

**T.C.
YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

**TOPLUMSAL HAREKETLERİN ve
SİYASAL İSLAMIN ARAP BAHARI'NA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KAYA

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Tülay YILDIRIM

İstanbul-2015

TEZ ONAY SAYFASI

**T.C.
YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

**TOPLUMSAL HAREKETLERİN ve
SİYASAL İSLAMIN ARAP BAHARI'NA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KAYA

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih.....

Tezin Savunulduğu Tarih.....

Tez Oy Birliği/ Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Unvan ve Adı Soyadı

İmza

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Tülay YILDIRIM

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Yaşar HACISALİHOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI

İSTANBUL-2015

ÖZET

TOPLUMSAL HAREKETLERİN ve SİYASAL İSLAMIN ARAP BAHARI'NA ETKİSİ

Mehmet KAYA

Ocak, 2015

Tarihi insanlık tarihi ile paralel olan Ortadoğu coğrafyası, tüm zamanlar boyunca dikkatleri üzerine çekmeyi başaramıştır. Bütün semavi dinlerin doğuşuna ev sahipliği yapmış olması ve stratejik bir konumda olması nedeniyle tarihsel süreç boyunca çatışmalara ve egemenlik mücadelelerine sahne olmuştur. Maddi ve manevi bir mirasa sahip olmasından dolayı bölgede kaos hiçbir zaman eksik olmamıştır.

Ortadoğu kavramını ilk kez 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan kullanmıştır. Ortadoğu coğrafyası hakkında bir birine yakın birden çok tanımlamalar vardır. En geniş anlamıyla Ortadoğu: Batıda Mağrip ülkeleri ve Mısır, doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan bölge, kuzeyde Türkiye, kuzey doğuda İran ve Orta Asya içine alan bir bölgedir.

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kısa süre zarfında diğer Ortadoğu ülkelerine sıçrayan, domino etkisi yaratan olaylar zincirine Arap Baharı denmiştir. Ortadoğu ülkelerindeki toplumsal olaylar, günümüzde hala etkilediği ülkelerde değişim ve dönüşüm sürecini sürdürmektedir.

Dünyada yaşanan değişimler ve gelişmeler, bölgeyi etkisi altına almıştır. Arap Baharı, süreç içerisinde demokratikleşme ve sosyal yaşam için bazı fırsatlar elde etmiştir. Ancak bölgede varlığını sürdüren otoriter rejimler, yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar bu fırsatların değerlendirilememesine neden olmuştur.

“Toplumsal Hareketlerin ve Siyasal İslam’ın Arap Baharı’na Etkisi” başlıklı bu çalışmada, Arap Baharı denilen kavramın tarihsel süreç içerisinde ki gelişiminin sabit değişkenlere dayanmadığını gösterebilmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda siyasal İslam’ın ve toplumsal hareketlerin bu süreç üzerindeki etkileri farklı zaviyelerden ele alınarak ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Ortadoğu, Arap Baharı, Siyasal İslam, Demokratikleşme*

ABSTRACT

SOCIAL MOVEMENT and POLITICAL ISLAM THE EFFECT of ARAB SPRING

Mehmet KAYA

January, 2015

Middle East geography whose history is in parallel with humanity history has succeeded in taking attention for all ages. Because of the fact that it is source for divine religions and has a strategic position, it has witnessed many conflicts and sovereignty struggles for ages. Chaos has never been absent within the geography due to its material and spiritual inheritance.

Middle East Notion was firstly used by Alfred Thayer Mahan, an American naval historian and geopolitics. There are several definitions about Middle East geography, which are similar to each other. With its widest meaning Middle East is the area including Maghreb countries and Egypt in the West, the territory lying towards Omani gulf in the East, Turkey in the North, Iran and Middle Asia in the Northeast.

The chains of events were coined as Arab Spring which sparked off in 2010 in Tunisia and spread over other Middle East countries in a short time, producing a domino effect. Communal incidents in Middle East countries have been still continuing change and transformation process within the countries which they have affected.

In this study of mine, entitled as “Social Movement and Political Islam The Effect of Arab Spring,” it is aimed that the development of so called Arab Spring notion within historical process does not depend upon static variables. In accordance

with this purpose, it is aimed to present effects of political Islam and communal movements over this process from different angles.

Changes and developments of the world penetrated into this area. The Arab Spring, throughout history, has got some opportunities for democratization and social life, but these opportunities could not be evaluated because of authoritative regimes and socioeconomic problems still available in the area.

Key Words: *Middle East, Arab Spring, Political Islam, Democratization*

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, yaşayarak müşahede ettiğimiz söz konusu değişim ve dönüşüm dalgasının genel anlamda Ortadoğu'daki gelişmelerini ortaya koyabilme planlanmıştır. Bu plan çerçevesinde Ortadoğu coğrafyasının en önemli bölgesini teşkil eden; Mısır, Suriye, Tunus, Libya, Yemen, Fas ve Cezayir ele alınmış ve bu ülkelerde cereyan eden olayları, toplumsal hareketlerin ve siyasal İslam'ın etkisi ışığı altında incelenmesi amaçlanmıştır. Yukarıda beyan ettiğimiz bu ülkelerin dışında kalan; Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, Filistin, Irak gibi ülkelerin çalışmamız içerisine dahil edilmeme sebebi ise; bu ülkelerde meydana gelen olayların toplumsal hareketler ve siyasal İslam'ın etkisinin diğer ülkelere göre daha cüzi olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu tezin hazırlanması için gerekli çalışmalarımı yapmamda yardımcı olan ve desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Tülay YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam boyunca okumalarımı sabırla dinleyen kıymetli meslektaşım Teğmen Hasan YILMAZ'a, teşvikleriyle önemli katkılarda bulunan çok değerli kardeşim Cüneyt MIRZA'ya ve son olarak düzeltmelerinde ki katkılardan dolayı çok değerli arkadaşım Davut TOZLU'ya sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

İstanbul, Ocak 2015

Mehmet KAYA

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

CNCD: Değişim ve Demokrasi için Ulusal Koordinasyon Hareketi

EDCL: Mısır Demokratik İşçi Sendikası

EFITU: Mısır Bağımsız İşçi Sendikası

FIS: İslami Selamet Cephesi

IŞİD: Irak-Şam İslam Devleti

KİT: Körfez İşbirliği Teşkilat

MK: Müslüman Kardeşler

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

UGK: Ulusal Geçiş Konseyi

UGTT: Tunus Genel İşçi Birliği

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	
ÖZET.....	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VI

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU

GİRİŞ	1
1.1. ORTADOĞU KAVRAMI.....	4
1.1.1. Ortadoğu'nun Sınırları ve Özellikleri	7
1.1.3. Ortadoğu'nun Jeostratejik Önemi	12
1.2. ORTADOĞU'NUN TARİHİ VE COĞRAFİ MEKÂNI.....	14
1.2.1. Ortadoğu Tarihi	14
1.2.3. Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı.....	17
1.2.4. Ortadoğu'nun Siyasi Yapısı.....	19
1.2.5. Ortadoğu'nun Etnik ve Dini Yapısı.....	20
Ortadoğu Haritası (Harita-1).....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL HAREKETLER ve ARAP BAHARI

2.1. TOPLUMSAL HAREKETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ORTADOĞU.....	26
2.2. MÜSLÜMAN KARDEŞLER.....	30

2.2.1.	Kuruluşu ve Tarihsel Süreci	30
2.2.2.	Müslüman Kardeşlerin Düşüncesi ve Siyaseti	33
2.2.3.	Arap Baharı'ndaki Rolü	36
2.3.	EL NAHDA	38
2.3.1.	Kuruluşu ve İdeolojisi	38
2.4.	Yasemin Devrimi ve Nahda İktidarı.....	39
2.5.	ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ŞEKİLLERİ	41
2.5.1.	Kitlesel Protestolar	41
2.5.2.	Sendikal Hareketler	45
2.5.3.	Sivil Toplum Kuruluşları	47
2.6.	HALKIN TALEPLERİ.....	49
2.7.	SOSYAL HAREKETLERDEN SOKAK SİYASETİNE	51
2.7.1.	Siyasal Başkaldırı Alanları; Meydanlar, Parklar	51
2.8.	SOSYAL MEDYANIN AYAKLANMADA Kİ ROLÜ	54
2.8.1.	Sosyal Medya ve Arap Baharı: Facebook ve Twitter	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SİYASAL İSLAM VE ARAP BAHARI

3.1.	İSLAM'IN SİYASALLAŞMASI VE ARAP BAHARI	58
3.2.	SELEFİLİK'TEN İŞİD'E SİYASAL İSLAM'IN TARİHİ	62
3.3.	MEZHEPLER VE ARAP BAHARI.....	66
3.4.	ORTADOĞU'DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE SİYASAL İSLAM'IN ROLÜ	71
	Ortadoğu Mezhep Haritası (Harita-2).....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI ve SONUÇLARI

4.1.	1848 DEVRİMİ VE ARAP BAHARI ARASINDA Kİ PARALELLİK ...	77
4.2.	ARAP BAHARI VE ORTADOĞU'DA DEMOKRASİ SORUNU.....	81
4.3.	ARAP BAHARI VE KÜRESEL GÜÇLERİN TUTUMU	84
4.4.	ARAP BAHARI ve AYAKLANMALAR	90
4.4.1.	Tunus: Arapların Devrim Ateşini Yakması	90
4.4.2.	Mısır: Arap Baharının Ruhu	92
4.4.3.	Libya: Sonu Belli Olmayan Devrim.....	95
4.4.4.	Suriye: Baharın En Kanlısı.....	97
4.4.5.	Yemen: Değişim Kaçınılmaz.....	99
4.4.6.	Fas ve Cezayir: Zayıf İsyanlar	101
4.5.	ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU'NUN GELECEĞİ.....	103
	Arap Baharının Yaşandığı Ülkeler (Harita-3)	106
	SONUÇ.....	107
	KAYNAKÇA.....	111

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU

GİRİŞ

Ortadoğu; insanlığın başlangıcına paralel ve insanlığa ait bütün verileri barındıran tarihe sahip bir mekândır. Üzerinde sayısız medeniyetlere ev sahipliği yapmış adeta medeniyetin filizlendiği bir bölge olmuştur. Aynı zamanda birçok dinin çıkış yeri olmuş, insanlık için önemli olan dünyevi ve manevi değerleri de barındıran bir coğrafya olagelmıştır. Dinleri, ırkları, kültürleri, gelenekleri farklılık gösteren insanlar burada yaşamışlardır. Bu toplulukları temsil eden gruplar, sayıları az da olsa bölgede hala varlıklarını sürdürmektedir.

Ortadoğu, farklı geçmişi ve kültürel özellikleri yanında, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle dünyanın merkezi konumuna gelmiştir. Bu sebepten ötürü tarih boyunca süper güçlerin hâkimiyet kurma isteklerine maruz kalmıştır. Dünyada söz sahibi olmak isteyen devletler, bölgeyi ele geçirip egemenlik kurmak adına işgallerden kaçınmamışlardır. Ortadoğu'da ki şiddet sarmalının ilk başlangıcı Hz. Âdem'in Oğulları Habil ve Kabil'e dayanmaktadır. İki kardeş arasında cereyan ve Kabil'in Habil'i katletmesiyle başlayan olay akabinde bu bölgeye hiç sekine getirmemiştir. Binlerce yıl sonra bile aynı coğrafyanın çocukları "*Direneceğiz ama şiddete başvurmayacağız, Kabil'e karşı Habil olacağız*"¹ sloganlarıyla bu şiddete son vermek için haykırmaktadırlar. Kısacası Ortadoğu; sürekli savaşılar tanık olan, huzur ve refahın bir arada bulunamadığı bir bölge olarak kalmıştır.

¹ Taha Akyol, **Ortadoğu'da demokrasi!**, Hürriyet Gazetesi, 29 Temmuz 2013.

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta işportacılık yapan ve tezgâhına zabıtalardan tarafından el konulduktan sonra kendini yakarak intihar eden Muhammed Buazizi'nin cenaze törenine katılan gruplar rejimi protesto etmiştir. Yapılan protesto gösterilerini bastırmakta yetersiz kalan ve çıkan çatışmalarda birden fazla kişinin hayatını kaybetmesi üzerine Devlet Başkanı Zeynel Abidin, 14 Ocak 2011'de Tunus'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kısa süre zarfında domino etkisi yaratan bu olay Ortadoğu'da değişimin fitilini yakan ilk hareket olmuştur. Arap Baharı sürecinde özellikle Mısır, Suriye, Tunus ve Libya en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi bazı ülkeler daha az etkilenmişlerdir.

Birinci Dünya savaşından sonra Amerika, İngiltere, Fransa gibi güçlü ülkeler Ortadoğu'da söz sahibi olmak ve aynı zamanda var olan nüfuzlarını devam ettirmek için kendi menfaatleri doğrultusunda Ortadoğu'da diktatör rejimlere destek verdiler. Osmanlı İmparatorluğunun da yıkılmasıyla birlikte bölgedeki boşluklardan yararlanan büyük devletler, sözde demokrasi adı altında diktatör rejimleri kendi bekaları uğruna desteklediler. Ortadoğu halkı baskıcı rejimlerin tahakkümü altında eziyet görmüş, ötekileştirilmiştir.

Demokrasiden uzak yönetimler Ortadoğu coğrafyasında farklı versiyonlarda önümüze çıkmıştır. Suriye'de Şii azınlığın saltanatı, Mısır, Tunus, Yemen ve Libya'da diktatör yönetimlerin tahakkümü gibi şekillerde karşımıza çıkmıştır. Böyle bir ortamda bölge halkı özgür düşüncesini ifade edememiş ve ülke yönetiminde kendi isteklerini yönetimlere karşı benimsetememiştir. Demokrasi için uygun ortamın oluşmamasının neticesinde, bölgede demokrasi adına olan; eylemler, sendikal hareketler ve cemiyet aktivizmi yok denecek kadar azdır.

Arap Baharı denilen süreçte kitleleri harekete geçirmek kolay olmamıştır. Çünkü bugüne kadar baskı ve zulüm altında ki halkın birden büyük çaplı ayaklanmalar gerçekleştirmesi pek mümkün değildi. Bugüne kadar bölge halkının kitlesel ayaklanmalar hususunda tecrübelerinin olmaması ve organizasyon boyutunda zayıf kalmaları da kitleleri harekete geçirmede sıkıntıların olmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan kitleleri harekete geçirmede sosyal medyanın rolü çok

büyükür. Bu süreçte katalizör görevi görmüştür. Mısır'da yönetimin çatırdamasını Facebook devrimi olarak yorumlayanlar da olmuştur.

Tunuslu gencin kendini ateşe vermesi bölgede infiale sebep olmuş ve adeta “kelebek etkisi”² yaratmıştı. Ortadoğu'da kitleleri harekete geçiren temel sebepler şunlardır:

1. Sosyal ve sosyo-psikolojik nedenler
2. Tarihsel nedenler
3. Ekonomik nedenler
4. Siyasal nedenler
5. Yönetimsel (yönetimsel) nedenler' dir.

İslam dini, tarihin farklı dönemlerinde, farklı kişiler tarafından yorumlanmış ve dönemim koşullarına göre içtihatlar düzenlenmiştir. Bunun sonucunda a örgütsel hedefler için yol gösterici olmuştur. Bu düzenlemeler yapılırken kaynaklar değişmemiş olsa da yüklenen anlamlar değişmiştir. Bunun nedeni olarak yorumlayanların ve içinde bulunulan zamanın koşulları gösterilebilir.

Bu şekilde ki yorum farklılıklarının neticesinde ve günümüzde ki ideolojilerinde etkisiyle siyasal İslam kavramı ortaya çıkmıştır. “Siyasal İslam”, devletin yönetiminde bulunan bireylerin kendi hedeflerine ulaşabilme için, İslam dinini anlama ve yorumlama şeklidir. Radikal İslam ile siyasal İslam kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Arap Baharında yeni bir İslam şuuru yaratmak maksadıyla yola çıkan Müslüman Kardeşler, siyasal İslam'ın gücünü kullanarak toplumu harekete geçirmeyi başarmıştır. Mezhepsel olarak 2/3'ü Sünni,1/3'ü Şii olan Ortadoğu'da, yaşanan süreç boyunca mezheplerin etkisinin göz ardı edilemeyeceği bilinen bir gerçektir. Özellikle İran'ın kendi Şii ideolojisini pazarlama çabası bu süreçte etkin rol oynamıştır.

² Edward N. Lorenz'in Kaos Teorisi ile ilgilidir, bir sistemin başlangıç verilerindeki küçük değişikliklerin büyük ve öngörülemez sonuçlar doğurabilmesine verilen addır.

Siyasal İslamcılık fikrinin doğmasına sebep olan dış etkenlerden en önemlisi Batılı sömürgeciler tarafından İslam ülkelerinin işgal edilmesi ve bu işgale son verilmesi gerektiği düşüncesi siyasal İslam'ın varlık nedenini oluşturmuştur.³ Bu düşünceye paralel olarak; Yahudi- İsrail düşmanlığı, ABD'nin İsrail ile olan ittifakı, petrol politikaları, İran İslam Devrimi, Arap-İsrail çatışmaları, Siyasal İslam'ın çıkışını hızlandıran dış etkenler olmuştur.

Araştırmanın temel amacı da bu kapsamda; "Ortadoğu'da ki Toplumsal Hareketlerin ve Siyasal İslam'ın Arap Baharı Üzerindeki Etkisi" bağlamında temel sorunların ve yaşanan süreçlerin sebepleriyle birlikte ortaya konulabilmesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmada; Arap Baharı sürecinde toplumsal hareketler ve siyasal İslam konularında yaşanan gelişmelerin Ortadoğu'da meydana getirdiği değişimlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın ayrıca; konusu doğrultusunda Arap Baharının öncesinde ve sonrasında meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal durumunun ve dünya siyasetini nasıl etkide bulunduğu, Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen toplumsal ve siyasal anlamda ki değişikliklerin nasıl yorumlanacağı konusunda, yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.1. ORTADOĞU KAVRAMI

Ortadoğu kavramının, ilk olarak kim veya kimler tarafından kullanıldığı konusunda halen bir uzlaşma sağlanmış değildir. Kelime köken olarak Avrupalı sömürgeci ve hegamonik düşüncenin bir tezahürü olarak ortaya çıktığı bilinmekle birlikte, akademik çevreler tarafından da yapılan tüm tanımlamalara rağmen, bugün dahi yapılan tariflerde muğlâk bir görüntü çizmektedir.

³ İhsan Dağı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul,2002,s.35.

Tarihi insanlık tarihi kadar eski ve karmaşık olan bu coğrafyanın, tarifi konusunda çekilen güçlüklerin temel nedeni, bölgenin coğrafi bir alan olmaktan ziyade siyasal, kültürel ve etnik öğeleri ifade etmesinden ve benzer şeylerden etkilenip kendilerini benzer kültürlere atfeden insanlar topluluğunun yaşadığı bölge olmasından ileri gelmektedir.⁴ Çünkü bölgede bulunan İsrail ve Lübnan dışındaki ülkelerin nüfusu Müslümanlardan, Türkiye, İran ve İsrail'in dışındaki ülkelerin nüfusunun büyük bir bölümünü Araplar oluşturmaktadır.

Bu tanımlamalardan yola çıkarak, Ortadoğu'nun tanımlanması sadece bir bölgenin coğrafi olarak sınırlarının belirlenmesi sorunu değildir; güç mücadelelerinin, kültürel özelliklerin araçsallaştırarak biçimlendirildiği, üstelik dünyanın neresinden baktığınıza göre değişen kaygan bir zeminde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu üstün olma durumu yakın bir zaman öncesine kadar sadece silah gücüne dayanmaktaydı, ancak artık hegemonya biçim değiştirmiş ve Gramsci'nin bahsettiği gibi rıza üreten mekanizmaları da kullanır hale gelmiştir.⁵ Bölgenin Batı eksenli tanımı, Batı medeniyetinin üstünlüğü ve Batı'dan farklılığa olumsuz vurgu yapan oryantalist söylem, kültürel/ideolojik araçlar yoluyla sürdürülmektedir. Medya patronlarının, siyasi liderlerin ve ideologların söylemleri, edebiyat, sinema gibi kültürel araçlar Batı siyasetinin ve yaşam tarzının üstünlüğünü Ortadoğu halklarına ve tüm dünyaya empoze etmektedir. Ortadoğu'nun gelişmemişliğine, Batının gelişmişliğine yapılan vurgu bu sayede kabul görmekte ve makbul olan Batılı yönetim biçimlerini bölgeye getirmek için yapılan müdahaleleri meşru kılmaktadır.

Ortadoğu'da kurulacak egemenliğin tek kaynağının askeri güç olmayacağı ve dinsel/ideolojik unsurların kullanılması düşüncesinin sistematik bir şekilde kuramsallaşmasını S. Huntington ve F. Fukuyama yapmıştır. Huntington'ın Medeniyetler Çatışması⁶ ve Fukuyama'nın Tarihin Sonu⁷ tezlerinden beslenen söylemler, günümüzde bölgeye hâkim olmanın kuramsal temellerini oluşturmuştur.

⁴Murat Aktaş (Ed.), **Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, 1.Baskı, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2012, s.11.

⁵ Aktaş, a.g.e, s.12.

⁶ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Ankara Vadi Yayınları, 2005.

Ortadoğu'nun nasıl yönetilmesi konusunda Batılı ülkelerin vardığı uzlaşma ve istikrar, bölgedeki halklara istikrarsızlık ve çatışma getirmiştir.⁸ Yaptığımız bu açıklamalar ışığında; bu durumu Cemil Meriç; "*Ortadoğu kaypak bir mefhumdur. Çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır.*"⁹sözleriyle ortaya koymuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan "Ortadoğu" (Middle East; Moyen Orient; es-Sarku'l-Evsat, bu kelime Türkçede Türk Dil Kurumu tarafından Orta Doğu şeklinde kullanılmasına karşın, akademik çevrelerde yaygın şekilde "Ortadoğu" şeklinde yazılmaktadır, bizde bu çalışmamız boyunca bitişik kullanımı tercih edeceğiz) kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz subayı ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, National Review'de yayınlanan Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır.¹⁰

Yazısında Basra Körfezi'nin stratejik önemi ile bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan A. T. Mahan, "Orta Doğu" (Middle East) kavramını jeostratejik içerikte ve Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü anlatan bir bölge için kullanmıştır. Mahan'nın dışında *The Times* gazetesi dış politika editörü *Valentine Chirol* (öl.1929)¹¹, Basra Körfezi'nin stratejik önemini, Almanya'nın bölgede inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar uzatılmasının İngiltere'nin bölgede ve Asya'daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısına "Ortadoğu'nun Problemleri" başlığını koymuş ve kavramın kamuoyunda benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Mahan ve Chirol'un İngiliz diline

⁷ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999.

⁸ Şadiye DENİZ, "**Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz**", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.5, No.20, Kış 2012, s.170.

⁹ Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980, s. 282.

¹⁰ Bernard Lewis, **Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, 1964, s.75.

¹¹ Davut Dursun, **Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal, Siyasi Yapısı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler**, Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F, 2003, s.1233.

kazandırdıkları "Ortadoğu" kavramı asrın başlarında sözlüklere girerken aynı zamanda kitap adlarında da görülmeye başlamıştı.

Temelde "Ortadoğu" kavramının, "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları gibi Batı merkezli ve sübjektif bir kavramlaştırmanın ürünü olarak ortaya çıktığı ve kullanım sahasına girdiği rahatlıkla söylenebiliriz. Bu kavramlaştırmayı yönlendiren ana bakış, Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgeleri bu merkeze olan uzaklıklarına göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorize eden bakıştır. Aslında dünyanın "Avrupa merkezli" olarak kategorize edilmesi geleneği yeni bir uygulama değildir ve böyle bir refleks tarihin derinliklerinde de karşımıza çıkabilmektedir. Avrupa kültürünün şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Eski Yunanlılar dünyayı "medeni güney" ve "barbar kuzey" şeklinde ikiye ayırıyorlardı. Bu ikili ayırım Romalılarda "Doğu" ve "Batı" şeklini almıştır. Bu durumda İstanbul "Doğu" dünyasını merkezi oluyordu.¹²

1.1.1. Ortadoğu'nun Sınırları ve Özellikleri

Ortadoğu'nun sınırlarının belirlenmesinde bir sürü değişik sınırlar çizilmiştir, buna etken olabilecek bazı nedenler vardır. Bunlar; sınır sorunlarına ilişkin tarihî iddialar, etnik ve milliyetçi iddialar, sınırın geçtiği hattın tam olarak belirlenmesine yönelik tartışmalar, önemli madenler gibi zenginlik kaynakları ve stratejik bölgeler gibi etkenler sebepler olmuştur. Ortadoğu bölgesi de günümüzde sınır sorunlarının hâlâ mevcut olduğu bir bölgedir. Sömürgeciliğin bıraktığı etkiler de bölgede sınırların oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.¹³

Dünya üzerindeki en eski yerleşim bölgelerinden birisi olan Ortadoğu, zengin yeraltı kaynakları, stratejik konumu ve semavi dinlerin beşiği olmasıyla tarih boyunca önemini korumuş ve birçok mücadelenin odak noktası olmuştur.

¹² Davut Dursun, *Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi*, 2003.
http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, Erişim Tarihi:05 Ağustos 2014.

¹³ Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 4-5.

Bölgenin tarihin her döneminde tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken coğrafya olması, medeniyet tarihinin bu coğrafyada başlamasından kaynaklanmaktadır.¹⁴ Ortadoğu, tarih boyunca büyük medeniyetlere ve önemli olaylara sahne olup; coğrafi konumu ve zengin enerji kaynakları ile önem kazanmıştır. Ortadoğu, dünyanın tam merkezinde bulunmakta; Asya ile Avrupa'nın, Asya ile Afrika'nın Karadeniz ile Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun bağlantı yerindedir. Bu değerli konumu Ortadoğu'nun cazibesini arttırmaktadır.

Yirminci Yüzyılın başlarında, Basra körfezinin önemini anlatmaya çalışan Alfred Thayer Mahan'ın; jeo-stratejik bir kavram dahilinde "Ortadoğu" kavramı ile Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan bir deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlattığından bahsetmiştik. Mahan, daha o dönemde " *Birleşik Devletlerin güçlü bir devlet olabilmesi için bu bölgenin kontrol altına alınması gerekliliğini*" vurguluyordu. ¹⁵

Ortadoğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'da Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.¹⁶

ABD'nin "Büyük Ortadoğu Projesi" bu geniş coğrafyayı kapsamakla beraber, daha dar anlamda, ama daha yaygın kullanımı itibariyle, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge Ortadoğu olarak tanımlanabilir. İkinci tanım itibariyle Mısır'ın batısında yer alan bölgeler Kuzey Afrika kavramı içinde, Afganistan ve Pakistan ise Güney Asya ya da Güney Batı Asya coğrafyası içinde

¹⁴ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Marmara Kitap Merkezi, Bursa, 2008, s.26.

¹⁵ Erdal Şimşek, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s.10.

¹⁶ Arı, a.g.e, 25.

düşünülmektedir.(Çoğu akademisyen tarafından, bulunduğu bölge dinamikleri farklı olması nedeniyle Afganistan ve Pakistan bu guruba dahil edilmemektedir).

Ortadoğu'yu tanımlarken nasıl tanımlarsak tanımlayalım daha çok dinsel anlamda Müslüman ve etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farsların çoğunluğundan meydana gelen bir bölgeden söz edilmektedir.¹⁷

Tarihi boyunca farklı medeniyetlerin egemenliği altına giren Ortadoğu birçok kültüre de ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Ortadoğu'nun farklı özelliklerini ön plana çıkarmış ve sentez bir bölge haline getirmiştir.¹⁸

Bugün Ortadoğu adını verdiğimiz bölge “sadece kapitalizm çağında değil dünyanın Akdeniz'den ibaret olduğu sanılan antik çağlardan beri”¹⁹ ticari, ekonomik, siyasi olayların ve uygarlıkların bulunduğu bir noktası olagelmıştır. Bu bölge tarihin ilk dönemlerinden beri eski Grek, Hindu ve Çin'in felsefe ve bilimsel düşüncelerini korumuş, geliştirmiş ve Avrupa'ya aktarılmasında bir köprü vazifesi görmüştür.

“Ortadoğu sadece kültürel bir başlangıç yeri değil, aynı zamanda Doğu ve Batı arasında kültürel değerlerin, medeniyetlerin, inançların taşındığı bir bölge olmuştur.”²⁰

Sonuç olarak; dünya sisteminde söz sahibi olmak ve nüfuzunu devam ettirmek isteyen güçler Ortadoğu'nun jeo-politik konumu ve kaynakları sebebiyle bölgede daima bir baskı unsuru olmuş ve bölgede tek el olma yolunda hegemonik ve sömürgeci bir yapıyı üstlenmiş yalnız bunun yanı sıra bu güçler bölgede hâkimiyet kurmak için meşru zemini oluşturacak olan dini de kullanmaktan veya suiistimal etmekten de kaçınmamışlardır. “*Politikanın coğrafyası olarak da adlandırılan jeo-politikanın Uluslararası İlişkiler disiplininin bünyesinde barındığı varsayımından*

¹⁷ Arı, a.g.e. ,s.26.

¹⁸ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara,2010,7.Baskı, giriş bölümü, s.5.

¹⁹ Mustafa Yalçiner, **Arap Dünyasında Ayaklanma: Nedenler-Olasılıklar-Sonuçlar**, İstanbul: Evrensel Yayınevi, 2011, s.44.

²⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları. İstanbul,2011,s.130.

hareketle, disiplinler-arasıcılığın birincil unsurlarını bölgelerin temel karakteristik özelliklerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ortadoğu'ya dair yapılan bölgesel bir analizin din-dışı verilerle değerlendirilmesi anlamsız olabildiği gibi, metodolojik hataları da içermektedir. Ortadoğu'nun sosyal-psikolojik dinamikleri açısından dinin iç ve dış politikadaki etkisi yadsınamaz konumdadır.”²¹ Tüm bu özelliklerinden dolayı Ortadoğu, dünyanın egemen güçlerinin tarihsel süreç içinde hâkimiyet kurmak istediği, bunun için dini, etnik ve mezhepsel farklılıkları kışkırtma yöntemini seçtikleri sınırları kesin olarak belli olmayan bir bölgeyi ifade etmektedir.

1.1.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Önemi

Jeopolitik için üzerinde uzlaşmış bir kısa tanım yoktur. Jeopolitik, devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır denilebilir. Kavramın isim babası İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922)'dir. K. Haushofer jeopolitiği içinde yaşadığı coğrafi bölgenin ve tarihî gelişmelerin etkisi altında değişen siyasal hayat şekli olan devletin, üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisi olarak tanımlar.²²

Bu tanımlamalardan yola çıkarak Ortadoğu'nun jeopolitik konumunu dünya haritasının göz önüne getirdiğimiz zaman ilk gözümüze çarpan bölgenin Ortadoğu coğrafyası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bulunduğu konum Dünya'nın kalbi diye nitelendirebileceğimiz bir bölgede bulunmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi kısaca Ortadoğu: Basra Körfezi'nden başlayarak Doğu Akdeniz'e kadar olan Batı İran, Irak, Ürdün, Suriye, Filistin. İsrail ile Hicaz, Yemen, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alan bölgedir ²³

Bulduğu coğrafya itibariyle her anlamda kıymetli bir konuma haiz olan Ortadoğu, içinde bulunduğu asırlarda en güçlü devletler tarafından tahakküm altına

²¹ <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/ortadoguda-dini-bayagilastiran-siyaset-ya-da-din-%E2%80%93-siyaset-baglaminda-ortadoguyu-okumak-6576,27.11.2012>, Politika Yazısı, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013.

²² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Jeopolitik>, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2014.

²³ Sami Öngör; *Ortadoğu (Siyasî ve İktisadî Coğrafya)*, Ankara, 1965, s.55.

alınmaya çalışılmıştır. *“Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu’yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin – her kim olursa olsun – birincil hedefi haline getirmiştir. Ortadoğu’da etkili bir varlık kuramayan hiçbir güç dünya egemenliği üzerinde iddia ileri süremez. Ortadoğu tarihin her döneminde, dönemin süper devletlerinin çekiştikleri bir arena olmuştur. İsa’dan önceki tarih kesitinde bile dünya’nın kaydettiği ilk ciddi uluslararası çatışmalarda geçit rolünü bu bölge üstlenmiştir.”*²⁴ Bu tanımlamaya ek olarak Mahan’ın da daha önce belirttiği gibi Birleşik Devletlerin güçlü bir devlet olabilmesi için bu bölgeyi kontrol altında tutması gerektiğini vurgulamıştı. Yine bir başka Amerikalı General Eisenhower bölgeyle ilgili şunları söylüyor. *“Yalnız coğrafya bakımından bile bütün dünyada, stratejik yönden Ortadoğu’dan daha önemli bir bölge yoktur. Bütün gücümüz ve araçlarımızla örgütlenme yeteneğimizden, sevk ve idarelerimizden faydalanarak, Ortadoğu’yu kazanmak zorundayız.”*

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu, XIX yüzyıl ve XX. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere ve XX. yüzyılın ortalarından itibaren Amerika bölgesinde söz sahibi en güçlü ülke konumuna sahip olmuştur.

Ortadoğu’nun bu kadar önem sahip olmasında birden çok parametre vardır bunların başında; Doğu ve Batı arasında kültürel değerlerin, medeniyetlerin, inançların taşındığı bir bölge olması, değerli petrol ve maden yataklarının bu bölgede yoğunlukta olmasından kaynaklanmaktadır.

Aynı zamanda dünyada üç büyük semavi din için kutsal öneme hemhal olan Kudüs’ün bu coğrafyada yer alması bölgenin önemini arttırmış ve bölgeye mistik bir boyut kazandırmıştır. Kudüs, hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar, hem de Museviler için kutsal mekânlardan birisidir. Hıristiyanlar Kudüs’te hac yapmaktadır, Yahudilerin meşhur ağlama duvarı Kudüs’tedir, Müslümanların da ilk kiblesi

²⁴ Yasin Aktay, Pakinem El-Sharkawy, Ahmet Uysal, **Değişen Ortadoğu’da Kültür ve Siyaset**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi, Seçme Tebliğler, Ankara, Aralık 2010, s.10-12.

Kudüs'tür. Bu nedenle Ortadoğu her üç dinin mensupları için müstesna bir bölgedir. Bundan dolayı Kudüs sırf dinsel amaçlardan kaynaklanan mücadeleye de çokça sahne olmuştur.²⁵

Sonuç olarak; bu bölge her halükarda, tarihin her döneminde dikkati üzerine çeken bölge olmuştur. XIX. yüzyıl öncesinde dünya hâkimiyeti ve dini açıdan öneme haizken, XIX. yüzyıl sonrasında buna petrol doğal gaz ve hammadde gibi ekonomik nedenlerde eklenmiştir. Bu durum bölgenin ehemmiyetinin giderek artacağını gözler önüne sermektedir.

1.1.3. Ortadoğu'nun Jeostratejik Önemi

Jeostrateji; stratejik açıdan coğrafi unsurların incelenmesini ve stratejik sonuçlar çıkarılmasını kapsar. Söz konusu coğrafi unsurlar; ekonomik, sosyal, politik ve fizikidir. Bu unsurları kapsayan strateji, genel strateji olarak tanımlandığına göre, bu konularda strateji ile coğrafya arasındaki bağı jeostrateji kurar.²⁶ Jeostrateji, jeopolitiğin bir alt dalı, siyasi ve askeri planlamayı bilgi açısından destekleyen, tutarlı hale gelmesini sağlayan veya etkileyen coğrafik etkenler tarafından ilkesel olarak rehberliği yapılan bir dış politika çeşididir.

Jeostratejinin bu bağlamada tanımını yaptıktan sonra, Ortadoğu; jeostratejik konumu itibarıyla; petrol kaynakları, su kaynaklarının kıtlığı, dini, etnik ve ideolojik uyuşmazlıkların doğal sonucu olarak sürekli bölgesel savaşların ve terörizmin sürdürüldüğü, petrol gelirleriyle dünya silah alım ve satımında büyük paraların döndüğü bir bölge olarak, dünyanın odak noktası olmaya devam etmektedir.²⁷

Ortadoğu: 1517'den 1918'e kadar 400 yıl boyunca kesintisiz Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinde kalan bu bölge dini, siyasi, ekonomik ve stratejik

²⁵ Halis Çevik, **Kadim Toprakların Trajedisi Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya: ,2003,s.17.

²⁶ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/>, Erişim Tarihi:23 Temmuz 2014.

²⁷ Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1995, s.170.

nedenlerle gerek bölge ülkeleri gerekse küresel güçler arasında sürekli bir mücadele alanı olagelmıştır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğundan bölgeyi devralan küresel güçler, Ortadoğu'nun jeostratejik oluşumunu kendi gücü nispetinde dış politikasında konumlandırmaya çalışmıştır.

Stratejik çıkarlar, bir ulusun ülkesinden uzakta da olan, ekonomik çıkarlarını ilgilendiren hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgeleri denetlemeye ve korumaya çalışmasını gerektirir. Güçlü devletler Ortadoğu'da bunu yapmaya çalışmışlardır. Bölgenin XXI. yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimiyle belirginleşmiştir. Petrolün önemindeki artış ve dünya savaşı, bölgenin genişlemesinde önemli bir rol oynadı. Savaş gemilerinde kömür yerine petrol kullanılmaya başlanınca bölgenin önemi daha da artmıştır. Churchil bu durumu "*petrolün bir damlası için bir damla kan vermeye hazırız*" sözleriyle ifade etmiştir.

Dünya petrollerinin % 65,3'ü Ortadoğu'da bulunmaktadır. Avrupa ile Asya'nın enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Doğalgazın ise %36,1'i Ortadoğu'da bulunmaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün % 75'i, Japonya da tüketilenin de % 90'ı Ortadoğu'dan gelmektedir. Dünya enerji pazarındaki yapısal değişiklikler, bir yandan Ortadoğu'nun jeostratejik önemini arttırırken öbür yandan petrole bağımlılık ve doğal gaz artan önemi, konvansiyonel olmayan doğal gaz ve petrolün ihracatının başlayabileceği önümüzde ki on yıllık süreci, dış politika yapıcılarını için oldukça hassaslaştırmaktadır²⁸. Bu stratejik hammadde zenginliği Ortadoğu'yu bu özelliklerinden ötürü değerli kılmaktadır. Diğer taraftan Avrupa'yı Uzakdoğu'ya bağlayan Süveyş Kanalı, Kızıl Denizi Hint Okyanusu'na bağlayan Mendep Geçidi (Ba'ül Mendep), Basra Körfezini Hint Okyanusu'na bağlayan Hürmüz Boğazı'nın bu bölgede var olması ve son derece önemli bir enerji kaynağı olan petrol üretim sahalarının da bu bölgede bulunması Ortadoğu'nun jeostratejik önemini arttırmaktadır.

²⁸Emre İşeri ve Oğuz Dilek, **Enerji Güvenliği, Ortadoğu Jeopolitiği ve Türkiye**, Ortadoğu Analiz Dergisi, c.5, Sayı:50,s.20.

1.2. ORTADOĞU'NUN TARİHİ VE COĞRAFİ MEKÂNI

1.2.1. Ortadoğu Tarihi

Dünyanın ilk medeni kavimlerinin bu bölgeye yerleşmesi, önemli sitelerin buralarda kurulması, yazının bu kavimler tarafından keşfedilmesi ve ziraatın bu topraklarda başlamış olması ile Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da kurulan medeniyetler dolayısıyla Ortadoğu; medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır²⁹

Mezopotamya denilen bölgeye, M.Ö.3500-2500 yıllarında Sümerler büyük bir medeniyet meydana getirerek site devletleri kurmuşlar, kentlerini geliştirmişler ve tarım yönünde büyük atılımlar yapmışlardı. M.Ö.2500'lerde Arapların en eski ataları olan Akkad'lar bölgeye hâkim olmuşlar, Akkad'ların İran yaylasında yaşayan Guti'ler tarafından yıkılmasıyla da Guti'ler, M.Ö.2500-1150 yılları arasında Mezopotamya bölgesine hâkim olmuşlardır. M.Ö.1900-1600'lerde Babil'ler de bölgeye hâkimiyet kurarak Anadolu'yu ve Kıbrıs'a kadar olan Akdeniz bölgesini etkileri altına almışlardı. M.Ö.1400'lerde Hitit'ler Anadolu'ya hâkim olurken Mısır'da M.Ö.1300'lerde Nil Vadisinin çevresinden Libya'ya, oradan da Doğu Akdeniz kesimlerinden Suriye'ye kadar olan kısımda hâkimiyet kurarak Anadolu'nun güney kısımlarına kadar ulaşmış olması Hitit'ler ile Mısır arasında Doğu Akdeniz'de hâkimiyet çatışmasına dönüşmüş ve tarihte önemli bir yere sahip bulunan Kadeş Meydan Muharebesine sebep olmuştur. Ortadoğu tarihinde M.Ö.1100 yıllarında bölgeye hâkim olan Asur'lar da önemli bir yer tutmaktadır. Mezopotamya'dan İran yaylasına, Doğu Akdeniz kıyılarından Mısır'a ve oradan da Anadolu ortalarına kadar geniş bir sınıra sahip olan Asurluların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra İran yaylasında Medler, Anadolu'da Lidyalıların hâkimiyeti görülmektedir.³⁰

M.Ö. VII. yüzyılda İran yaylasına hâkim olan Med tahtının M.Ö. VI. yüzyıl ortalarında Pers kökenli hükümdarlara geçmesiyle M.Ö. VI. yüzyıl ile M.Ö. IV.

²⁹Ekrem Memiş, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Mimoza Yayıncılık, Konya, 1995,s.11.

³⁰ Memiş, a.g.e. s.13-21.

yüzyılın son yarısı arasında Ortadoğu'nun Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti söz konusudur. Pers'lerden sonra bölgeyi İskender İmparatorluğu etkisi altına almış bu imparatorluktan sonra bölgeye Roma İmparatorluğu hâkim olmuştur. Roma İmparatorluğunun aşırı genişlemesinin ve Doğu-Batı arasındaki kültür farklılaşmasının tabii bir sonucu olarak M.S.395'te imparatorluk ikiye bölünmesiyle Ortadoğu'nun batı kısmı Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kaldı. Doğu Roma İmparatorluğu daha sonra ismi Bizans olarak değişmesiyle bölgede gittikçe gelişen İslamiyet ve bunun ortaya çıkarmış olduğu Arap İmparatorlukları ile uzun sürecek bölgede hâkimiyet savaşlarına girildi. XI. yüzyılda Ortadoğu'nun Türklerin etkisi altına girdiği görülmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu İran, Arabistan ve Anadolu üzerinde kurmuş olduğu egemenlikle bölgeye hâkim durumdadır. XIV. yüzyılda Asya'da ortaya çıkan İlhanlılar Devleti etki sahasını Anadolu'nun batısına kadar götürmesiyle Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği olan Osmanlı'ların kısa zaman önce devlet sonra da İmparatorluk olma başarısını göstermeleriyle Ortadoğu'da Osmanlı egemenliği başlamış oldu.³¹

Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği, 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile sarsılmasıyla başlayacak ve bir daha bölgede tam olarak Osmanlı hâkimiyeti gerçekleşmeyecektir. Napolyon'un Mısır seferi, Süveyş kanalının açılması, Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefleri ile İngilizlerin Akdeniz'den Hindistan ticaretini güvenlik altına almak istemeleri Ortadoğu'nun bu devletler nezdinde önemini arttırmıştır.

1854 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Fransa Süveyş kanalının açılması iznini almış olması ve bunu 1869 yılında gerçekleştirmiş bulunması Hindistan yolu üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamasıyla İngiltere bölgeye daha çok eğilerek 1882 yılında Tel-el-kebir savaşıyla Mısır'a hâkim olmuşlardır. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına girmesiyle de İngiltere 18 Aralık 1914'te Mısır'ı resmen himayelerine aldıklarını ilan ettiler. İngiltere Akdeniz'deki ulaştırma yollarının Süveyş'e uzanan kısımlarına kesin olarak hâkim olmuş oldular.³²

³¹ Memiş, a.g.e. s.13-21.

³² Memiş, a.g.e. s.23-25.

1.2.2. Ortadoğu'nun Ekonomik Yapısı

Ortadoğu ekonomik alanda tarihte kıtalararası ticaret yolları, günümüzde ise zengin enerji kaynakları sebebiyle stratejik bir konuma sahiptir. İsrail dışarıda tutulduğunda bölgedeki bütün ekonomiler gelişmekte olan sınıfta yer almaktadır. Bununla birlikte toplam millî gelir ile kişi başına düşen ortalama gelir açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar dikkat çekmektedir. Ülkelerin doğal ve demografik yapısındaki farklılık ekonomik yapılarında da görülür. Bölge ülkelerinin ekonomik yapılarında öne çıkan en önemli sektör petrol ve petrokimya sanayidir. Dünyada mevcut toplam ham petrol rezervlerinin %57,3 bu bölgede bulunmaktadır.

33

Petrol rezervleri bakımından zengin olan ülkelerin başında İran, Irak, Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan gelmektedir. Türkiye, Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail, Yemen ve Mısır ise petrol bakımından yoksul sayılırlar. Petrol üreten Bahreyn, İran, Irak, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerinin toplam millî gelir ile kişi başına düşen ortalama gelir rakamlarındaki yükseklik petrolden kaynaklanmakta olup bu durum bölge ülkeleri arasında büyük eşitsizliklere sebep olmaktadır.

Ekonomik refah ve gelişmişlik açısından petrol ihraç eden ülkeler ile petrol fakiri ülkeler şeklinde bir ayrım anlamlı gözükmemektedir. Zengin petrol kaynaklarının bulunduğu ve buna dayalı sanayinin geliştiği ülkelerin ekonomik yapıları ile buna dayalı sosyal gelişmişlikleri diğerlerinden farklı özellikler göstermektedir. Petrol üreticisi olan ve olmayan ülkeler arasında millî gelir artışında gözlenen farklılık tamamen petrolden kaynaklanmakta olup bu durum ülkelerin kalkınmalarına da yansımaktadır. Ayrıca ülkelerin dış ticaret dengelerine bakıldığında petrol ihraç eden ülkelerin genellikle pozitif, petrol fakiri ülkelerinse negatif değer verdikleri görülmektedir. Dış ticaret açıkları genellikle dış borç yoluyla kapatılmaya çalışıldığından ekonomik büyüme petrolü olmayan ülkeler için ciddi sorun teşkil

³³ Davut Dursun ve Tayyar Arı, **Ortadoğu'da Siyaset**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları. Yay No:1985, 1997, s.14.

etmektedir. Bu bakımdan dünyanın en zengin ülkeleri ile dünyanın en fakirleri arasında yer alan ülkelerin bu bölgede bulunmaları şaşırtıcı değildir.³⁴

Ortadoğu'da ekonomik zenginlik bakımından iki zıt kutup bulunmakta ve Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Kuveyt kişi başına düşen yirmi bin dolar üzerindeki gelire bölgenin en zengin ülkeleri olarak öne çıkarken Filistin ve Yemen beş yüz doların altında kişi başına düşen gelire bölgenin ve aynı zamanda dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almaktadır. Tarımın en yüksek paya sahip olduğu ülkelerin başında Suriye gelmekte ve onu Mısır, İran ve Lübnan takip etmektedir.

Sanayi sektörünün millî gelirdeki payı petrol zengini ülkelerde yüzde elliye yakın olduğu gözlenmektedir. Petrolü az olan ülkelerde sanayi daha az gelişmiş olduğundan sanayi sektörü geri durumdadır. Bunun yanında hizmetler sektörünün payına bakıldığında turizm, bankacılık ve finans sektörünün gelişmiş olduğu ülkelerde bu oran oldukça yüksek seyretmekte olup kalkınmış ülkeler seviyesinde olmasa da yüzde ellilerin üzerinde olan ülkeler çoktur. Tarıma dayalı, nispeten gelişmemiş ülkelerde hizmetler sektörü daha geri durumdadır.³⁵

1.2.3. Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı

Ortadoğu'nun uygarlık bakımından dünyanın belli başlı merkezlerinden biri oluşu, bu yörenin tarihte zengin ve bayındır şehirlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu gerçek, Ortadoğu'ya değişik türde kavimlerin akın etmesine ve bölgeyi fethetmesine sebep olurken; yerli ve yabancı kavimlerin hem birbirleriyle mücadele etmesine hem de kaynaşmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da yerleşen belli başlı kavimler: Samiler, Hamiler, Ariler ve Turanlılardır. Bu kavimlerin bölgesel ayırımı pek kesin olmamakla beraber, Samiler Arabistan Yarımadası'nda, Hamiler ve Zenciler Mısır ve Sudan'da, Ariler İran Yaylası'nda, Türklerde Anadolu ve İran

³⁴ Dursun, a.g.e,s.1258.

³⁵ Dursun ve Arı (Ed.), a.g.e, s.15-16.

Yaylasıyla Arabistan Yarımadası'nın kuzey bölgelerinde dağınık öbekler halinde yerleşmişlerdir. Moğollar, Büyük Moğol İmparatorluğunun dağılmasından sonra eski yurtlarına çekildiklerinden, bölge nüfusunda önemli bir yer teşkil etmemektedir.³⁶

Ortadoğu'da, Birleşmiş Milletler İstatistiklerine göre; 1940'lı yıllarda 56 milyon, 1950'li yıllarda ise yaklaşık 80 milyon kadar insan yaşamaktaydı. Bölge nüfusunun, 1960'da 103 milyon, 1970'de 135 milyon, 1980'de 178 milyon, 1990'da ise 241 milyona ulaştığı söylenebilir. 1993 yılında, bölge nüfusu 261 milyon iken günümüzde nüfusu 300 milyona ulaşmıştır. Ortadoğu ülkelerinin toplam yüzölçümleri 7.356.372.km²'yi bulmaktadır. Yüzölçümü büyüklüğü bakımından Suudi Arabistan, İran, Mısır'dan sonra Türkiye gelmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye bölgede 36 kişi düşmektedir.³⁷

Giderek artan bölge nüfusundaki büyük artışın gerisinde yatan temel neden son derece yüksek olan doğum hadleridir. Bu yüksek doğurganlık, ölüm hadlerinin henüz çok fazla düşürülememesine rağmen, safi nüfus artış hızını yüzde 3'lerin çok üstüne ulaştırmakta ve bölgeye, az gelişmiş ülkelerin tipik nüfus özelliklerini vermektedir.³⁸

Ortadoğu ülkelerinin, kentleşme ve okuryazarlık oranları ülkeden ülkeye büyük değişiklikler göstermektedir. Katar ve Kuveyt'de insanların tümü kentlerde yasarken; Mısır'da yarısı, Yemen'de ise dörtte biri yaşamaktadır. İsrail'de herkes okuryazar iken, Umman'da, Mısır'da ve Yemen'de okuryazarlık oranı yüzde 60'ın altında bulunmaktadır.³⁹

Ortadoğu'da göç hareketlerinin hemen her seklene rastlanmaktadır. Bu göçler Ortadoğu'dan dünyanın başka bölgelerine gerçekleşirken, dış ülkelere

³⁶Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1992, s.61.

³⁷Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu, "Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar"**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996, s.17.

³⁸Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya, Ortadoğu'nun Su Sorunu**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s.104-105.

³⁹Uluatam, a.g.e. s.105.

Ortadoğu'ya yönelik göçler ile Ortadoğu'nun bir bölgesinden diğer bölgesine yönelik göçlerdir⁴⁰.

Ortadoğu'da yerleşen değişik kavimler sosyo-kültürel hayata kendi dillerini katmışlardır. Dini etkilerle Arapça yaygın olarak kullanılırken, Farsça, Türkçe ve İbranicede bölgede konuşulan belli başlı dillerdendir. Sınırlı alanlarda olmak üzere Kıbrıs, Suriye ve Mısır'da Rumca, Mısır'da Koptca, Ermenice ve Süryani dilleri de dağınık olarak konuşulan dillerdendir.⁴¹

1.2.4. Ortadoğu'nun Siyasi Yapısı

Ortadoğu, bu bölgede yer alan devletlerin siyasi yapıları bakımından çok değişik bir yapıya sahiptir. Bölgedeki devletlerin siyasi yapıları bakımından krallık ve emirlikle yönetilen ülkelerle, tek partili sisteme sahip ülkeler olarak iki ana gruba ayrılmaktadırlar. Krallık veya emirlikle yönetilen ülkeleri Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Ürdün oluşturur iken; tek partiye dayalı otoriter sisteme sahip bulunan ülkeler ise, Irak, Suriye, Yemen ve Mısır'dır.⁴²

Ortadoğu ülkelerinin siyasi yapılarında, yönetim kadrosuyla yönetilenler arasındaki kopukluk en belirgin özelliktir. Sömürge ve manda dönemlerinde yabancı siyasal seçkinlerce yönetilen toplumlar, onların ülkelerinden gitmesiyle yerlerine gelen, sömürgecilerle işbirliği içinde olan, eğitimini, zihniyet ve değerlerini onlardan alan halkına yabancı seçkinler tarafından yönetilmektedirler. Bu durum ülkelerde aile tabanlı monarşilere, grup tabanlı askeri yönetimlere neden olurken, bazı ülkelerde ise karizma ve ideoloji yoluyla iktidarı ele geçirmiş bulunan kişilerin yönetimi söz konusudur.⁴³

⁴⁰ Özey, a.g.e, s.41.

⁴¹ Erendil, a.g.e, s.59.

⁴² Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, İnsan Yay, İstanbul,1995.s.117.

⁴³ a.g.e., s.117.

Ortadoğu ülkelerinde siyasal katılımın son derece sınırlı olması nedeniyle meydana gelen siyasal iletişimin, yukarıdan aşağıya doğru emir ve direktifleri ulaştırırken, aşağıdan yukarıya doğru yönetilenlerin sesini götürecek olan, oy verme, kulis yapma, örgütlenme, gösteri ve miting düzenleme, muhalif fikirleri açıklama, protesto etme, muhalif parti kurma, iktidara talip olma gibi siyasal ve toplumsal haklara sahip bulunmamaktadırlar.⁴⁴

Bölgedeki ülkelerin siyasi yapılarında istikrarsızlığa neden olan faktörlerden biride, dünyadaki siyasal gelişme ulus temeline dayalı devletlerin kurulmasını zorunlu kılarken, Ortadoğu'da, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge temeline dayalı ve ülkeler arasında hiçbir sosyal, doğal ve coğrafi özellikler dikkate alınmadan devletlerin kurulmuş olmasıdır.⁴⁵

Tarihte bu bölgede büyük imparatorluklar ve güçlü devletler kurulduğu halde bugün için dünya politikasını etkileyebilecek inisiyatife sahip bir ülke bulunmamaktadır. Bu ülkelerin pek çoğu modern anlamda hala bir devlet olamamışlardır.⁴⁶

1.2.5. Ortadoğu'nun Etnik ve Dini Yapısı

Ortadoğu'nun temel gerçekleri arasında büyük bir dinsel çeşitlilik tablosu bulunmaktadır. Bölgede Müslümanlar %92'lik bir çoğunluğu oluşturuyorlar. Ancak bu topluluğun hepsinin İslam anlayışı aynı değildir. Sünnilerin oranı yaklaşık üçte iki, Şiiilerin ise üçte birdir. Şiiilerin üçte ikisi İran'da yasarken Irak nüfusunun yarısını, Lübnan nüfusunun üçte birini, Bahreyn ve eski Kuzey Yemen nüfusunun %60'ını Şiiiler oluşturmaktadır. Şii çoğunluğun yaşadığı İran, Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinin Şiiileri On İki İmama inanırlarken, Yemen'dekiler Şiiilikle Sünnilik arasında ara bir yol olan Zeydiliğe bağlıdırlar.⁴⁷

⁴⁴ a.g.e., s.118.

⁴⁵ a.g.e., s.121.

⁴⁶ a.g.e., s.20.

⁴⁷ Suat Parlak, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, Bibliotek Yayınları, 1997, İstanbul, s.67.

Bölge Müslümanları mezheplerine ve inanış çeşitliliklerine göre çeşitlilik sergilerler. Temel bölünme Hz. Muhammed'den sonra halifelik konusunda yaşanan anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Şiiler Peygamberin damadı Ali (4. Halife), oğlu Hüseyin ve onların soyundan gelenlerin halife olacağı inancındadırlar. Sünni Müslümanlar bölgenin genelinde çoğunluğu oluştururken Şiiler Irak ve Bahreyn gibi bazı ülkelerde çoğunluğu oluştururlar.⁴⁸

Bu coğrafya; içinde barındırdığı dini ve etnik çeşitliliği ile zengin petrol rezervleri ile sınırlı su kaynakları ile kontrolsüz silahlanma, ekonomik sorunlar, olgunlaşmamış politik kültür ve otoriter liderler gibi bölgeye has özellikleri ve yabancı güçlerin etkisi ile bölgenin yer aldığı coğrafya gibi dış faktörlerden dolayı siyasal, sosyal ve ekonomik çözümler üretmenin ve uygulamanın her dönem oldukça zor olduğu güç bir coğrafyadır.

Bölge toplumları ve devletleri, siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri nitelikteki kargaşa, çatışma ve savaş ortamlarını bizzat ve en derinden yaşamıştır ve halen yaşamaktadır. Bu türden çatışma ve savaş ortamlarının kesif varlığı Ortadoğu toplumlarında daimi bir endişe, güvensizlik ve kontrol edilemeyen süreklilik taşıyan bir savunma güdüsü yaratırken, bölge devletleri bazında ise ciddi güvenlik kaygıları oluşturmaktadır. Ortadoğu genelinde bu güvenlik kaygılarını yaratan yada dolaylı yollardan bu kaygıların gelişmesini teşvik eden pek çok iç ve dış faktörün bulunduğu açıktır. Ancak, tarihsel süreç incelendiğinde bölgeye özgü dahili risk faktörlerinin güvenlik kaygılarının artmasında ve güvenlik algılamalarının oluşmasında dış faktörlere kıyasla daha etkili olduğu görülmektedir. Ortadoğu'daki dini çeşitlilik bölgedeki tüm karmaşa ve savaş ortamlarının dogmasında ve ivme kazanmasında belki de en genel geçer özellik taşımaktadır.⁴⁹

⁴⁸ Angel M.Rabasa, **The Muslim World After 9/11**, Rand Corporation, 2004. Santa Monica USA, s.72.

⁴⁹ Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi**, Akdeniz Üniv. İ.İ.B.F Dergisi (8), 2004, s. 114.

Ortadoğu'da problem alanı olarak görülen sorunların temelinde Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinin tamamlanmış olması gerçeği yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan sömürgeci devletler, dini, etnik ve mezhep unsurlarıyla birlikte Ortadoğu'yu bir bütün olarak gören Osmanlı'dan farklı mütalaa etmiş; kendi ulusal çıkarlarına uygun olarak bölgeyi siyasi, ekonomik ve kültürel olarak parçalara ayırma siyaseti gütmüşlerdi. Bu siyaset doğrultusunda, suni sınırlarla birbirinden ayrılmış yeni devletler kurulmuş; yine bu siyasete uygun yöneticiler tercih edilmişti. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca bölgede oluşturmaya çalıştığı jeoekonomik, jeopolitik jeokültürel entegrasyon, tatbik edilen çok sinsi bir siyasetle tamamen dağıtılmıştı. İşte bugünkü parçalanmışlık Osmanlı'nın ardından bir türlü doldurulamayan söz konusu boşluğun bir sonucudur.⁵⁰

David Fromkin'in Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? Adlı kitabının hemen başlangıcında, ilginç bir alıntı vardır. Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren anlaşmalar üzerine yorum yapan ve Allenby'nin Filistin Seferi'ne katılmış bir subay olan Archibald Wavell'e ait sözleri aktaran bu alıntı, kitabın başlığına da ilham verecek kadar çarpıcıdır: "Savaşa son veren savaştan sonra, Paris'te bir barışa son veren barış yapmada başarılı olmuş görünüyorlar..."⁵¹

Osmanlıların doğu eyaletlerinin ülke içi sınırları, yani Musul ve Bağdat eyaletleri arasındaki eski sınır, tarih boyunca uluslararası ilişkilerde çok büyük bir önem taşımıştır. Osmanlı döneminde Irak'taki Şiiilerin büyük kısmı Bağdat eyaletinde yasıyordu. Basra ile Bağdat arasındaki sınır genellikle zannedilenden çok daha güneyden geçmekteydi. Bunun sonucunda günümüzde Irak'ın Şii bölgeleri sayılan yerlerin büyük kısmı kaderlerini tarihsel olarak Basra'dan çok Bağdat'a bağlamış, kendileri için Bağdat'ı "merkez" sayma eğiliminde olmuşlardı.⁵²

⁵⁰ Kerim Balcı, **Kimin Savaşı**, Zaman Kitap, 2. Baskı, İstanbul, Nisan 2003, s. 268.

⁵¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Necdet Pamir, **Irak Hem Gözden, Hem de Gönülden Irak mı?**, Stratejik Analiz, Şubat 2005, s.1.

⁵² Hasan Mazin, **Osmanlı Eyalet Sınırları, Şii Federalizmi ve Irak'taki Enerji Anlaşmazlığı**, Kasım 2006.

Ortadoğu'da yaşayan halklar esas itibariyle etnik bakımdan üç ana gruba ayrılmıştır: Sami Gruplar (Araplar, İbraniler), Hint Avrupa grubundan olanlar (Farisiler, Ermeniler, Kürtler ve Afganlar) ve Turanî grubu (Türkler). Sayısal olarak Araplar çoğunluğu temsil ederlerken, Farisiler ve Türkler de önemli oranlara sahiptirler. Bölgenin güneyinde Araplar, Güneydoğu'da Farisiler ve Afganiler, Kuzeydoğu'da Türkler yaşamaktadırlar. Bu büyük grupların yanında Ermeniler, Çerkezler, Nesturiler, Asurlular, Keldaniler, Rumlar gibi nispeti küçük değerde olan gruplara da rastlanmaktadır. İran, Irak, Suriye ve Türkiye'de yaşayan Kürtler ise en büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır.⁵³

Ortadoğu, İslamiyet'in doğuşu ve zaman içinde bu dine bağlanan insanların sürekli çoğalmasıyla bir Müslümanlık diyarı olmuştur. İslamiyet'in dışında İsrail'de Musevilik, Lübnan'da Hıristiyanlık yaygındır. Şiilik, İran'da resmi mezheptir. Bu nedenle, Sünni ve Şii çatışmaları tarihsel süreç içinde büyük sorunlar yarattığı gibi, günümüzde de kanlı bir biçimde bir sürtüşme devam etmektedir. Bu husus, dinine bağlı topluluklar arasında istismar edilecek niteliktedir. Bu istismar, halk kitlelerinin cehaletinden ve kolayca tahrik edilmeye elverişli olmasından ileri gelmektedir.⁵⁴ Özellikle Irak'ın işgalinden sonra bu durum su yüzüne çıkmıştır. Ortadoğu'nun etnik bakımdan bir mozaik sunmasına karşın onu bir kültür bölgesi haline getiren başlıca unsur dini ve siyasi alandaki İslamiyet'in tartışılmaz hâkimiyetidir.

Müslüman cemaat içersinde Sünniler çoğunluğa sahip olup Şiiilerin nispeti yüzde yirmi civarında seyretmektedir. Sünniler içinde Arapların çoğu Şafi, Türkler Hanefi, Körfez ülkelerinde Hanbelîler, Suudi Arabistan'da ise Vahabîlik öndedir. Şiiiler İran, Irak ve Lübnan'la bazı Körfez ülkelerinde toplanmışlardır. Irak'ın çoğu Şii ise de yıllarca iktidar Sünnilerde kalmıştır. Suriye'de ise tam tersi bir durum vardır. Şiiiler kendi içinde İbn Azeriler, Zeydiler, İsmailîler, Dürzîler ve Alevilere bölünmüş durumdadırlar. Hariciler, Karmatiler, Yezidilerle İbadiler gibi daha marjinal gruplar da çeşitli bölgelerde yaşamaktadırlar. Hıristiyanlar ise Mısır,

⁵³ Dursun, a.g.e, s.19.

⁵⁴ Kocaoğlu, a.g.e s. 220.

Lübnan, Suriye, İsrail, Türkiye, Ürdün ve Irak'ta yaşamakta olup özellikle ekonomik ve fikri hareketlerde etkilidirler.⁵⁵

⁵⁵ Dursun, a.g.e. s. 20.

Ortadoğu Haritası (Harita-1)

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL HAREKETLER ve ARAP BAHARI

2.1.TOPLUMSAL HAREKETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ORTADOĞU

...İnsan yaşadığı yere benzer

O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer

Suyunda yüzen balığa

Toprağını iten çiçeğe

Dağlarının, tepelerinin dumanlı eğimine

Konyanın beyaz

Antebin kırmızı düzlüğüne benzer

Göğüne benzer ki gözyaşları mavidir

Denize benzer ki dalgalıdır bakışları

Evlerine, sokaklarına, köşebaşlarına

Öylesine benzer ki

Ve avlularına

(Bir kuyu halkasıyla sıkıştırılmıştır kalbi) ⁵⁶ ...

Edip CANSAVER (Mendilimde Kan Sesleri)

⁵⁶ Edip Cansever, **Sonrası Kalır-I**, YKY Yayınları, İstanbul, 2010, s.256.

Edip CANSEVER'in şiirinin bir bölümünden yaptığımız alıntıdan yola çıkarak; yaşadığımız coğrafya bizim duygu, düşünce ve karakteristik yapımızın oluşumuna büyük ölçüde katkıda bulunur. İçinde bulunduğumuz mekân bizi bir kalıp içerisine sokar ve aynı mekânı paylaştığımız insanlarla dil, kültür ve ülkü birliğine de ulaşmış oluruz. Bu şekilde hareket etmemize mekân ile kurulan bağın⁵⁷ büyük bir etkisi vardır.⁵⁸ Bundan sonra atacağımız her adım, sarf edeceğimiz her türlü düşünce, mekânın bize kazandırmış olduğu kalıplar çerçevesinde hareket etmemize ve aynı tepkileri vermemize yardımcı olur. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı da; mekânın vatansallaşması ile başlayıp toplum içinde ki duygu ve düşüncelerin dışa vurmasının bir tezahürüdür.

Toplumsal hareketler geleneksel olarak toplumsal değişimi ortaya çıkarmak için verilen örgütsel çabalar olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ Toplumsal hareketler olgusu ve kavramsallaştırması büyük ölçüde XIV. yüzyıl ürünüdür.

Tarihsel dönüm noktalarında meydana gelen önemli toplumsal olayları tanımlamak için kullanılan “toplumsal hareket” kavramı, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmış, XIX. yüzyıldan bu yana ise sosyal bilimlerde giderek önem kazanmış ve üzerinde yoğun çalışılmıştır. Başlangıçta daha çok tarih alanında ilgi gören toplumsal hareket olgusu zamanla sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarının çalışmalarında da önemli bir yer almıştır. XIX. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal değişimler ve toplumsal hareketlerin giderek önem kazanması, birçok toplumbilimcinin ilgisinin bu konuya yönelmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda toplumsal hareketlerin meydana geliş biçimleri, nedenleri, türleri, anlamları ve toplumsal ya da bireysel etkileri üzerine sayısız araştırma yapılmıştır.⁶⁰

Binlerce yıldan beri dünyanın değişik bölgelerinde farklı biçimlerde halk ayaklanmaları gerçekleşmiştir. Ancak çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş

⁵⁷ Sezgi Durgun, **Memalik-i Şahanedden Vatana**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.60.

⁵⁹ Craig Jenkins ve Walter From, **Siyaset Sosyolojisi: Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim**, Ankara, 2010, s.355.

⁶⁰ Çımrın Kökalan, **Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam**, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 2010, s.47.

kapsamlı örgütlerin geliştirdiği toplumsal hareketler XVIII. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkmıştır.⁶¹ Dünyada toplumsal hareketler geçmişten günümüze şu şekilde kategorize edilebilir.

- Amerika, Latin Amerika ve İngiltere’deki Kölelerin Özgürleşme Hareketi
- İşçi Hareketi
- Kadın Hareketlerinin İlk Dalgası
- 20. yüzyıl Avrupa’sındaki Faşist Hareketler

Yeni Toplumsal Hareketler olarak özellikle 70’li yıllardan itibaren bazı hareketler vardır. Özellikle:

- Ekoloji Hareketi
- Anti-Atom Enerjisi Hareketi
- Barış Hareketi (Pasifizm)
- Kadın Hareketi
- Enternasyonalist Hareket (Üçüncü dünya hareketi, adil ticaret, Antiemperyalizm/Antisömürgecilik)
- Lezbiyen Hareketi ve Homoseksüel Hareketi
- Biseksüel Hareketi⁶²

Batı dışındaki toplumlara ve bu toplumların tarihlerine oryantalist bir yaklaşım sergilenmekte, herhangi bir muhalefet ya da direniş geleneğinden söz edilmemektedir.⁶³ Toplumsal hareketlerin tarihsel olarak sadece Batı toplumlarındaki sosyoekonomik değişimlerle açıklanmaya çalışılması genel bir yaklaşım olarak gözlenmektedir. Gerçekte 20. yüzyıl öncesindeki küresel toplumsal hareketlere

⁶¹ Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Babil Yayınları, İstanbul, 2004,s.16.

⁶² http://tr.wikipedia.org/wiki/Toplumsal_hareket, Erişim Tarihi:28 Eylül 2014.

⁶³ Doğan Çetinkaya(Der),**Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008,s.42.

ilişkin dünya tarihi çalışmaları oldukça eksiktir ve bu durum küreselleşen kapitalizme karşı gelişmiş hareketlerin tam olarak çözümlenmesini zorlaştırmaktadır.⁶⁴ Diğer taraftan Osmanlı toplum yapısı sistemli bir biçimde toplumsal hareketler kapsamında incelenmemiştir. Örneğin Celali isyanları, toplumsal tabanını köylülerin oluşturduğu bir toplumsal hareket olarak değerlendirilebilir.⁶⁵

Ortadoğu'da ki toplumsal hareketlerin geçmişi Batıda ki kadar eskilere dayamadığı gibi hareketlerin oluşumu açısından da farklılık göstermiştir. Hareketlerin panoramasına bakıldığında, ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları tarihlerden itibaren toplumsal hareketler bağlamında bazı kıpırdanmalar zuhur etmiştir.

Ortadoğu'da ilk halk hareketlerini XIX. yüzyılın sonlarında milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devletine karşı verilen bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern ve yeni toplumsal hareketler anlamında bunun ilk örneğini bölgenin güçlü ve köklü devleti olan, 1922 yılında bağımsızlığını kazanan Mısır'da göstermiştir. 1928 yılında Hasan el-Benna ve altı arkadaşıyla birlikte, "*İslam Dünyası batı etkisinden dolayı sosyal hükümünü kaybetmiştir. Şeriat kanunları, geçmişte olduğu gibi Kur'an ve Sünnet üzere olmalı ve toplumun her kesimini; devlet işlerinden günlük problemlere değin her şeyi kapsamalıdır.*"⁶⁶ düsturuyla kurulan Müslüman Kardeşler (İhvanı Müslimin) Örgütüdür. Bu hareket ortaya çıktığı coğrafya içerisinde kalmamış neredeyse tüm Ortadoğu ülkelerinde etkin faaliyetlerde bulunmuştur.

Bir diğer hareket 1956 yılında bağımsızlığını kazanan ve Tunus'ta Raşid Gannuşi tarafında 1981 kurulan El Nahda hareketidir, yeniden doğuş anlamında gelen bu hareket; "*Müslümanların siyasi ve sosyal faaliyetler yoluyla İslami değerlerin toplum içerisinde tekrar yaygınlaşması için çalışmalı ve gerektiğinde bu*

⁶⁴ Deniz Keskin, **Toplumsal Hareketler: 1750-2005; Dipten Gelen Dalgalar**, Versus Kitap, İstanbul, 2008,s.21.

⁶⁵ Orhan Türkdoğan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004,s.31.

⁶⁶ <http://haber.stargazete.com/acikgorus/gazze-yanarken-firavunlara-meydan-okuyan-esma/haber-926548>, Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2014.

amaçla daha pratik ve aktif politikaya yönelik olmalıdır".⁶⁷ Düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu hareket genellikle bulunduğu sınırlar içerisinde etkin olmuştur.

Gannuşi bir başka konuşmasında 'devlet Allah tarafından yaratılmamıştı. İnsan eserdir ve Müslümanların hizmetinde olmalıdır' derken devletin rasyonel ve işlevsel bir kurum olarak 'kutsal'a sonradan yüklenmeme yönünde bir çizgiyi yansıtmaktadır.⁶⁸

Ortadoğu'da ortaya çıkan ilk hareketler; genel manada din eksenli olmuştur, sonrasında ise Avrupa kültürüne ve kapitalist kültüre direnen ve kültürel hareketler olarak adlandırılan uygarlıkçı hareketler olarak ortaya çıkmıştır.

Ortadoğu'da toplumları harekete geçirmek için en büyük güç olarak Müslümanlık ve Arap milliyetçiliğini kullanmıştır. Ortaya çıkan irili ufaklı hareketlerin neredeyse tamamı, ilerleyen zamanlarda siyasi faaliyetleri mevcut dikta rejimleri tarafından yasaklanmıştır. Mevcut toplumsal hareketlerin tamamı ilk olarak sessiz ve gizli bir şekilde varlıklarını idame ettirmişlerdir. Ortadoğu'da toplumsal hareketlerin geç başlamasının ve zayıf olmasının bazı temel sebepleri vardır. Bunlar;

- Ortadoğu ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişimini geç tamamlamış olması.
- Bölgenin İngiliz ve Fransızlar tarafından devamlı olarak denetim altında tutulması.
- İslam düşüncesinde geneline hakim olan, devlete ve devlet büyüklerine olan itaat inancı.
- Demokrasi anlayışının ne yöneticiler, ne de halk tarafından içselleştirilmemiş olmasıdır.

2.2.MÜSLÜMAN KARDEŞLER

2.2.1. Kuruluşu ve Tarihsel Süreci

⁶⁷Muqtedar Khan, **The political philosophy of Islamic resurgence**, Cultural Dynamics, 2001,s. 222.

⁶⁸ İhsan Dağı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul,2002,s.151.

1920'lerde eğitim görmek için Kahire'ye gelen Hasan El Benna, o dönemde İngilizlerin dolaylı kontrolünde krallıkla yönetilen Mısır'daki siyasal tartışmalarla yakından ilgilenmiştir. Mısır'ın siyasi geleceğinin İslam'da olacağından hareket eden Benna, okul döneminde Ezher Üniversitesi'nden ve okuduğu Darul Ulum yüksekokulundan vaaz ve irşad için bir grup öğrenciyi organize etmiştir. Bu öğrenciler Kahire'deki eğitimden sonra, görev aldıkları ülkenin çeşitli yerlerinde sadece İslam mesajına çağrıyla değil, aynı zamanda Müslüman Kardeşler cemaatinin düşüncesini yaymakla görevlendirilmişlerdi. 1927 yılında okuldan mezun olan Benna, kanal bölgesinin İsmailiye kentindeki ilköğrenim okuluna Arapça öğretmeni olarak atanmış ve istifa ettiği 1946 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.⁶⁹1928 yılında kanal şirketinde çalışan alt işçiyle beraber cemaatin temelini atmıştır.⁷⁰

Müslüman Kardeşlerin, kuruluşundan itibaren halk nezdinde giderek değer kazanmaya başlamasına bir takım etkenler hızlandırıcı rol oynamıştır; II. Dünya Savaşı boyunca İngiliz işgalinin halk tarafından hissedilmeye başlaması İngilizlere karşı ciddi tepki ve hoşnutsuzlukların oluşmasına yol açmıştı.⁷¹Bu dış etkenin yanında Hasan el Benna'nın liderlik yeteneği de etkili olmuş, konuşmalarında ve yazılarında, Allah'a ve peygamberine derin iman ile bağlılık ve Allah'ın mütevazı bir kulu olmak için çalıştığını, bunun dışında herhangi bir servet veya başkanlık peşinde koşmadığını belirtmesi, halkın üzerinde etki uyandırmıştır.⁷²

Müslüman Kardeşler'in tek fikir babası Hasan el Benna olmamıştır, daha tanınmış ve radikal düşüncelere sahip olan Seyyid Kutub olmuştur. Onun bu kadar popüler ve tanınmış olmasının sebebi Hasan el Benna'ya göre kitleleri aksiyona sürükleyen radikal fikirleri, herkesi derinden etkileyen kitapları ve hazin sonu. Kurucu lider Benna'nın benimsediği toplumun tamamını kapsayan kuşatıcı bir metot

⁶⁹Richard Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, pub.by Oxford University Pres, New York, 1993, s.5-6.

⁷⁰Mitchell,a.g.e,s.8.

⁷¹ Fethi Osman, **İhvan-İslam ve Demokrasi**, Endülüs yayınları, İstanbul. 1991,s.41.

⁷² Osman, a.g.e,s.51.

ve ılımlı bir tavır yerine, Kutub daha radikal ve seçkinci (*elitist*) bir fikir ve metot benimsemiştir. ⁷³

Kutub'a göre, Müslüman Kardeşlerde dâhil olmak üzere İslami hareketlerin hepsi siyasallaşmıştır. Ona göre, “...İslami hareketleri Mısır'da hükümetten İslam nizamını, İslam şeriatının uygulanmasını istemekle kendini oyalamıştı... İslam nizamını tatbik koymak ve Allah'ın emirleriyle hükmetmek asıl olan ilk hedef değildir...” Çünkü bu amacın gerçekleşmesi için, toplumun önce İslam'a dair inanca (akidesine) sonra da İslam nizamına dair sahih bilgiye ulaşması gerekmektedir.⁷⁴

Müslüman Kardeşler Mısır'da 1938'den sonra siyasi nitelik kazanmaya başladı. 1940'ların sonunda Mısır'daki monarşi ve iktidardaki Vafd Partisi'ne karşı tehdit oluşturuyordu. 1952'deki Hür Subaylar Darbesi'nden sonra tüm partiler ile beraber kapatıldı (Ocak 1954). Bu sefer yeraltına çekilen Müslüman Kardeşler, öğrenciler arasında huzursuzluk ve İngilizlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle tekrar kapatıldı. 1954'te Cemal Abdülnasır'a yönelik suikast girişiminden sonra, altı lideri vatana ihanet suçundan idam edildi ve hareket şiddet yoluyla bastırıldı. El-Ezher Üniversitesi, özel camiler, hayır kuruluşları ve vakıfların devlet tarafından kontrol altına alınmasıyla Müslüman Kardeşler çözülmeye başladı.⁷⁵

1970 yılında Nasır'ın ölüp yerine Enver Sedat'ın geçmesi İhvan'ın önü açıldı. Bu süre zarfında faaliyetlerini arttırıp genişlediler. Müslüman Kardeşler, 1970'li yıllarda Seyyid Kutub'un düşüncelerinden esinlenerek daha radikal bir İslamcı yol izlemiştir.

⁷⁶

Enver Sedat 1981'de, İhvan'dan ayrılan ve İhvan çizgisine karşı olan el-Cemaatü'l-İslamiyye isimli bir örgüt tarafından öldürülmesiyle birlikte yerine Hüsnü Mübarek geçmişti. Müslüman Kardeşler, Sedat'ın ardından gelen Hüsnü Mübarek'le de uyum içinde çalıştılar. Hatta örgüt, Mübarek döneminde, onun göz yummasıyla başka bir partiden aday gösterip birkaç milletvekilini meclise soktu.

⁷³ Erkilet Başer, **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler**, Hece Yayınları, Ankara, 1999, s.234.

⁷⁴ Seyyid Kutub, **Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler**, (çev. B. Bezirci), İstanbul, Nehir Yayınları, 1992, s.267-268.

⁷⁵ Ira M. Lapidus, **İslam Toplulukları Tarihi**, Cilt 2: 19.Yüzyıldan Günümüze.

⁷⁶ Oliver Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, çev.Cüneyt Akalın, Metis yay., İstanbul, 2005, s.55.

Örgüt zamanla Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde değişik adlarla etkinliğini gösterdi. Müslüman Kardeşler'in Suriye'nin Hama kentinde Şubat 1982'de giriştiği ayaklanmanın Hafız Esed yönetimince bastırılması sırasında binlerce kişi öldürüldü. Günümüzde aynı adla Ürdün'de yasal durumdadır. Onun dışında Cezayir'de ve bazı ülkelerdeki farklı isimlerdeki kolları iktidara kadar yükselmişlerdir. Özellikle, 2011 yılında da Mısır ve Ürdün'de düzenlenen protesto gösterilerinde önemli rol oynamıştır.

Müslüman Kardeşler, çeşitli meslek birliklerindeki önderlik rolleri ile siyasi olarak ön plana çıkmıştır. Sivil toplum kuruluşu gibi hareket etmeleri, militan İslamcılardan kendilerini belirgin şekilde ayırmıştır. Hukuki ve yasal engeller nedeniyle kendi adıyla siyasi bir parti kuramayan Müslüman Kardeşler, Mısır'daki demokratikleşme sürecinde söz sahibi olabilmek için başka muhalif akımlarla ortaklaşa hareket etmiştir.⁷⁷

2.2.2. Müslüman Kardeşlerin Düşüncesi ve Siyaseti

Kur'an ve İslam'ın diğer nakli kaynaklarına sıkı sıkıya bağlanan İslam'ın Hanbelî mezhebinin düşüncesine yakın olan MK, öncelikli olarak Mısır üzerindeki yabancı hegemonyası, halkın yoksulluğu gibi hem devlet yönetiminde hem de bireysel yaşamda ahlaki değerlerin azalması gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu problemlerin çözümünün ise İslami öğretisi ve anlayışının benimsenmesiyle mümkün olacağına inanan MK, Mısır'ın ancak İslami çizgiyi kabul etmesiyle sömürgeci batı hegemonyasından kurtulacağını düşünmektedir. MK, aynı zamanda büyük sorunlar ile halkın yaşam biçimi arasında da bağlantı kurmaktadır. Halkın İslam'dan uzaklaşarak seküler yaşam biçimine daha fazla eğilim gösterdiğini, bu da onları ahlaki çöküntüye götürmesinin yanı sıra onları yoksulluğa götürdüğünü ifade eden MK, devletin televizyon, radyo, basın gibi kitle iletişim araçları ve okullarda

⁷⁷ Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, der. çev.Erol Özbek, İletişim yayınları, İstanbul, 2007, s.85.

eğitim yoluyla bu sorunlara müdahale etmesi gerektiğini, devletin İslam tarihi araştırmaları, Arapçanın kullanımını, Kur'an'ın öğretilmesini teşvik ederek bu doğrultuda kamu görevlilerini kontrol etmesi gerektiğini, ayrıca alkol, zina, kumar ve dans gibi davranışların yasaklanmasını öngörmektedir.⁷⁸

İslam lkelerinin başlangıçta İslam'ın kendilerine emrettiği şekilde hareket etmiş olsalardı batının ekonomik sömürüsüne ve askeri işgaline maruz kalmayacağını ileri süren MK, İslam'ın öngördüğü şekilde yaşanması gerektiğini önermektedir. Başından beri MK lideri Benna tarafından takipçileri için şu ilkeler belirlenmiştir: Allah'ın rızasının nihai gaye olması, Peygamberin nder, Kur'an'ın anayasa olarak kabul edilmesi, yol olarak cihadın seçilmesi, şehitliğin en büyük ideal olarak görülmesi. Bu ilkelerle birlikte "Doğruluk, adalet ve iktidar" sloganlarını sık sık kullanan MK, davasını başarıya erdirmesi için "derin iman, mkemmek teşkilat ve sürekli çalışma" anlayışından hareket edilmesi gerektiğini öngörmekteydi.⁷⁹

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan İslami hareketler üzerinde de etkili olan örgütün çıkış noktası "İslami değerleri ve çalışmaları yaygınlaştırmak olsa da, Müslüman Kardeşler zaman içinde daha siyasal bir kimlik kazandı. En nl sloganı olan "zm İslam'da!" hareketin temel ilkelerini açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁰ Toplumsal ve siyasi bir hareket olan MK birçok batılı gözlemci tarafından faaliyetlerinin nihai amacının yalnızca iktidara gelmek isteyen köktenci ve siyasi oluşum olarak görmektedirler ve bu konuda yanılığya düşmektedirler. Aslında böyle düşünmelerine sevk eden temel sebep 1979 İnan Devriminin bıraktığı etkidir. Batılı devletler tüm İslam kökenli hareketlerin nihai hedefinin İslami devlet kurma isteği taşıdığına inanmaktadır.

Hasan el Benna Müslüman Kardeşler rgtn kurduğunda, *dar'l-İslam'da* şiddete başvurulmamasını istese de sahip olduğu devrimci siyasal programdan dolayı bunu engelleyememiştir. 1940'lı yıllarda Kahire'deki bir çok sinemalara, dans

⁷⁸ Ziad Munson, **Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood**, The Sociological Quarterly, 2001, Vol. 42, No. 4, p.43.

⁷⁹ Osman, a.g.e ,s.43.

⁸⁰ ubuku, a.g.e, s.151.

kulüplerine ve lüks otellere bir dizi saldırı ve güvenlik güçleriyle çatışma halinde olmuşlardır.

Müslüman Kardeşlere göre İslam; hem ideoloji hem iman, hem vatan hem millet, hem din hem devlet, hem düşünce hem eylemdir. Bu düşüncelerden yola çıkan Müslüman Kardeşlerin siyasi düşüncesi bu şekilde kendini göstermiştir.

Müslüman Kardeşler siyasi anlamda İkinci Dünya savaşından sonra büyüleyici bir gelişim göstermiştir. Siyasi arenada boy göstermekten ziyade daha çok düşüncelerin toplumlara aksiyona sevk etmesi konusunda başarı sağlamıştır. Esasen MK, demokrasinin karakteristik özelliklerinden biri olan seçimlere pek çok kez katılmıştır. 1942 yılından 1990'lı yıllara kadar yapılan seçimlerde parlamentoda sandalye kazanmasına rağmen seçimlerde önemli başarı gösterebilmiş değildir. Mısır'daki seçim kampanyaları özellikle kırsal alanlarda ve okuma yazma bilmeyenlerin bulunduğu yerlerde aile bağlarına ve maddi çıkarılara bağlıdır. Ayrıca Mısırlı seçmen seçim zamanlarında genellikle hükümet baskısına maruz kalmaktadır. El Benna, 1944 yılında İsmailiye'de ki seçimi kaybettiğinde hayal kırıklığına uğramış olmasına rağmen seçimlerden yana umudunu kaybetmemiştir. MK'nin 1954 yılında yasaklanması ve taraflarının çeşitli cezalara çarptırılmaları hareketi kendi içine yöneltti ve toplumun geniş kesiminden soyutlanmasını beraberinde getirdi. Yasadışı ilan edilen MK, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmek durumunda oldu. Bu da bünyesinde gizli milislerin doğmasına yol açtığından hareketin radikalleşmesini önemli ölçüde etkilemiştir.⁸¹

2005 yılı parlamenter seçimlerinde, Müslüman Kardeşlerin yasaklı olması nedeniyle bağımsız aday olan Müslüman Kardeşler adayları mecliste ilk kez 88 sandalye kazandı. (oyların %20'sine tekabül etmektedir.)

2011 yılında da Mısır'da düzenlenen protesto gösterilerinde önemli rol oynamış olan Müslüman Kardeşler Eylül 2013'te mahkeme kararıyla kapatılmıştı. Ancak bu karar, Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadını kapsamıyor ve parlamento

⁸¹ Osman, a.g.e., s.177.

seçimlerinde 6n6n6 açık bırakıyordu. Son alınan kararlar birlikte M6sl6man Kardeşler'in siyasi seçimlere katılımını t6mden ortadan kaldırmış oluyordu.⁸²

2.2.3. Arap Baharı'ndaki Rol6

Mısır'daki isyanlar boyunca en çok g6ze çarpan grup kuşkusuz M6sl6man Kardeşler olmuştur. 1990'larda Cezayir'de İslami Selamet Cephesi'nin (FIS) halk isyanlarının ardından iktidarın b6y6k bir kısmını ele geirmesindeki gibi M6sl6man Kardeşler'in de Mısır'daki halk hareketinin ertesinde iktidarı ele geçirecekleri d6ř6n6ld6.⁸³ Ama aksi y6nde gelişmeler yaşandı.

M6sl6man Kardeşler hareketini salt siyasal bir hareket olarak g6rmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Bunu hem kurucu Hasan El-Benna'nın doktrininden hem de uygulanışından g6rebiliriz. 6zellikle siyasal partileşme fikrine soğuk olan M6sl6man Kardeşler 2010 yılına kadar teşkilatlı milyonlarla 6yesine rağmen siyasi bir parti kurmamıştır. Seçimlere bağımsız adaylarla katılmıştır.

2010 seçimleri, Mısır için 6nem taşımıştır. 6nk6 seçimler sonucu Meclisteki muhtemel oran değişimi, 2011 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçiminde belirleyici rol oynadı.⁸⁴ Bunun en b6y6k g6stergesi M6sl6man Kardeşlerin, Mart 2011'de anayasa değişikliği için yapılan referandumda, destekleri ile % 77,2'lik evet oyunun çıkması M6barek sonrası, Mısır siyasetinde ne kadar etkili olacaklarının bir işareti olmuştur.⁸⁵

Ancak 2011 yılında M6barek'in devrilmesiyle Mısır'ın iç siyasetinde b6y6k bir g6 boşluğu meydana gelmiş ve bu g6 boşluğu er ya da geç birileri tarafından doldurulacağından M6sl6man Kardeşler 6rg6t6 buradan inisiyatif olarak belki de kurucu doktrininde sistem içi araçları kullanmayı eleştiren çağrısına rağmen yinede bir

⁸² http://www.radikal.com.tr/dunya/musluman_kardeslerin_partisi_kapatildi-1205860, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2014.

⁸³ Cenap akmak, F.G6zde olak, Mustafa Yetim, **Ortadoğu'da Devrimler ve T6rkiye**, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2011, Rapor: 31, s.6.

⁸⁴ Serpil Aıkalm, "Mısır'da Neler Oluyor?", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1824>

⁸⁵ <http://www.setav.org/public/indir.aspx?yol...pdf>, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2014.

siyasi bir parti kurmamıştır.⁸⁶ Devrim sürecini toplumsal sahada iyi yöneten ve bu başarısını daha sonrasında siyasi düzeyde de göstererek Mısır'ın yeni yönetiminde kurucu rol üstlenen Kardeşler, geçmiş birikiminin sayesinde ve teşkilatçı mekanizması ve mensupları ile Mübarek sonrası Mısır'da hızlı hareket ederek yeni bir parti kurmayı başardı. Akabinde 30 Nisan 2011'de, Hürriyet ve Adalet Partisini kurduklarını ve parlamento seçimlerine katılacaklarını açıkladılar. Müslüman Kardeşlerin aday gösterdiği Muhammed Mursi'nin devlet başkanı olmasını sağladılar. Demokrasi, şeffaflık ve özgürlük gibi kavramlar üzerinden yürütülen siyaset Müslüman Kardeşler'in Mısır seçimlerinden zafer kazanmasını pekiştiren en önemli unsur oldu.⁸⁷

Mısır resminin detaylarına bakıldığında Müslüman Kardeşlerin Mısır'da en organize olabilmiş örgüt olduğunu ve isyanlar boyunca halk kitlelerini hareketlendirebilen bir dinamizme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bunun ötesinde Müslüman Kardeşlerin genel yapısı ile isyanların doğasının birebir örtüşmediğini de eklemek gerekir. Burada da isyanlar tıpkı Tunus'ta olduğu gibi Mısır'ın siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı ile doğrudan ilintilidir.

Arap Baharı denen süreçte Mısır'daki devrim, gücünü dört kaynaktan almıştır. Birincisi, Batılı müttefiklerinin desteği ile yükselen Mübarek rejiminden vazgeçme tavrı; ikincisi, İsrail'in müttefiki olan Avrupa ve ABD'nin, Mübarek sonrası otokratik bir yönetim kurulmasını sağlamak için Ömer Süleyman'ı desteklemesi, üçüncüsü, İran'daki aşırı İslamcı grubun Mısır'daki devrimi desteklemesi; dördüncüsü ise, Arap dünyasının kalbinde yeni bir İslami devrimi isteyen Mısır'ın kendi vatandaşları.⁸⁸

Gösteriler ile birlikte, geniş seçmen kitlesinin bir bölümünü oluşturan Müslüman Kardeşler gibi İslami kuruluşlar kendini göstermiştir. Mısır'daki Müslüman Kardeşler, en büyük ve örgütlü muhalefeti oluşturmasına rağmen

⁸⁶ Hasan Alper Sönmez, **Toplumsal Hareket Anlamında Müslüman Kardeşler Hareketi**, Akdeniz Üniversitesi, 2013, s.10.

⁸⁷ M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan, Süleyman Güder, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu**, İlim Kültür Eğitim Derneği (İLKE), İstanbul, 2012, s.38-39.

⁸⁸ Yeşim Demir, **Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği Ve Siyaseti**, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, December 2012, p.153.

gösteriler sırasında lider durumda değildi. Gösterilerin ilk günlerinde, hükümet tarafından misilleme yapılması korkusuyla katılım konusunda çekimser kalmışlardır. Müslüman Kardeşler, taraf olmak zorunda kaldıklarında, Mübarek sonrası herhangi bir yönetime katılmayacakları konusunu açıklığa kavuşturmuşlardır. Ayrıca, gösterilere sahip çıkarak dini bir renk vermeye çalışmamış, muhalif gruplardan oluşan koalisyona katılmışlardır.⁸⁹

2.3.EL NAHDA

2.3.1. Kuruluşu ve İdeolojisi

İslami canlanma 1970'lerde öncelikle Mısır, Suriye ve Irak'ta ortaya çıktığında, seküler tek parti rejimlerinin yönetiminde olduğu Tunus ve Cezayir görece olarak bu canlanmadan çok fazla etkilenmemiştir. İki ülkede de İslami hareketler, hükümetlerin baskısıyla karşılaşmıştır. Özellikle Mağrip'te Fransa'nın modernleşme misyonuna karşı yerel halk, kendi kimlik arayışını İslami köklerine yönelerek bulma çabasına girmiştir. Yerli halkın, baskın Fransız kültürüne karşı çözümü İslamiyet'te araması Arap kimlik bilincini de beraberinde uyandırmıştır. İslam'ın yeniden canlanma sürecinde, Mısır ve diğer Arap ülkelerinden gelen din adamları da etkili olmuştur. Özellikle 1950'lerde Nasır döneminde Mısır'dan sürgün edilen Müslüman Kardeşler üyelerinin, İslami canlanmanın bölgeye yayılmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu bölüm içerisinde ele alınacak Tunus'taki El Nahda Partisi de Mısır'dan bölgeye yayılan İslami hareketlenmeden etkilenmiştir.⁹⁰

Ekonomik kaynakların adil dağıtımını, çok partili demokrasinin kurulması ve günlük yaşama dindarlığın daha fazla girmesini savunmuş; bu amaçlara ulaşmak için de şiddet içermeyen yolların aranmasını önermiştir. 1984'ten sonra parti aleni olanların yanı sıra faaliyetlerini gizli olarak sürdürebilmek için yeniden

⁸⁹ Dr.Marvin Weinbaum, "Egypt's Brothers Rise",<http://www.mei.edu/Publications/WebPublications/MEICommentaries/CommentariesArchive/tabid/624/ctl/Detail/mid/1531/xmid/1905/xmfid/13/Default.aspx>, Erişim Tarihi:25 Temmuz 2013.

⁹⁰Richard Dekmejian, **İslam in Revolution Fundamentalism in the Arab World** (Cilt 2), New York, Syracuse University Press,1994,s.202.

yapılandırılmıştır. Yasal olarak tanınmak için, 1989 yılında bugünkü adını (Arapça: arakat an-Nah ah) almıştır.⁹¹

Bugünkü adıyla bilinen El Nahda Partisi önce *al-Jama'a al-Islamiyya* adıyla İslami bir hareket olarak 1970'te kurulmuştur. 1981'de adını MTI (*Harakat al-Ittijah al-İslami-İslami Eğilim Hareketi*) olarak değiştirmiş ve son olarak 1989'da El Nahda (Yeniden Doğuş) Hareketi adını almıştır. Partinin 1989 yılında yapılan seçimlere katılımı yasaklanmıştır. Buna rağmen bazı üyeleri seçimlere bağımsız olarak katılmış ve resmi rakamlara göre %10 ile %17 arasında oy oranına ulaşmıştır. Tunus'ta İslami hareket, 1960'larda ortaya çıkmış, hem Burgiba hem de Bin Ali döneminde baskı altına alınmış ve yer altına itilmiştir.⁹²

2.4.Yasemin Devrimi ve Nahda İktidarı

Tunus, Yasemin Devrimi⁹³ olarak da adlandırılan bu süreç içerisinde (Ayaklanmaların ya da bu kapsamdaki olayların Mısır ve Libya'ya da sıçraması ile birlikte, "domino" etkisinden söz edilir hale gelmiştir)⁹⁴, ilk taşları devirmiş ve tüm dünyanın dikkatini bir anda Kuzey Afrika'ya yönelmesine sebep olmuştur. 17 Aralık 2010'da işsizlik ve polisin uyguladığı şiddet sebebiyle bir gencin kendisini yakmasıyla ise Tunus'ta başlayan isyanların Kadife Devrimleri'nin devamı olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Bir ay içerisinde bu isyanların başkente taşınması ise 1987'den beri Bin-Âli'leştirme olarak nitelendirilen dönemin sonunu hazırlamıştır.

Tunus'taki en büyük muhalif hareket Nahda hareketidir. 1991 yılında Nahda hareketi Tunus'ta gayrimeşru ve rejim karşıtı olarak ilan edildi. Yasak Yasemin Devrimi ile Bin Ali'nin devrilmesinin ardından lider R.Gannuşi'nin Tunus'a dönmesiyle sona erdi.

⁹¹ Nahdah Party, Encyclopaedia Britannica.

⁹² Michele Dunn, **The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution**. J. Ruedy içinde, *Islamism and Secularism in North Africa*, Washington: Macmillan, 1996, s.152.

⁹³ Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Akıncı, **11 Eylül Sonrasında Orta Doğu**, Ankara: USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, 2011, s.106.

⁹⁴ Hamit Bozarslan, **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi**, Çeviren: Berkay Ali, Editör: Belge Can, İletişim Yayınları, Ankara, 2012, s. 47.

23 Ekim 2011’de yapılan seçimlerde El Nahda yüzde 41 oy alarak 89 sandalye ile çoğunluğu sağlayarak iktidara geldi, Gannuşi de başbakan oldu. El Nahda’ya göre, 1881’de Fransa’nın işgaliyle başlayan yabancılaştırılma süreci 130 yıl sonra Tunus halkına El Nahda ile köklerine geri dönebilme şansını vermiştir.

Arap Baharı’nı yaşıyan birçok ülkede olduğu gibi Gannuşi’nin de Tunus’taki yeni yönetim modeli için Türkiye’deki Adalet ve Kalkınma Partisi modelini benimseyebileceğini dile getirmişti.(Diğer taraftan Türkiye’nin Mısır’da Müslüman Kardeşler ve Tunus’ta Nahda hareketi ile yakaladığı yumuşak gücün İran ve özellikle Suudi Arabistan tarafından bir rekabet ilişkisi içerisinde konumlandırıldığı da gözden kaçmamalıdır). Parti içindeki uyuşmazlıklar, gelecekte parti içinde ayrışma ve kopmalar olması ihtimalini açık bir şekilde gösteriyordu.⁹⁵

Tunus’un Yasemin Devrimi’nden sonraki dönemde ekonomik durumunun iyi olduğunu söylemek zordur. 2011 yılında yüzde 5,4 olarak beklenen büyüme yüzde 1 oranında gerçekleşmiştir. 2010’da yüzde 13 olan işsizlik oranı 2012’nin sonunda yüzde 18’e çıkmıştır⁹⁶

2012 yılına gelindiğinde Tunus içindeki sıkıntılar baş göstermeye başladı. Yeni anayasa için bir araya gelen laik ve İslamcılar arasındaki sürtüşme; anayasanın şeriata dayandırılmasını isteyen muhafazakâr kesimle şariat istemeyen laik kesimi karşı karşıya getirdi. Raşid Gannuşi’nin Selefi gruplarla yaptığı konuşma videosunun internette yayımlanması sonrası 2012 Ekim ayında El Nahda’ya, “laikliğe aykırı tutumları olduğu” iddiasıyla kapatma davası açıldı. Yetmiş beş muhalefet partisi milletvekili “devletin sivil unsurlarına yönelik bir komplo” hazırladığı gerekçesiyle El Nahda’nın kapatılması için dilekçe imzaladı⁹⁷

Tunus’ta 2013 yılında hükümetin düşmesine neden olan iki önemli gelişme yaşanmıştır. Birincisi, 24 Aralık 2011 ile 13 Mart 2013 tarihleri arasında görev yapan Başbakan Hammadi Cibali’nin istifa edip yerine İçişleri Bakanı Ali el-Arid’in

⁹⁵Çubukçu, a.g.e, s.166-167.

⁹⁶ Ruhat Gülşah Erdem, **Tunus’ta İslamcı Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014,s.83.

⁹⁷ Tunus’ta Ennahda’ya laiklikten kapatma davası, Taraf <http://taraf.com.tr/haber/tunus-ta-ennahda-ya-laiklikten-kapatma-davasi.htm>, Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2014.

gelmesiyle sonuçlanan suikasttır. İkincisi ise; 25 Temmuz 2013'te Tunus Ulusal Kurucu Meclis Üyesi Muhammed Brahimi evinin önünde silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. Ülkede henüz birinci suikasttan dolayı sular durulmamışken düzenlenen ikinci suikast, ülke içindeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Bu kâbus olaylar zinciri mevcut Nahda hareketine mal edilmişti. 3 Temmuz'da Mısır'da Muhammed Mursi'ye düzenlenen askeri darbe ve 25 Temmuzdaki ikinci suikastın ardından El Nahda, ülkedeki tansiyonu düşürmek için istifa etmeyi kabul etti.

2.5.ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ŞEKİLLERİ

2.5.1. Kitlesele Protestolar

1980'lerde ki kentsel isyanlar, çeşitli ülkeler açıklarını tüketici desteklerinde kesintiler gibi yoksunluk politikalarıyla azaltmaya çalıştıkça Ortadoğu'da ki neo-liberal politikaların bazı yönlerinin yarattığı huzursuzluğun erken bir ifadesiydi. Bu kesintiler Ortadoğulu devletlerle kitleler arasındaki toplum sözleşmesini ihlal ederek halk arasında öfke ve huzursuzluğu etkiledi. Katılımcıların profili kentli orta ve alt sınıflar baş aktörler arasındaydı. 1983'te Fas hükümeti tüketici desteklerini yüzde 20 azalttı, 1984'te Tunus'ta "Ekmek İsyanı" adı altında protestolar Tunus siyasal hayatına damgasını vurmuştur.⁹⁸ Tarım üreticilerini desteklemek amacıyla temel hammadde ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesi doğrudan ekmek fiyatlarına yansımış; ancak bu durum başta öğrenciler olmak üzere işçiler, öğrenciler, sendikal hareketler ve büyük şehirlerdeki yoksul kesimlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Özellikle genç kesimler gösterilerde önemli bir oranda yer almaktaydılar, ⁹⁹1985'te Hartum'da onlarca ölünün olduğu olaylar baş gösterdi. 1987'de Lübnan'da poundun değer kaybına karşı kitlesele gösteri düzenlediler.¹⁰⁰

⁹⁸ Kılıç(vd.), a.g.e, s.7.

⁹⁹ Veysel Ayhan, Ortadoğu Etütleri, **Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması**, Ankara, Cilt-3, Sayı-2, 2012, s.68.

¹⁰⁰ Asef Bayat, **Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal ve Siyasal Hareketler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006,s.72.

Aralık 2010'a gelindiğinde itibaren Arap dünyasında şahit olmaya başladığımız bir takım hareketler kendini dünyaya göstermiştir. Bu hareketler sıradan insanların, kurumsal araçlardan ziyade bunlardan daha da etkin olan parametreleri kullanarak bilinçli, uyumlu ve sürekli çabalarla içinde yaşadıkları toplumların beğenmedikleri yönlerini değiştirme hamlesi olarak görülebilir. Bu hareketlerin bir kısmı yeni haklar kazanmak için fırsat kollarken bir diğer kısmı ise, bir tehdide ya da şiddet eylemine mukabil geliştirmek için kitlesel protestolar düzenlediler. Bu tür hareketler; şiddet taraftarı ya da şiddet içermeyen, legal ya da illegal, çöküşü ya da eğitimi esas alan, aşırılığa ya da ılımlılığa teşvik eden ya da bazen kargaşa çıkarma ve ayaklanma gibi kendiliğinden gelişen karakterler taşırlar. Öte yandan, ihtilal ise asgari olarak bir hükümet ya da devleti değiştirme arayışında olan bir sosyal harekettir.¹⁰¹

17 Aralık günü Sidi Bouzid'deki Valilik karşısında bedenini ateşe vermesiyle Ortadoğu'daki isyanın ilk başlangıcı oldu. Bouazizi derhal hastaneye kaldırılmasına karşın, olay kısa sürede şehirde yayılır ve aynı gün Bouazizi'nin yakın akrabaları gösterilerde bulunurlar. 18 Aralıkta ise Bouazizi'nin aşiretinden bireyler eylemde bulunurlar. 18-21 Aralık tarihleri arası süren eylemlere katılım her geçen gün artarken, komşu illerde de Sidi Bouzid'deki gösterilere destek protestoları düzenlenmeye başladılar. Eylemlerin gelişmesinde hem aşiretsel bağlantılar hem de yerel sendikaların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda gösteriler düzenli olarak Sidi Bouzid'den başlayarak Akdeniz kıyısındaki şehirlere doğru genişledi. Kitlesel protestolara dönüşen eylemlerin sonucunda 23 yıl yöneten Zeynel Abidin Bin Ali rejiminin 17 Ocak 2011'de devrilmesine yol açmıştır

Tunus'la başlayan bu süreçte Mısır'daki göstericilerin özellikle şiddetten uzak bir biçimde protestolarını düzenlemiş olmaları ise dikkat çekmektedir. Mısır, 2011'in ilk aylarından itibaren sokak hareketinin en güçlü hissedildiği ikinci ülke haline gelmiştir. Bu süreçte hükümetin de protestoculara karşı nasıl bir politika

¹⁰¹ Hüsamettin İnanç, **Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Değişim ve Dönüşümü**, Arap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi, 2012.

izleneceğine dair bir kararlılığı göstermemiş olması da göstericilerin seslerini daha fazla duyurmasına ve de daha fazla destek bulmalarına da yardımcı olmuştur.

Mısır'da protestocular ve polis arasında yaşanan çatışmalar ABD Başkanı Obama ve İngiltere Başbakanı Cameron'un endişelerini dile getirmeleri dünya basınında geniş yer bulmuştur. Böyle bir endişe protestocuların uluslararası camia tarafından desteklendiği anlamına da gelebilmektedir. Bu çıkarım şüphesiz tüm demokratik söylemlere rağmen, 20-30 yıllık iktidarları boyunca yine başta ABD ve İngiltere tarafından desteklenen baskıcı rejim liderlerinin desteklerini kaybetmelerinin kendi menfaatlerine ters düşmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Mısır'daki protestocuların çözümü Mübarek'siz bir biçimde talep etmeleri sonucunda Mübarek iktidardan vazgeçmek durumunda kalmıştır.¹⁰²

Mısır 2000'li yıllar boyunca pek çok sokak hareketine sahne olmuştur. Kifaye ve 6 Nisan Hareketleri bunlar içerisinde en çok ön plana çıkan hareketler olmuşlardır.¹⁰³ 6 Nisan Gençlik Hareketinin çeşitli eylemlerine ve Kifaye Hareketinin geniş yankı uyandıran protestolarına sahne olan Mısır için 2011'de başlayan sokak dinamizmi pek çok acıdan şaşırtıcı değildir. Mısır sokaklarının son yıllarda hareketli olduğu ve 2011 yılına kadar da bu hareketliliğin devam ettiği görülmektedir. 2004 yılında eylemler %200 artmış ve ülkede 250'den fazla protesto düzenlenmiştir. 2006 yılında 222 adet, 2007 yılında ise 580 adet grev gerçekleşmiştir.¹⁰⁴ 2008 yılına kadar eylemlerin ve grevlerin belli kent merkezleriyle ve sosyo-ekonomik değişim talebi ile sınırlı kaldığı ancak bu tarihte 6 Nisan Hareketi ile siyasi talepleri de içerecek şekilde siyasileştiği gözlenmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus rejime geri adım attırma konusunda yetersiz kalan önceki sokak hareketlerinin 2011'de başarılı olmasıdır.

1971 yılından beri Suriye halkı Esed ailesine karşı büyük bir kin beslemekteydi. Tunus ve Mısır'da ki olaylar patlak verdikten sonra telefonda "darısı başımıza" diye konuşan Suriyeli iki bayan doktorun gözaltına alınmalarıyla başlayan

¹⁰² Çakmak, a.g.e, s.7.

¹⁰³ <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5168>, Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2014.

¹⁰⁴ Nebahat Tanrıverdi, **Toplumsal Hareketler ve Ortadoğu: Komploteorileri ve Ortadoğu'da Sokak Siyaseti**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Eylül 2013, Cilt:5, Sayı:57, s.22.

tepkilerin sonucunda eylemciler protestolarda bulundular. Protestoculara açılan ateş Suriye’de isyan dalgasına hızlandırıcı etkide bulundu. 15 Mart 2011’de muhalefet ilk olarak sokağa döküldüğünde İslamcı veya milliyetçi bir kimliği yoktu ve rejimi devirmeyi amaçlamıyordu. Suriye halkının yaptığı gösteriler mevcut rejimi değiştirmek amacıyla da yapılmadı, belki de bunu olası görmüyorlardı. Uzun süren karışıklık döneminde dış güçlerin de etkisiyle Suriye’de muhalefet tüm kimliklerden arındırılıp, Esed’i göndermek birincil hedef haline geldi.¹⁰⁵

Fas ve Cezayir’de isyanların başlamasının başlıca sebebi diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomik sıkıntılardan kaynaklıdır. Cezayir ve Fas’ta yaşanan isyan dalgaları görece olarak Mısır ve Tunus’a göre daha zayıf kalmıştır. Ekonomik ve sosyal haklarını konusunda ki pürüzleri kısa sürede çözüm bulmaları, iki ülke içerisinde büyük çaplı olayların olmasına zemin hazırlamamıştır. Be nedenle toplumsal hareketler bağlamında etkili olduğunu söylemek güç olacaktır.

Buradan hareketle 2010 Aralığı ile küresel anlamda ilgi çeken sokak hareketleri aslında son 10 yıllık süreçte bölgede artan sokak hareketinin birer örneğidir ve bu bölgesel durumun bir parçasıdır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin siyasi sistemlerine bakıldığında iç dinamiklerin otoriter rejimler tarafından artan miktarda baskı altında tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Tunus’ta Bin Ali iktidarı, Mısır’da Hüsnü Mübarek iktidarı ve Libya’daki Kaddafi iktidarı, muhalif hareketleri siyasi alanda kısıtlamış ve sistem içinde işlevsiz hale getirmiştir. Sistemik bir şekilde “İslami” tehdit söyleminin ön plana çıkarılmasıyla dış aktörlerin de desteği uzun süre sağlanmış ve bu baskı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Ancak iç dinamiklerdeki bu baskı Tunus’ta başlamak üzere, ülkedeki diğer unsurlardan da destek alarak mevcut otoriter iktidarlara karşı organize olmuştur.¹⁰⁶

Siyasi baskı ve kronik bir sorun haline gelen işsizlik başta olmak üzere ekonomik sorunlar bu değişimin itici kuvvetleri olmuşlardır. Tunus’ta başlayıp diğer

¹⁰⁵ Angela J oya, ‘**Syria and the Arab Spring: The Evolution of the Conflict and the Role of the Domestic and External Factors**’, Ortadoğu Etütleri, Haziran 2012, Cilt 4 Sayı 1, s.31
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201286_Angela%20J_oya.pdf

¹⁰⁶ Tanrıverdi, a.g.e, s. 21.

Ortadoğu ülkelerine sıçrayan bu değişim sürecinin iç dinamiksel nedenlerinin yanı sıra bölgesel sebepleri de bulunmaktadır. Bölgede bulunan ve bölge dışı güç olan Amerika'nın 2003'ten bu yana olan varlığı; Irak'ta ki siyasi dengeleri değiştirdi Şiiilerin nüfuz elde etmesini sebep oldu ve İran'ın bölgesel etkinliğinin artması, başta Mısır olmak üzere diğer devletlerin güvenlik algılarını keskinleştirip iç dinamiklerini aşırı baskı altına almaya çalışmasına neden oldu.

2.5.2. Sendikal Hareketler

Sendikacılık, çalışan insanların haklarını korudukları ve toplumsal değişim sağlamak için iktisadi seçkinler ve hükümetler üzerinde baskı uyguladıkları eski ve sürekli kurumu temsil eder. Sendikalar, haksız iş uygulamalarına, bölüşüm sorunlarına ve siyasal meselelerle hızlı ve sistematik tepki verme potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda, çoğunlukla yeni iş disiplini ve işçi fazlalıkları doğuran bugünkü neo-liberal iktisadi politikalarından en çok sendikalar etkilenmiştir.¹⁰⁷

Ortadoğu'da sendikalar Avrupa sömürge egemenliği bağlamında ortaya çıktılar. Bu nedenle, mücadeleleri genellikle gergin bir stratejik konumda hem sınıfsal hem de milliyetçi boyutlar içerdi. Bağımsızlıkta, işçi örgütlerinin büyük bölümünü üniter zorunlu sendikaların oluşturduğu bugünkü duruma sebep olacak şekilde çoğu sendika örgütü, devlet yapısıyla ya da iktidar partileriyle bütünleşti. Ürdün, Lübnan, Fas ve gibi ülkelerde devletten ya da iktidar partilerinden görece bağımsız çoğulcu sendikalara sahiptir.

Bazı gözlemciler işçilerin asli silahı grevin yasadışı olması ve çoğunlukla tutuklama ve hapis riski taşıması gerekçesiyle örgütlü işçi sınıfının Ortadoğu'da toplumsal ve siyasal gelişmeleri etkileme kapasitesini küçümseme eğilimindedir.¹⁰⁸ Bu geçerli bir nedendir, çünkü Ortadoğu da güçlü sendikal yapıların ortaya çıkmamasının nedeni eylem yapan grupların devlet tarafından baskı ve silah yoluyla sindirme girişimleridir. Arap ayaklanmaları sırasında bu kendini güçlü bir şekilde

¹⁰⁷Bayat, a.g.e.,s.75.

¹⁰⁸Bayat, a.g.e., s.76-77.

göstermiştir. Arap ayaklanmalarının ortaya çıkışının temel sebeplerinden biri ekonomik nedenler olmasına rağmen ve bu alanda kendini en iyi gösterebilecek örgütler sendikalar olmasına rağmen inisiyatif almada zayıf kalmışlardır.

Güney illerinde başlayan gösteriler kısa sürede ekonomik ve politik taleplere dönüşür ve sendikalar eylemleri örgütlemeye ve ülke geneline yaymada önemli bir rol oynarlar.1946 yılında kurulan Tunus'un en büyük sendikası konumunda olan Tunus Genel İşçi Birliği (Tunisian General Labour Union-UGTT), ülke tarihinde önemli bir yer tutar. Sosyalist düşünce yapısına sahip olan UGTT, İlk kurulduğu yıllarda ülke yönetimine bile yön verecek kadar güçlü ve etkin bir sendika olmuştur. Tunus'un bağımsızlığını kazanmasından sonra 26 Ocak 1978'de UGTT'nin genel grev çağrısıyla tüm ülkeye yayılmıştır. "Kara Perşembe" adıyla da anılan bu grev UGTT'nin, düzenlediği ilk grev olmuştur. Bu grevin bir diğer önemi de, bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede ilk defa güvenlik güçleri halka karşı silah kullanmış, grevler sonunda 200 kişi ölmüş, bin kişi de yaralanmış olmasıdır.¹⁰⁹

Arap ayaklanmaları esnasında çok etkin bir tutum sergileyemeyen UGTT, esas işlevi Tunus'ta Belayid ve Brahimi'n suikasta kurban gitmesinin ardından muhalefetle El Nahda arasında arabuluculuk görevi üstlenmesi olmuştur. El Nahda üç haftalık bir süreçte iktidarı bırakacağını ve seçimlere kadar bir geçiş hükümeti kurulacağını açıklamıştır.

Ortadoğu'da ki en eski sendikal hareketler Mısır'da "sigara üreticileri ligi" olarak var olmuştur.¹¹⁰6 Nisan 2008 yılında ise Mübarek rejimi boyunca gerçekleşen en geniş kapsamlı iş bırakma eylemi olmuş ve bu eylem tam olarak bastırılmamıştır. 6 Nisan hareketinin de kuruluşuna denk gelen bu grev, Mübarek'in devrilmesine giden süreçte halkın mobilize olması anlamında önemli bir işlev görmüştür. Hüsnü Mübarek'i devirme amaçlı gösteriler sürerken 30 Ocak 2011'de dört bağımsız sendikanın birleşme kararı ile Mısır Bağımsız İşçi Sendikası (Egyptian Federation of Independent Trade Unions-EFITU) kuruluşunu bildirdiler. EFITU'nun kuruluş

¹⁰⁹ Christopher Alexander, **Tunisia Stability and Reform in the Modern Maghreb**. USA: Routledge, 2010, s.41-50.

¹¹⁰ İsmail Numan Telci, **Mısır Devrim Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü**, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, cilt 1, sayı 1, s.83.

bildirgesinde işçi haklarında düzenleme yapılmasını ve 25 Ocak'tan itibaren tutuklananların serbest bırakılması talep edilmekteydi. Kuruluşuyla birlikte EFITU, devrim hareketini desteklemek amacıyla genel grev kararı almıştı. Mısır'daki diğer önemli işçi örgütü 149 işçi sendikasının bir araya gelmesiyle oluşan Mısır Demokratik İşçi Kongresi (Egyptian Democratic Labor Congress- EDLC)'dir.¹¹¹

Mısır'da sendikalar 25 Ocak 2011 öncesinde tamamen rejim tekelinde olmasına rağmen, her halükarda örgütlenme haklarını korumanın arayışı içinde olmuş, bu anlamda uzun süren bir mücadele gerçekleştirmişlerdir. Arap Baharı'ndan önce de Mısır'daki işçiler örgütlenerek 2800 eylem düzenlemişlerdir.¹¹² İşçiler gerçekleştirdikleri kolektif eylemlerle Mısırlılara rejime karşı muhalefetin mümkün olduğunu göstermişlerdir, artan grevler ve eylemler Mübarek rejimini zayıflatmıştır. Kurulan bağımsız sendikalar bu süreçte hayati bir işlev görmüşlerdir.¹¹³

Hüsnü Mübarek'in devrilme sürecine giden yolda, Mısır'daki sendikal hareketler genel anlamda kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Mısırdaki yaşayan Hıristiyan ve diğer dinlere mensup kişilerin bu hareketlerin içinde olduğu gözlemlenmiştir, bu da; sendikaların sosyal ağlarının farklı kesimlere genişlediğini göstermiştir.

Arap halk ayaklanmalarının gerçekleştiği diğer Fas, Cezayir, Yemen, Suriye gibi ülkelerde sendikal hareketler çok zayıf kalmıştır. Toplumsal ve sınıfsal gelişmelerini tamamlamamış ve oluşmasına izin verilmemiş bu ülkelerde sendikal hareketler çok cılız olmuştur. Ayaklanmalara etkisi yok denecek kadar azdır, diğer taraftan mevcut rejimlerin altında iyi sıkışmış ve özgürlük alanı daralmış olan halk bu güçten mahrum kalmıştır.

2.5.3. Sivil Toplum Kuruluşları

¹¹¹ Telci, a.g.e, s.88-89.

¹¹² <http://www.etha.com.tr/Haber/2011/11/19/emek/arak-bahari-tamamlanmadi/>, Erişim Tarihi:18 Ağustos 2014.

¹¹³ Telci, a.g.e, s.90.

Aristo'dan günümüze birçok şekilde tanımlanmış olan sivil toplum ve onun vücut bulmuş hali olan Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) bugün daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Kamu ve özel sektörden sonra üçüncü sektör olarak bilinen veya başka bir ifade ile siyaset, askeriye, sermaye ve medyadan sonra beşinci güç olarak tanımlanan sivil toplum günümüzde sosyal olayların başlıca belirleyicilerinden biridir.¹¹⁴ Sivil toplum örgütlerini, herhangi bir devlet organından bağımsız bir şekilde özel kişilerin girişimiyle yasal olarak kurulmuş her türlü organizasyon şeklinde tanımlayabiliriz.

Ortadoğu'da örgütlü yaşam yeni değildir. Bölgedeki birçok ülke uzun bir insani yardım etkinliği tarihine sahiptir. 19. yüzyılın başlarında ki dernekler ya İslam'ın zekât ve sadaka ya da Hıristiyanlığın yardımın kıymeti ilkesine dayanan dini örgütlerdi. 20. yüzyıl başında, bazıları sömürge karşıtı kampanyaları gizlemekte kullanılan refah ve yardım dernekleri bunları izledi. Bu örgütlü kültürün mirası bugüne dek devam etmişse de, şimdiki STK'lar farklı türdendir ve farklı mantıklar izlerler. Genel yapısı itibariyle Ortadoğu'da STK'lar dört genel kategoriye ayrılır. Dinsel yönelimli dernekler, camiler ve Müslüman şahıslar ya da kiliselerdir.¹¹⁵

Sivil Toplum Örgütü anlamında Müslüman Kardeşler örgütü Mısır'da geniş ve esnek yapısı ile hem sivil toplum anlamında hem de devleti hedefleyen bir siyasal hareket anlamında faaliyetlerini yürütmüştür. Ayaklanmalar sürecinde Müslüman Kardeşlerin şiddetten uzak durması ve muhalif şeklini legal statüde kalarak göstermesi yönünden bu hareketi bir sosyal hareket olarak görmemizi, ona bağlı kurumları bir sivil toplum örgütü saymamızı kolaylaştırıyor. Ayaklanmalar sürecinde Ortadoğu'da nirengi noktası olarak yine MK karşımıza çıkmaktadır. Her türlü sosyal hareketin içine dahil edilebilen bu örgütün bu kadar geniş yelpazeye sahip olması onu sadece Mısır coğrafyasıyla mahdut kılmamış diğer ülkelerde de etkili olmasını sağlamıştır.

¹¹⁴ Nihat Akbıyık, Mustafa Öztürk, **Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri**, s.1003.

¹¹⁵ Bayat, a.g.e, s.97.

Mısır'da mevcut yasal 5000'e yakın sivil toplum kuruluşlarının yaklaşık %20 si MK tarafından yönetilmekte ya da finanse edilmekte olup, bütün bu kuruluşlar Sosyal İşler Bakanlığının onayı ile çalışmaktadır.¹¹⁶

Arap Baharı sürecinin başlamasından sonra yapılan birçok analizde, Ortadoğu bölgesinin uzun zamandan beri böyle bir dönüşüme ihtiyaç duymasına rağmen, sürecin bölgeyi hazırlıksız yakaladığı, örgütlü bir sivil toplumun alt yapısının zayıf olduğu, iktidara gelen partilerin yönetim tecrübesinin olmadığı gibi nedenlerden dolayı bölgenin ilerideki yıllarda demokratik dönüşümünü kısa vadede gerçekleştiremeyebileceği şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷ Arap ayaklanmaları esnasında Mısır ve Tunus dışında Sivil Toplum Kuruluşlarının etkinliği anlamında bahsetmek mümkün değildir. Ortadoğu'daki STK faaliyetlerinin yeterli olamama sebepleri:

- Bağımsızlıklarını geç kazanmaları,
- Demokrasi kültürünün devletin üst kademesinde yeterince yerleşmemiş olması,
- Sanayi gelişimini tamamlayamamış olmasından kaynaklı olarak, kalifiye işçi kesimini içinde barındıramaması,
- Okuma-yazma oranında ki düşüklüğün vermiş olduğu fikirsel aksiyonlardan mahrum olunması,
- Mevcut hükümetlerin STK'ların muhalefete dönüşmesi olasılığından korkmaları şeklinde yorumlanmaktadır.

2.6.HALKIN TALEPLERİ

Arap ayaklanmaları ilk kıvılcımların saçmaya başladığında protestoları başlatan kesimler, mevcut yönetimlerden talepte bulunmanın baş aktörü olmuştur. Bazı ülkelerde protestolar belli toplum kesimleriyle sınırlı kalmış, ulusal düzeyde bir muhalefet olamamıştır. Hatta muhalefet kendi içinde bölünmüş bu nedenle de başarılı olamamıştır. Örneğin, Suudi Arabistan'da muhalefet; on yıllardır eşit

¹¹⁶Mehmet Dalar, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi**, Alternatif Politika, Özel Sayı 1, Kasım 2010,s.53.

¹¹⁷Erdem,a.g.e, s.101.

vatandaş olmak için mücadele eden Şiiler, araba sürme haklarıyla sembolize edilen özgürlük peşinde koşan kadınlar, katı dini ve toplumsal normların yumuşatılmasını isteyen liberaller ile Krallık'taki ahlaki çözümlenin çok ileri gittiğini düşünen Selefi kesimler arasında bölünmüştür.¹¹⁸ İktidara başkaldırıları Tunus, Mısır ve Libya başta olmak üzere muhalefetin ulusal bir nitelik kazandığı ülkelerde daha etkili olmuştur. Bu ulusal hareketlerin talepleri de kapsamlı olmuştur: Yiyecek, barınma ve enerjinin daha yüksek oranlarda sübvansede edilmesi, kamunun sağladığı hizmetlerin iyileştirilmesi, istihdam imkânlarının artırılması, siyasal sistemin reforme edilmesi demokrasi, kuvvetler ayrılığı ve güvenilir kurumlar şeklinde olmuştur.

Halk hareketlerini başlatan benzer sosyo-ekonomik ve siyasal ortama rağmen taleplerin ifade edilmesinde yerel şartlar belirleyici olmuştur. Örneğin, Mısır, Cezayir ve Suriye'de protestocular olağanüstü halin yürürlükten kaldırılmasını; Irak'ta Amerikan askerlerinin geri çekilmesini; Filistin topraklarında, Hamas ile El Fetih'in ulusal birlik hükümeti kurmasını; siyasi görev dağılımlarıyla aile hukukunun dini kurallarla belirlendiği Lübnan'da bir grup bu temeldeki düzenlemelerin kaldırılmasını istiyordu. Rejimin değiştirilmesini isteyecek kadar ileri giden protestocuların sadece yönetimin bu ayaklanmaları sert tedbirlerle bastırmaya çalıştığı, bu nedenle de mevcut yönetimlerin reform vaatlerinin inandırıcı bulunmadığı Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye'de oldu. Bahreyn ve Ürdün'de de "halk rejimleri devirecek" sloganları atan gruplar olsa da bunun yaygın olmadığı söylenebilir.

Ülkelerin rejimleri; protestoların kapsamını ve halkın taleplerini belirleyen diğer bir unsurdur. Arap cumhuriyetleri ile monarşiler 2011 yılındaki halk ayaklanmalarında çok farklı tecrübeler yaşamışlardır. Cumhuriyetler, mevcut yönetimleri devirmeyi öngören devrimci hareketlerle karşılaşırken; monarşiler halk hareketlerinin yönetimin devrilmesini isteyecek noktaya gelmemesi için değişik tedbirler almışlardır. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de mevcut yönetimler iktidarı bırakmak zorunda kalmışlardır. Suriye'de yönetim hâlihazırda iktidarını koruyor olsa

¹¹⁸Stephan Rosiny, **German Intitute of Global and Area Studies**, The Arab Spring: Triggers, Dynamics and Prospects: http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/pdf/gf_international_1201.pdf adresinden alındı, Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2014.

da muhaliflerin talebi iktidarı bırakması yönündedir. 2011 yılında ciddi halk ayaklanmaları yaşamasına rağmen muhalefetin yönetimi devirmeyi temel hedefi yapmadığı Arap cumhuriyetlerine (Cezayir, Lübnan, Irak) bakıldığında bunların daha önce iç savaş yaşamış ülkeler olduğu görülecektir. Bu ülkelerin bir diğer ortak özelliği de Mısır, Tunus, Libya, Yemen ve Suriye gibi hanedanlığa (babadan oğula) meyilli otokratlar tarafından yönetilmiyor olmalarıdır¹¹⁹. Fakat bu ülkelerin (henüz bir devlet olarak tanınmayan Filistin de dâhil) bile bölgede etkili olan bu halk hareketlerinden ne şekilde etkileneceğini öngörmek zordur.

Ayaklanmaların ortak nedenlerine rağmen halkın talepleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Fakat toplumsal açıdan heterojen olan bu ayaklanmaları birleştiren ve baskın olan bazı moral ve etik ilkeler de vardı; adalet (adalah), özgürlük (hurriyah), onur (karamah) ve saygı (ihtiram). Protestocular şu taleplerde bulunuyorlardı:

- Yetkililerin, vatandaş olarak (astları olarak değil) haklarına saygı gösterilmesini,
- Güvenlik güçleri ve kamu otoriteleri tarafından sürekli baskı ve aşağılanma yerine onurlu bir hayat,
- İmkân ve kaynaklara eşit erişim hakkı,
- Despot yönetim ve elitlere ayrıcalıklar yerine hukukun üstünlüğünü,
- Refah, kalkınma, eğitim ve demokratik katılım hakkı.¹²⁰

2.7.SOSYAL HAREKETLERDEN SOKAK SİYASETİNE

2.7.1. Siyasal Başkaldırı Alanları; Meydanlar, Parklar

2011 sonrası Ortadoğu'da yaşanan toplumsal hareketlerin günlük hayatımıza soktuğu kavramlardan biri de kamusal alan olmuştur. Devletin ve rejimlerin toplumsal hayatın her köşesine sızdığı ülkelerde kamusal alan, kamu alanı, kamuya

¹¹⁹ Eugene Rogan, Regional Overview, CMEC içinde, **The Arab Spring: Implications for British Policy**, s.5.

¹²⁰ Mehmet Salih Gün, Konur Alp Koçak, **Arap Halk Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası**, Yasama Dergisi, Ankara, 2011,s.13.

açık alan gibi kavramlar sık sık birbirinin yerine kullanılmaktadır. Örneğin, kamuya açık alanlarda yapılan protestoların kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle polis tarafından bastırılması, kamuya açık park, bahçe ve ormanlık alanların devlet tarafından kamulaştırılarak yol, köprü, alt geçit gibi altyapı yatırımlarının parçası olması bu kavramların ne kadar karıştırıldığını göstermektedir.¹²¹

Charles Taylor, kamusal alan (Public Sphere) topluluk üyelerinin bir araya gelerek ortak çıkarlarını ilgilendiren konuları tartışarak ortak akıl oluşumuna katkıda buldukları alanlar olarak tanımlar. Kamusal alanlarda yüz yüze iletişim olduğu gibi basılı ve elektronik iletişim araçlarıyla da toplumun bireyleri arasında etkileşim sağlanır. Bu tanıma göre özellikle son dönemde Twitter ve Facebook gibi internet üzerindeki sosyal paylaşım ağları sanal kamusal alanlar olarak kabul edilebilir.

Ortadoğu’da Arap Baharı olarak isimlendirilen olayların çıkış noktası, protestolara katılan gurupları oluşturan kesimler ve muhatap rejimlerden talepleri farklı olsa da bu olayların hemen hepsinin ortak noktalarından biri gösterilerin/ protestoların sembolü olan alanların meydanlar olması idi. Özellikle Mısır’da Tahrir ve Rabia Meydanları, Bahreyn’de İnci Meydanı ve Libya’da Yeşil Meydan rejim karşıtı hareketlerin merkezi oldu. Kamuya açık alanlar (Public Space) olarak nitelendirilen meydanların halkın şiddet içermeyen gösterileri için seçilmesi hareketlerin içeriği ve alt yapısını yansıtmaları açısından önemlidir.¹²²

Bu durum kamuya açık alanların işgal edilerek bir başka deyişle kamuya açık alanlarda varlık gösterme yoluyla direnme olarak açıklanabilir.¹²³ Özellikle büyük şehirlerde kamuya açık alanların düzenlenmesi, şehirlerle ilgili altyapı projelerinin gerçekleşmesi siyasi gücü elinde tutan rejimin/ hükümetin varlığını ve gücünü yaşam alanlarına yansıtmalarıdır ve halk dışlandığı bu süreçten doğrudan etkilenir. Örnek vermek gerekirse, Nasır döneminde Kahire’de Tahrir Meydanı’na yapılan Mugama

¹²¹ Bezen Balamir Coşkun, **Arap Baharı ve Sonrası: Ortadoğu’daki Toplumsal Hareketler Bize Ne Anlatıyor?**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Ekim 2013, cilt 5, Sayı 58,s.66.

¹²² Charles Taylor, **“Modernity and the Rise of the Public Sphere”**, The Tanner Lectures on Human Values, Lecture Delivered at Stanford University,1992.

¹²³Coşkun, a.g.e, s.67.

Binası Mısır halkı için iktidar ve hiyerarşinin günlük hayatlarında birebir hissedildiği bir yer olarak sembolleşmiştir. ¹²⁴

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Ortadoğu'da halkın siyasi kararların alındığı bakanlıklar, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı sarayı hatta meclis binalarına girişi sınırlandırılmıştır. Halk ne yazık ki devletin kontrolündeki resmi alanlar dışında kalan kamuya açık alanlarda da serbestçe hareket edememektedir. Ortadoğu'da devletin kamuya açık alanlar olan pazarlar, meydanlar, sokaklar ve parklarda da bekçi, polis, kontrolör gibi pozisyonlar aracılığıyla gücünü ve varlığını gösterme eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür.. Kamuya açık alanlarda devlet memurlarının olması bu alanlarda halkın devletin kontrolü altında olduğunu hissettirir. İşte tam da bu sebeptendir ki meydanlar, parklar gibi kamuya açık alanlar devletin politikalarına ve otoritesine karşı çıkmak isteyenlerin toplanma noktaları olur. Özellikle meydanlar ve parklar resmi söyleme karşı direniş için önemli iki ana unsuru sağlar: Alan ve sayı; kamuya açık alanlar olarak meydanlar kamusal alanın fiziksel uzantılarıdır, teoride herkese açıktır, halkın kendi arasında sosyalleştiği, etkileşime girdiği alanlardır. Pratikte ise bu alanlar devletin güç ve siyasi karar mekanizmaları üzerindeki tekeli halka hissettirdiği yerler olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda başta meydanlar olmak üzere kamuya açık alanlar devlet ile devlete karşı taleplerini seslendirmeye çalışan gurupların karşı karşıya geldiği alanlar olarak önümüze çıkar. Mısır'da rejim karşıtlarının Tahrir ve Rabia Meydan'larını protestoları için seçmeleri tesadüf değildir. ¹²⁵

Kamuya açık alanlarda toplanan kalabalığın otoritelere verdiği mesajlardan en önemlisi halkın organize olabilme kapasitesidir. Özellikle Ortadoğu gibi otoriter rejimlerin kamusal alanın her köşesini kontrol edebildiği ülkelerde halkın bu kadar organize bir şekilde direniş hareketleri başlatabilmesi ve kısa sürede bu direniş hareketini tüm dünyaya duyurabilmesi şaşırtıcı bir durumdur. Toplumdaki hiyerarşi ve otoriter yapılar yüzünden siyasi karar mekanizmalarında varlık gösteremeyen kesimlerin sanal kamusal alanlar olarak nitelendirebileceğimiz Facebook, Youtube

¹²⁴ Coşkun, a.g.e, s.68.

¹²⁵ Coşkun, a.g.e, 68.

ve Twitter gibi sosyal ağlar ve sosyal paylaşım siteleri üzerinden organize olmaları ve meydanlar, parklar gibi geleneksel kamuya açık alanlarda siyasi rejimden, hükümetlerin aldıkları kararlardan duydukları hoşnutsuzluğu ifade etmeleri hem toplumsal hareketler literatürü açısından hem de bu tür direniş/protesto hareketlerini şiddet yoluyla bastırmaya alışık otoriteler için bir meydan okumadır. Tüm bu hareketlerin devletin geleneksel olarak kontrol edebildiği alanlar dışında organize olması ve devletin bildiği metotlarla bastırılmaması, devletin halkın taleplerini karşılamaktan uzak olduğunu ve güvenlik kurumlarının yetersizliğini gösterir. Daha da önemlisi bu tür direniş hareketleri ve protestolar hükümet/rejim tarafından inşa edilen halkın refah içinde harmoni halinde yaşadığı söylemini de çürütür.¹²⁶

2.8.SOSYAL MEDYANIN AYAKLANMADA Kİ ROLÜ

2.8.1. Sosyal Medya ve Arap Baharı: Facebook ve Twitter

2011 yılının ilk aylarında başta Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da başlayan halk hareketlerinin örgütlenme ve iletişim aracı olarak sosyal medya araçlarından yararlanılmasının ardından, yaşanan halk hareketlerine ‘sosyal medya devrimi’ tanımlamaların yapılmasıyla, sosyal medyanın önemi ve etkisi artarak devam etmektedir. Sosyal medyadaki bu hareketlenmeleri çekici kılan ise; kısa mesajların, e-postaların, video ve fotoğraf paylaşımlarının, sosyal paylaşım sitelerinin, blog sayfalarının ve benzeri sosyal medya araçlarının bu eylemlerde gücünü göstermiş olmasıdır. Bu süreçte insanlar başta Facebook ve Twitter olmak üzere diğer toplumsal paylaşım yoluyla örgütlenerek toplantılar ve geniş katılımlı gösteriler organize etmişlerdir.¹²⁷

Başta sosyalleşme, eğlenme, sosyal sermayeyi geliştirme gibi amaçlarla kullanılan toplumsal paylaşım ağlarının bu süreçte yaşanan halk hareketlerinde başat iletişim aracı olması, bölgede yaşananların anlaşılma çabalarını ancak bir yönünü teşkil edebilir. XX. Yüzyılın muhtemelen en önemli iki buluşu olan cep telefonları ve

¹²⁶ Coşkun, a.g.e, 69.

¹²⁷ Mehmet Emin Babacan, İrfan Haşlak ve İsmail Hira, **Sosyal Medya ve Arap Baharı**,2011, s.77.

internetin sunduğu imkânlar etkin kullanılarak kalabalıklar örgütlenmiş ve bu örgütlü isyanlar devrimlerle sonuçlanmıştır.¹²⁸

Önce Tunus, ardından Mısır'da Arap dünyasının otoriter rejimlerinin çatırdaması Facebook Devrimi olarak niteleyenler de oldu. Rakamlara baktığımızda Facebook ve Twitter gibi sosyal ağların bu ülkelerde büyük rol oynadığı görülmektedir. İnsanları iki tıkla insanları aynı çatı ve düşünce altında toplayabilmeleri örgütlenmenin gereklerini yerine getirmede Facebook ve Twitter'ın ne kadar işlevselci olduğunu göstermiştir.

Mısırdaki internet kullanımı konusunda son on yılda patlama yaşandı. 2000'lerin başında internet kullanıcılarının sayısı yarım milyonu bile bulmazken, son dönemlerde 17 milyonu aştı. Tunus'un da 2000 yılında 100 bin olan internet nüfusu günümüzde 3,5 milyonu aştı. Tunus, internet kullanımında nüfus geneliyle kıyasladığında %34'le Afrika kıtasında internetin en yaygın olduğu ülkelerin başında geliyor.¹²⁹

“Her şeyin başladığı yer” olarak ifade edilen, dünyanın en kadim medeniyetlerinden birinin toprakları üzerine kurulu olan Mısır'da ise sosyal medya desteğiyle devrimine giden yolda eylemler daha derinlemesine gerçekleşmiştir. Mısırdaki Facebook kullanıcılarının sayısı 5.199.780. Bir başka ifadeyle, Mısır'da nüfusun %6,46'sı Facebook kullanıyor. Toplam kullanıcı sayısına göre Mısır, dünyada 23, sırada yer alıyor. Bir başka dikkat çekici gelişme ise Mısır'da Facebook'a olan ilginin son altı ayda patlaması, hatta geride bıraktığımız son aylar içerisinde neredeyse bir milyon yeni üyenin siteye kaydolmuş olması. Tunus'ta 10 milyon nüfusa sahip Tunus'ta ise neredeyse Facebook'a üye olmayan kalmamış, toplam üye sayısı 2.068.320 bu sayının nüfusa oranı %19,53'tü.¹³⁰

Bu ülkelerde uzun yıllardır basın üzerinde ağır sansür uygulandığı, muhalif sesler çeşitli şekillerde susturulduğu halde halk sosyal ağlar üzerinden örgütlenme

¹²⁸ Bogdan Szajkowski, “**Social Media Tools And The Arab Revolts**”, *Alternative Politics*, 2011, Vol. 3, No. 3, 420-432, pp.421.

¹²⁹ <http://www.bianet.org/biamag/ ifade-ozgur lugu/127684-arap-devriminde-sosyal-medya-nin-rolu>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2014.

¹³⁰ Mustafa Yalçınar, **Arap Dünyasında Ayaklanma: Nedenler-Olasılıklar-Sonuçlar**, Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2011.

imkânı buldu. Bu gelişme kaçınılmaz olarak internet sansürünü de beraber getirdi. Mısır'da Hüsnü Mübarek yönetiminin internet ulaşımını kesmesini ardında, Libya'da da halkın internet üzerinden örgütlenmesini ardından Libya yönetimi internet erişimini engelledi. Suriye'de Facebook ve Youtube'a erişim engellendi. Tüm engellenmelere rağmen insanlar alternatif siteler kurarak engelleri aştılar. Mısır gibi ülkelerde ise cep telefonlarından sms ile örgütlenmeye devam edildi.¹³¹

Son zamanlarda aşırı indirgemeci davranıp bu devrim sürecini internetin ve alternatif medyanın başarısı ve devrimi olarak gösterme çabasına da girildi. Hâlbuki burada önemli nokta devrimin sosyal medyada değil sosyal medya desteğiyle yapıldığıdır. Sosyal medyanın bu süreçte; muhalif gruplara devrime giden yolda yüksek derecede fayda sağlaması, daima sindirilmeye çalışılan muhalif grupların kendilerini en iyi sosyal medyada ifade edebilme imkânı sağlamıştır.

Radyo, gazete ve el ilanı imkânlarının olmadığı yerde kulaktan kulağa işleyen “fısıltı gazetesi” devreye girdi. Dolayısıyla Arap ülkelerini saran toplumsal hareketliliği “Facebook Devrimi” olarak nitelemek sosyal medyanın buradaki rol ve işlevini abartmak olur. Tunus'ta isyanı başlatan, ruhsatsız sebze satışı için polisle tartışıp kendini yakan 26 yaşında ki Muhammed Buazizi idi. Kitlelerin Buazizi'nin ölümünü protesto etmek için sokaklara dökülmesiyle internet ve sosyal medya platformları gündeme geldi.¹³²

Burada Arap coğrafyasındaki halk hareketleriyle, sosyal medya ilişkisini bir sebep-sonuç ilişkisinden ziyade, sosyal medyayı yaşayanlar bağlamında bir araç ve ortam olması bakımından ele almaktadır. Başka bir ifadeyle, sosyal medyanın sunduğu özgür ortamdan dolayı söz konusu halk hareketleri ortaya çıkmadı, bu süreçte sosyal medya toplumsal yaşanmışlığın dışı vurumu ve geniş kitlelere ulaştırılması anlamında bir araç işlevi gördü. Sosyal medya, devrimci grupların katılım, örgütlenme ve eğitim masraflarını azaltmasına imkân sağlayan bir araç olmuştur. Dolayısıyla bölgede yaşanan süreç, söz konusu ülkelerde ki uzun süre

¹³¹Çubukçu, a.g.e, s.185-186.

¹³²<http://bianet.org/biamag/ifade-ozgurlugu/127684-arap-devrimindesozyal-medyanin-rolu>, Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2014.

devam edegelen toplumsal bunalımın ve kaynamanın bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SİYASAL İSLAM VE ARAP BAHARI

3.1.İSLAM'IN SİYASALLAŞMASI VE ARAP BAHARI

*“Tarihte var olan hiçbir hakikî İslami hareket yoktur ki aynı zamanda siyasi hareket olmasın. Bunun sebebi İslam'ın bir din olmakla beraber aynı zamanda da onun bir felsefe, ahlak, düzen, tarz, atmosfer, tek kelimeyle hayatın tamamını kuşatan bir şey olmasındandır.”*¹³³

İslam dini, tarihin farklı dönemlerinde, farklı kişiler tarafından, bazı durumlarda kısmen bazı durumlarda da tamamen ayrı biçimlerde anlaşılmış, tek kişilik veya örgütsel hedefler için yol gösterici özelliklere sahip bir dindir. İslam dininin temeli olan kaynaklar değişmemiş olsa da bu kaynaklara yüklenen anlam farklılaşmıştır. Bunun nedeni olarak yorumlayanların ve içinde bulunulan zamanın koşulları gösterilebilir. Tarihin ve insanın görüş açılarının değiştiği dönemlerde, dinin yorumlanması da farklılaşmıştır.¹³⁴

Müslümanlar buldukları toplumun kurallarına bağlı olmasına rağmen sosyal açıdan farklılıklar göstermiştir. Bu değişiklikler sonucu uygulanan politikalarda da farklılaşmalar meydana gelmiştir. İslam dininin farklı anlaşılıp farklı yorumlanması sebebiyle geniş bir İslam literatürü ortaya çıkmıştır.¹³⁵

İslamcılık, XIX. yüzyılda, dünyadaki tüm İslamiyet'e inananları tek bir çatı altında toplamak için ortaya atılmış olan faaliyettir. O dönemde, İslam dini kendi içerisinde sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında; İslamiyet bir dini adı iken, İslamcılık onun sistemleştirilmiş halidir. İslamcılığı kavram boyutunda

¹³³ Aliya İzzetbegoviç, **İslam deklarasyonu** (çev. R. Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2010, s.43.

¹³⁴ Dücan Cündioğlu, **Kur'an'ı Anlamanın Anlamı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.107-114.

¹³⁵ Zerrin Kurtoglu, **İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.112-115.

çıkartıp hayata geçiren II. Abdülhamit olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunu bir arada tutabilmek için İslamcılık fikri üzerinden siyasi faaliyetleri İslam coğrafyasında uygulamaya çalışmıştır.¹³⁶

İslamcılarının, siyasi ideolojileri ile ilgili kaynaklar genellikle batılı düşünürlerin eserlerinden oluşmaktadır. Bu olguyu tanımlama ve nedenlerini açıklamak için pek çok kavram bulunmaktadır.¹³⁷

“Siyasal İslam”, devletin yönetiminde bulunan bireylerin kendi hedeflerine ulaşabilme için, İslam dinini anlama ve yorumlama şeklidir. Radikal İslam, İslam dininin köklü değişiklikler geçirmesi gerekliliğini iddia edenlerin kullandığı bir kavramdır. Bu kavramı kullanan kişiler, İslam dininin kaynaklarında birçok devrimci ilke ve prensibin bulunduğunu ifade etmektedir. Radikal İslam ile Siyasal İslam kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır.¹³⁸

Halk İslamı, Tebaanın İslamı veya Çoğunluğun İslamı gibi kavramlar ise, bireysel inanç ve sosyal ahlak sistemini açıklayan bir anlayışı tanımlamak için kullanılmaktadır. Resmi İslam ise, siyasal anlamda kabul görmek, destek vermek ve destek almak için bireylerin dine bakış açılarını kullanım biçimlerini anlatmaya yarayan bir kavramdır. Bu kavramlara daha fazla örnek vermek mümkündür. Bunlar; İslami Uyanış, İslami Diriliş, Halkçı Dini Uyanış, Dini Aşırılık, İslami Köktenciliktir.¹³⁹

İslamiyet içindeki var olan düşünceleri ve bu düşüncelere olan eğilimleri anlatmak üzere, İran İslam Devrimi'nden sonra İslam dünyasında da fundamentalizm kavramı kullanılmaya başlamıştır. Batılılaşmaya, modernleşmeye karşı çıkan İslami köktencilik, İslam'ı Hz Muhammed (s.a.v.) zamanındaki ilk şekline getirilmesi çabası olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁶ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s.114-115.

¹³⁷ Kirman, a.g.e., s.115.

¹³⁸ Ömer Çaha, “**İslam ve Demokrasi**”, İslâmiyat, 2 (2), 1999, s. 53-76.

¹³⁹ Abdullah Alperen, **Sosyolojik Açıdan Türkiye’de İslam ve Modernleşme**, Karahan Kitabevi, Adana, 2000,s.20.

¹⁴⁰ Kirman, a.g.e., s.84-85.

Siyasal İslami hareketlerin ortaya çıkışına bakıldığında bazı iç ve dış unsurlardan beslendikleri ortaya çıkmaktadır. Siyasal İslamcılık fikrinin doğmasına sebep olan dış etkenlerden en önemlisi Batılı sömürgeciler tarafından İslam ülkelerinin işgal edilmesi ve bu işgale son verilmesi gerektiği düşüncesi siyasal İslam'ın varlık nedenini oluşturmuştur¹⁴¹. Bunların sonucunda da bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Diğer sebepler ise, Doğu ve Batı arasındaki demokratikleşme farklılıkları, bilimde, medeniyette olan gelişmeler, din ve mezhep kavgaları, farklı düşünen, ayrı yaşayan toplulukların birbirini reddetmeleri, Körfez Savaşı, Bosna-Hersek ve Kosova savaşlarında takınılan farklı tutumlar, Yahudi-İsrail düşmanlığı, ABD'nin İsrail ile olan ittifakı, petrol politikaları, İran İslam Devrimi, Arap- İsrail çatışmaları, Siyasal İslam'ın çıkışını hızlandıran dış etkenlerdir.¹⁴²

İslam ülkelerinde yaşanan sosyo-ekonomik krizler sonucu halkın birbirine kenetlenmesi, yardımlaşma ve toplu hareket etme bilincinin oluşması, XIX ve XX. yüzyılda uluslar arası arenada yaşanan değişimlere bağlı olarak çeşitli ideolojilerin ortaya çıkması, kentleşme, modernizasyon, otoriteye başkaldırı Radikal İslam'ın ortaya çıkmasındaki iç etkenlerdendir.¹⁴³

Siyasal İslamcılar, hedeflerini hayata geçirebilmek adına, İslam anlayışlarının uygulanmasında siyasi egemenliğin önemini vurgulayan bir söylem gerçekleştirmişlerdir. Onlar için önemli olan şeriatın uygulanıp uygulanmadığı değil, halkların birbirine bağlılığının arttırılmasıdır. Örneğin; Seyyid Kutub, İslamiyet'i yaymak için savaşanlar için toplumsal kurallara bağlı olarak geliştirilen “ hareket halindeki İslami hukuktan” bahsetmiştir.¹⁴⁴ Dönemin yönetimlerine yenilik yapma fırsatı tanımak için, bütün toplumu İslamileştirmek gerekmektedir. Şeriat kurallarını sadece gerçekten İslami hayatı yaşayan toplumlarda önem taşıdığı ve bu önemi zaman içerisinde yeni bir sistemin doğmasına sebep olacağı iddia edilmektedir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Dağı, a.g.e., s,35.

¹⁴² Abdullah Manaz, **Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık**, s.98-112.

¹⁴³ Manaz, a.g.e, s. 98-112.

¹⁴⁴ Manaz, a.g.e., s.98-112.

¹⁴⁵ Manaz, a.g.e, s.98-112

Arap Baharı denilen süreçte siyasal İslam'ın etkisi kendini bazı Ortadoğu ülkelerinde net bir şekilde göstermiştir. Topluları mobilize etmek ve yeni bir İslam şuru yaratmak için kolları sıvamış olan ve bu işi genel olarak başarılı bir şekilde ifa eden ülkeler başarılı olmuşlardır. Özellikle bu süreçte Müslüman Kardeşler'in Arap ülkeleri arasındaki en büyük ve en güçlü İslami muhalefet olması önemli bir faktör olarak kendini göstermiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan bir çok İslami hareket üzerinde etkili olan örgütün çıkış noktası "İslami değerleri ve çalışmalarını yaygınlaştırma" olsa da, Müslüman Kardeşler zaman içinde daha siyasi bir kimlik kazandı. En ünlü sloganı "Çözüm İslam'da !" hareketin temel ilkelerini açıkça ortaya koymakta. Müslüman Kardeşler, demokratik prensipleri kabul ettiklerini dile getirseler de, temel dayanak noktası İslam hukuku ve şerait olmuştur. Batılı birçok gözlemcinin düştüğü ortak yanılgı Müslüman Kardeşleri yalnızca iktidara gelmek isteyen kökten bir siyasi oluşum olarak görmeleri olmuştur.

Mısır, Tunus, Fas gibi hem dini entellektüelite açısından hem de toplumsal bilinç açısından diğer Ortadoğu ülkelerine kıyasen önde olan bu ülkeler siyasal İslam'ın meyvelerini çok uzun soluklu olmasa da almıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler, Cezayir'de FIS, Tunus'ta El Nahda gibi zaman içerisinde toplumsal hareketten çıkıp siyasal bir kimlik kazanan bu hareketlerin organize olmaları ayaklanmalarda büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Bu da bize bu ülkelerdeki tarihsel mirasın boyutunun oynadığı rolü açıkça göstermektedir.¹⁴⁶ Bu konularda zayıf olan Libya, Suriye gibi, muhalefetin daha cılız ve diktatörlerin daha güçlü olduğu rejimlerdeki ayaklanmalar da ise siyasal İslam etkisiz kalmıştır.

İki ülkede Arap Baharı'nın etkin olmasının bir diğer sebebi ise, başkaldırıları karşısında birden bire tümüyle donanımsız kalmış iktidarların meşruiyetleri yitirmeleridir ve büyük bir ihtimalle Vilfredo Pareto'yu okumamış olmalarıyla iniltilidir. Ünlü sosyolog, zafiyetlerini dile getiren iktidarı kaybetmiş iktidar olarak değerlendirilmekteydi. Olup bitenlerin ehemmiyetini kavramakta oldukça geç kalan Bin Ali ve Mübarek, krizi çözebilmek için tek çözüm olarak, muhalif söylemlere katılmak ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmamayı vaat etmek olmuştu.

¹⁴⁶ Hamit Bozarslan, **Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.15.

Mübarek'in, kendi rejiminin baskısı sonuç hayatını yitirmiş olan isyancıları “şehit” olarak tanımlaması içine düştüğü çaresizliği gözler önüne sermekteydi.¹⁴⁷

3.2.SELEFİLİK'TEN İŞİD'E SİYASAL İSLAM'IN TARİHİ

Kur'an ve Sünnet'in hiçbir yorum, içtihad, kıyas ve tevile başvurmaksızın zahiri anlamlarıyla uygulanmasını savunan Selefi anlayış, “Tevhid”, “Bid'at” ve “iyiliği emredip kötülükten sakındırma” kavramları etrafında katı bir tutumla şekillendi.

Bu ekole göre Tevhid, Rububiyet'e riayet, tüm şirklerin yanı sıra her türlü bid'atten kaçınmaktı. Dinde selef kabul edilen kişilere hiçbir değişiklik yapmadan tâbi olmayı esas alır. Ancak Selefi inanç mensupları her türlü İslami geleneği ve âdeti, içtihadı ve kıyası şirk ve bid'at kavramları kapsamına almaktan çekinmez. Kur'an ve hadis metinlerinin sadece zahiri anlamlarını esas alır. Bu yüzden Allah'ın sıfatları konusunda sayı ve sınırlamanın olamayacağını ileri sürerler. Dolayısıyla müteşabih ayetleri de sadece zahirine hamlederek yanlış/yanıltıcı bir tevhid anlayışı sergilerler.¹⁴⁸

Kur'an-ı Kerim ve Hadis metinlerinde geçen müteşabih lafızları zahirine hamledince Allah'a cihet ve el-ayak gibi uzuvları isnad etme durumu ortaya çıkar. Allah'ın gökte, bu anlamda cihet olarak yukarıda olduğuna dair inancı benimser ve benimsetirler.

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in öncülüğünü yaptığı Selefilik, Mücessime ve Müşebbihe inancını çağrıştıran bu inancı özellikle geçtiğimiz yüzyılda Arap dünyasında yaygınlaştırmışlardı. Bu ekolü savunanlara göre bütün türbeler, mezar, ziyaretleri, şefaate dilemek, tevessülde bulunmak, Fatiha ve dua okumak gibi davranışlar tamamen şirk ve bid'attir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber (sav) ve diğer İslam büyüklerinin kabirlerini ziyaret etmek sapıklık, Hz. Peygamber'den şefaate

¹⁴⁷ Bozarıslan, a.g.e, s.17.

¹⁴⁸ Müfid Yüksel, **Selefilikten İŞİD'de: Radikal İslamcı Akımların Serüveni**, Derin Tarih Dergisi, Sayı:28,s.53,2014.

dilemek Allah'a şirk koşmaktır. Selefi kelam ve anlayışı daha çok taassubu ve zahiri olanı esas alan Hanbeliler arasında yaygınlık kazanmıştır.¹⁴⁹

Selefi anlayışta yeni bir külliyat geliştirmekten çok Müslümanları, köhnemiş ve köhneleştirici bir bilgilenme siteminin boyunduruğundan kurtarıp halkı ve seçkinleri bilinçlendirmek amacıyla siyasal ve kültürel bir hareketliliği canlandırma çabası görülmektedir.¹⁵⁰

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Arabistan'ın Necd bölgesinde bazı bedevi Arap aşiretleri Muhammed b. Suud ve Muhammed b. Abdilvahhab çevresinde toplandılar. Daha sonra giderek savaşçı Selefi bir ekol haline bürüdüler. 'İyiliği emredip kötülükten sakındırma' kavramları etrafında görüşlerini şekillendirdiler. İbn Abdilvahhab'ın görüşleri cahil ve medeniyetten uzak bedevi kabiller tarafından kısa zamanda kabul görmeye başladı. Kendinden olmayanları müşrik kabul ederek dine davet ettiler. Hicaz bölgesinde çeşitli savaşlar yaparak bölgeyi ele geçirmek istediler fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa komutasında birlikler buna müsaade etmedi. Müsebbipleri bulunarak idam edildiler. Fakat İngilizlerin bölge siyasetinde etkili olmaları sebebiyle XX. Yüzyılın başlarından itibaren Suudi hakimiyeti kalıcı hale geldi.

Osmanlı devletinin dağılmasının ardından büyük bir ümitsizlik ve hayal kırıklığı İslam coğrafyasına hakim oldu. Sembolikte olsa Hilafetin tesviyesi İslam dünyasının başsız kalmasına neden oldu. Siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılan vurgu İslami hareketlere damgasını vuracaktı. Hindistan'da Cemaat-i İslami ve diğer Arap ülkelerinde Müslüman kardeşler en belirgin özellikleridir. Hasan El-Benna'nın 1928'de Mısır'da kurduğu Müslüman Kardeşler hareketi 2. Dünya savaşından sonra ideolojik bir boyut kazandı. Selefliğin temel prensiplerinden etkilenmeye başladı. Selefi ekolünün düşünceleri Müslüman Kardeşler başta olmak üzere siyasal İslami akımlarda bir hayli karşılık bulduğu görüldü. 1979 Rus işgaliyle başlayan Afganistan cihadı, İslam dünyasının dört bir yanından savaşçı grupların ülkeye akınına yol açtı. Selefi mücahit gruplar arsından El-Kaide çıkmıştır. El-

¹⁴⁹ Yüksel, a.g.e ,s.54-55.

¹⁵⁰ Oliver Roy,**Siyasal İslam'ın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.53.

Kaide'nin içerisinde yine kendisiyle aynı görüşe sahip, Irak'ta ki siyasi boşluktan yararlanan IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti) ortaya çıkmıştır.

IŞİD, ABD'nin Irak İşgali sırasında, Ebu Musab Zerkavi tarafından kurulan Cema'at el-Tevhid örgütü bombalı intihar eylemleriyle kendini tanıttı. 2004 yılında El-Kaide'ye bağlılığını bildirdi ve bundan sonra Irak El-Kaide'si olarak anıldı. Binlerce sivilin öldürüldüğü bombalı katliamlar gerçekleştirdi. 2011'de Mısır'daki Arap Baharı hareketinde şeriat çağrısıyla kendisi gösterdi. Ardından Suriye'de yaşanan olaylarda rol aldı. El Nusra Cephesi'nin katılımıyla örgüt büyük güç kazandı. Örgütün lideri Ebubekir El Bağdadi, 2013'te El-Kaide'de ayrıldığını duyurarak IŞİD'in kurulduğunu açıkladı. Katar ve Türkiye'den silah ve para yardımı aldığı iddia edilen IŞİD'in Irak'taki yapılanmasının merkezinde Saddam döneminin BAAS kadrosu var.

İslâm Peygamberi Hz.Muhammed'in "*Her kim Allah yolunda bir Gayrimüslimi öldürürse Allah ona Cehennem'i yasak eder*" sözünü ve Enfâl Suresi 12. ayette geçen "*O anda Rabbin meleklere şu vahyi veriyordu: Ben sizinle beraberim. Haydi, imanı sağlamlaştırın! Kâfirlerin yüreklerine dehşet bırakacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, vurun onların parmaklarına.*"¹⁵¹benzeri vahiyleri temel prensiplerden biri edindi. Suriye'de Esad'ı yıkma arzusuyla destek verilen, beslenip büyütülen terör örgütü, şimdi istilacı, katliamcı bir komşu devlete dönüştü ve NATO'nun gündemine girdi.

Ortadoğu'da İslam'ın siyasallaşması sadece Sünni öğretinin meyveleri ile olmamıştır. Sünnilikten sonra en yaygın mezhep olan Şii'likte (*Şiia*) kendi öğretisi çerçevesinde siyasallaşma sürecine girmiştir. Şii'lik her ne kadar siyasal bir akım olarak ortaya çıkmış olsa da, sonradan mezhep haline dönüşmüştür. Şii'lere göre Hz. Muhammed sağlığında Allah'ın buyruğu üzerine Hz. Ali'yi halife olarak seçmişti. Ama ölümünden sonra Müslümanların büyük bölümü bunu tanımayarak sırasıyla Hz. Ebubekir'i, Hz. Ömer'i ve Hz. Osman'ı halifelığe getirmişlerdi. Hz. Ali ise ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine halife

¹⁵¹"Kur'ân-ı Kerim, 8 / ENFÂL - 12" (Türkçe) (HTML). Kur'an Meali. org. Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2014.

olabilmişti. İlk üç halife döneminde gittikçe yaygınlaşan tartışmalar Hz. Ali döneminde çatışmaya dönüştü ve Müslümanlar birbirine düşman kamplara bölündüler. Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve Muaviye'nin Şam'da halifelliğini ilan etmesi Müslümanlar arasındaki ayrılıkları daha da derinleştirdi. Şiiiler Hz. Hasan'ın ölmesinden sonra kardeşi Hz. Hüseyin'i halife tanıdılar. Hz. Hüseyin'in 680'de Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından Kerbela'da şehit edilmesi Şii hareketine yeni boyutlar getirdi.¹⁵²

Şiiilik ilk kez XVI. yüzyıl başında İran'da Safevi egemenliğini kuran Şah İsmail döneminde resmi mezhep durumuna getirildi. İngiliz ve Rus işgalleri karşısındaki güçsüzlüğü, ruhbanı karşı çıkan tek güç haline getirince, Şiiilik 19 yüzyılın sonundan itibaren siyasallaştı.¹⁵³ Siyasallaşan İslam, İran İslam Devrimi'ne kadar olan süre zarfında kendi normal şekilde varlığını sürdürmüştür. İran, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından bulunduğu coğrafya içinde yetinmeyerek ideolojisini pazarlama derdine girmiştir. Şii öğretinin sınırlarında geleneksel fundamentalist ve Marksist ideolojinin sentezi haline gelmiştir.¹⁵⁴ Tıpkı Sovyet Rusya'nın kendi komünist ideolojisine enternasyonal bir boyut kazandırmak amacıyla tüm ülkelere yayma isteği gibi İran'da Şiiiliği Müslüman coğrafyası içerisinde yayılması için büyük çaba sarf etmektedir.

Şiiiliğin siyasallaşmasında yatan düşünce İslam dünyasında özellikle Nusayri, Dürzî gibi bazı kollarının mürtet görülmesinden de kaynaklanmaktadır. Suriye'de küçük bir azınlık olmasına rağmen ülke yönetiminin tamamını elde bulduran Nusayriler gücü kaybetmemek için siyasallaşmışlardır. Bunun yanı sıra Hz. Ali'nin halifelik hakkının gasp edildiği düşüncesi Sünni kesime karşı her zaman yeni stratejiler ve akımlar geliştirmesine sebebiyet vermiştir.

İran Şii ideolojisini yayma konusunda baş aktör konumunda olmuştur. Şii çoğunluğun olduğu ülkelerin ekonomik ve diğer sıkıntılarının baş göstermesi nedeniyle böyle çaba içerisine girmemişlerdir. İran, Arap Baharı'nın patlak vermesinin ardından bölgede yayılma faaliyetlerine girmiştir. Kendine özgü siyaseti ile

¹⁵² Temel Britannica, Ana Yayıncılık, 1992, cilt 15.

¹⁵³ Roy, a.g.e, s.224.

¹⁵⁴ Roy, a.g.e, s.221.

bölgedeki güç ve nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. İran, dış politikasını geleneksel olarak ideoloji ve mezhep esaslı kurgulamaktadır. Dolayısıyla Tahran'ın dış politika çizgisinin Şiilik ekseninde tasarlandığı ifade edilebilir.¹⁵⁵ Arap Baharı süreciyle birlikte İran, Arap Baharı kapsamında bölgede meydana gelen gelişmeleri yakından izlemekte ve gerekli gördüğünde müdahalede bulunmaktadır.

Bugün İran, Lübnan, Irak, Yemen, Suriye'de varlık gösteren Şiiler, Müslüman dünyasında azınlık olmaları nedeniyle giderek daha marjinal bir surete bürünmüşlerdir. Marjinal olmaları hem dini ve içtimai hayat anlamında söylemek mümkündür.

3.3.MEZHEPLER VE ARAP BAHARI

İktidar-muhalefet ilişkileri, devlet makamlarının paylaşımı, çıkar paylaşımı ile ilgili olarak iktidarlara karşı takınılan tavır, uluslararası kimliklerin belirlenmesi gibi noktalarda yaşanan ayrışmalar Ortadoğu bölgesinde kimliklerin temel belirleyicisi konumunda bulunan İslam tarihinde de baştan beri bir takım ayrılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla sosyolojik bir zorunluluk olarak İslam dünyasında da bir takım ayrışma ve bölünmeler ortaya çıkmıştır. Ama Hz. Peygamber'in de "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" sözleri ile ortaya koyduğu üzere bu çeşitliliğin birlik, karşılıklı hoşgörü ve diyalog içerisinde korunması mümkündür ve tarihi gerçekler göstermektedir ki, bu anlayışın hâkim olduğu dönemlerde İslam dünyasındaki çeşitlilik gerçek bir refah ve zenginliğe dönüşmüştür. Ama dini ve mezhepsel kimlikler siyasi kimlikleri ve ayrışmaları perçinleme ve çıkarları güvence altına alma aracı olarak kullanıldığı zaman tarihin en acımasız felaket sayfaları yaşanmıştır. Tarihte örneğin Sünniler ile Şiilerin inanç ve kimlik temelinde çatıştığını gösteren örneklerin ardında tümüyle siyasi çıkar mülahazaları yatmaktadır. Öte yandan, yine örneğin Şiilerin ve Sünnilerin dayanışma içerisinde girdikleri dönemlerde gerek iç istikrarın sağlanması, gerekse dış düşmanlara karşı mücadelede büyük başarılar kazanılmıştır. Benzer bir biçimde, belli bir coğrafya üzerindeki etnik

¹⁵⁵ Atilla Sandıklı, Emin Salihi, **İran, Şii Hilali ve Arap Baharı**, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:35, 2011,s.12.

kimliklerin kaşınması da o coğrafya üzerinde yaşayanlar arasında derin ayrışmaların ve çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır.¹⁵⁶

Ortadoğu'yu mezhepsel açıdan incelediğimizde ise Müslümanların 2/3'ü Sünni, 1/3'ü ise Şii'dir. Sünni ve Şii mezheplerin dışında, İslam dini kökenli farklı topluluk olarak Hariciler, Nusayriler ve Dürziler de bölgede yaşamaktadırlar. Hıristiyan mezhepleri bakımından ise, İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikhanelerine bağlı Ortodokslar çoğunluğu oluşturmaktadır. Ortodoksların dışında, Gregoryen Ermeni, Kıptî, Nasturî, Süryanî ve Marunî kiliselerine bağlı olanlar ve Melkit Katolik, Ermeni Katolik, Kıptî Katolik ve Keldanî kiliselerine bağlı olanlar bölgede varlığını sürdürmektedirler. Ayrıca Protestan mezhebi ve Roma Katolik kilisesine doğrudan bağlı olan bir grup Hıristiyan da bulunmaktadır.¹⁵⁷ Yahudiler ise, İsrail sınırları dâhilinde çoğunlukta olmakla birlikte İran, Türkiye, Suriye ve Mısır gibi diğer Ortadoğu ülkelerinde çok küçük azınlık grupları oluşturmaktadırlar.

Dünya tarihi genel olarak ülkeler, hanedanlıklar, kabileler bazındaki ihtilafların yanında, din uğruna yapılan savaşlara hatta mezhepsel savaşlara çokça sahne oluşturur. Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan insani oluşumlardır. Mezhepsel mücadeleler ise genelde bölgesel ve ulusal düzeyde kendini göstermiştir. Bunun sebebi; ilahi dinlerin beşeri zihinle yorumlanıp ve bu yorum farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlardır.

Batı dünyasında mezhepsel sorunlar 1618-1648 yılları arasında Protestanlar ve Katolikler arasında ki mücadelenin neticesinde olmuştur. Tarihe 30 yıl savaşları olarak geçen olayda; 1618 yılında İmparator'un gücünün artmasını istemeyen Protestanların Bohemya'da başlattığı ayaklanma, uzun sürecek savaşlar dizisini başlatan kıvılcım oldu. İspanya Kralı IV. Philip'in yardımını alan İmparator ve Katolik Birliği, Bohemia ve onu destekleyen Protestan Birliğini yenilgiye uğrattı. Bu bölgesel savaş Avrupa'nın ve Hıristiyan dünyasının gördüğü son büyük din savaşıdır.

¹⁵⁶ 3. Uluslararası Ortadoğu Kongresi: “**Mezhepler ve Etnisite: Çatışma Çözümü**”, 2014, Şanlıurfa.

¹⁵⁷ Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu'yla İlişkiler” Editör: B. Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919–1980)**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.196.

Bu savaşın ardından Avrupa'da mezhepsel savaş adına büyük çaplı bir hadise cereyan etmemiştir. Bölgesel ve ulusal düzeyde mezhepler arası problemler belli aşamalardan tedricen geçerek günümüze gelmişlerdir. Müslüman dünyası Őimdiye kadar Avrupa'nın yaşadığı otuz yıl savaşlarına benzer bir olayla karşı karşıya kalmamış ve böyle bir sınavdan geçmemiştir.

Ortadoğu'daki mezhepsel anlaşmazlıkların kökenlerine dair yapılan analizlerde ise, Sünniler ve Şiiler arasındaki tarihsel hizipleşmeyi bugünkü gerilimlerin arkasındaki itici faktör olarak görme eğiliminde. Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin öldürüldüğü 680'deki Kербela Savaşı, bugün Suriye'de, Lübnan'da ve Ortadoğu'daki diğer ülkelerde yaşanan uzun ve aralıksız mezhep savaşının sadece ilk muharebesi.

İran, Hz. Ömer'in 636 yılında Kadisiye zaferiyle Müslüman oldu, tarih boyunca kendini diğer milletlerden ırksal olarak üstün gördükleri ve özellikle Arap ırkından üstün gördükleri için kendilerini İslam dünyasından farklı bir boyutta göstermek için Şii'liği seçmişlerdir. İran; Őiilięin Müslüman dünyasında ki hamisi olmak ve Firdevsi'nin *Şehname*'sinde anlatılan eski ihtişamlı günlerine tekrar kavuşmak istemektedir. Ortadoğu'da lider ülke olma hedefiyle Şii eksenini doğrultusunda attığı adımlar ve son zamanlarda Hasan Ruhani'nin ılımlı politikalar yapmaya başlamasıyla kendini iyice göstermektedir.

Tarihin akışı içerisinde çeşitli mücadelelere sahne olan Şii-Sünni atışmaları hükümdarların İslam dünyasına hakimiyeti uğruna olmuştur. Sünni Osmanlı İmparatorluğu ve Şii Safevi Devleti atışmalardan kendilerine düşen payı alırlarken aynı zamanda birbirlerinin yanında yüzyıllarca barış içinde yaşadılar; hatta Müslüman gler olarak birbirleriyle çatışmaya girmeyi utanç verici gördüler.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devletinin zayıflaması ve bölgede olan etkinliğini kaybetmesi neticesinde siyasi boşluğu İngiltere doldurdu. İngiltere'nin siyasi boşluğu doldurmasının yanında bölge halkının hassas ayarlarına balans ayarı yapması dinsel anlamda da Őirazesinden çıkmasına sebebiyet verdi. Akabinde sembolik ama etkisi büyük olan Hilafet makamının ortadan kaldırılması tek ve son istinat duvarının yıkılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasının ardından etnik ve dini olarak çoğunluğu sağlayan yerlerde çeşitli devletler kurulmuştur. Bazen de ilerleyen zamanlarda mevcut koşulların değişmesi neticesinde azınlıklar çoğunluğu tahakkümü altına almayı başarmıştır.

Bölge ülkelerindeki krallık ve otokrat yönetim sistemleri, bu yönetim sistemlerinde yer alan kişilerin liderlik mücadelesi, bölgedeki ulusların, sosyo ekonomik, dinsel ve mezhepsel farklılıkları, ülkeler arasındaki kökü, tarihi derinliklerine uzanan toprak ihtilafları ile bölgedeki doğal zenginliklerin paylaşımı mücadeleleri bölgedeki barış ve istikrarı olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak dikkati çekmektedir.¹⁵⁸

Ülke içinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki mezhep farklılığı toplumsal istikrarsızlık nedeni olmakta ve bunu teşvik etmektedir; Irak'ta Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetilmesi (2003 Irak Savaşı'na kadar) , Lübnan'da Marunî Hıristiyan azınlığın Müslüman çoğunluğu yönetmesi, Suudi Arabistan'da Vehhabi Suudi ailesinin yönetimi, Ürdün'de Filistinli çoğunluğun Haşimi ailesince yönetimi, Suriye'de Sünni çoğunluğun, Nusayri azınlık tarafından yönetilmesi ülkelerde yaşanan toplumsal istikrarsızlığın temelini oluşturmaktadır.¹⁵⁹

Arap baharına mezhepsel açıdan bakıldığında Sünni-Şii farklılığının ve gerginliğinin derinleştiği söylenebilir. Suriye'de Sünni olmayanlar, rejim değişikliği durumunda Sünnilerin intikam ve misillemesinden korktuklarından Esad yönetimine daha sıkı sarılmaya başlamışlardır. Bu nedenle Suriye muhalefeti bölünmüştür. Körfez ülkelerinde de mezhepçilik ivme kazanmıştır. Bahreyn'deki Sünni azınlık yönetimi 2011 Mart'ındaki Şii'lerin ayaklanmasına karşı Suudi Arabistan'ın askeri müdahalesi ile ayakta kalabilmiştir. Diğer taraftan Suudi Arabistan da Şii nüfusun hak taleplerden ve iç çalkantılardan bağışık değildir.¹⁶⁰ Türkiye'nin Ortadoğu politikası hakkında ülke içinden ve dışından mezhepçi yaklaşım iddiaları

¹⁵⁸ A. Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastan Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 42.

¹⁵⁹ Yavuz Gökalep Yıldız, **Global Stratejide Ortadoğu**, Der yayınları, İstanbul, 2000, s. 51.

¹⁶⁰ Oktay Bingöl, **Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIII/2 (Kış 2013), s.36.

dillendirilmektedir. Hatta ABD kaynaklı bazı raporlarda Türkiye'nin mezhepçiliğin ötesine geçerek Sünni radikal örgütlere destek sağladığı vurgulanmaktadır.¹⁶¹

Ancak bölge ülkelerinde artan mezhepçiliği Şii ve Sünnilerden oluşan karşıt siyasal ittifaklar olarak kavramlaştırılması sağlam temellere dayanmamaktadır. Örneğin İran ile Suriye arasındaki yakınlık Şiiliğe ve batı karşıtlığına bağlanırken iki rejimin temel zıtlığı görmezden gelinmektedir. İran Şeriat kurallarına dayalı bir İslam cumhuriyeti, Suriye ise laik bir diktatörlüktür. Dolayısıyla Şiilik tek başına İran-Suriye ittifakını açıklamak için yeterli değildir. Ayrıca İran'daki Şiilik ile Suriye'deki Nusayriliğin önemli farkları dikkate alınmamaktadır. Diğer taraftan İran'daki Şiilik ile Irak Şiiliğini de aynı olarak görmek birçok nedenle kanıt eksikliği taşımaktadır. Irak'ta Maliki hükümeti, merkezi hükümeti güçlendirme ile Kürtler ve Sünniler arasında da meşruiyet sağlama amacıyla Şii ittifakına karşı mesafeli davranmaktadır. Şiiiler ve Sünnilerin karşıt eksenler şeklinde konumlanarak mücadele ettikleri iddialarını desteklemeyen başka olgular da vardır. Bu bağlamda Sünni ülkelerin bazılarının, başta Suudi Arabistan olmak üzere, İran'a karşı katı bir yaklaşıma, dengeleme ve çevreleme stratejisine sahipken, Mısır gibilerin sorunların diyalog yoluyla çözümünü tercih etmeleri dikkat çekmektedir.

Sünni yönetimlerin ise temel siyasi ve bölgesel konularda bile uyum içinde davrandıklarını söylemek oldukça zordur. Örneğin Körfez ülkelerinin Lübnan'da Hizbullah'ı etkisizleştirme çabaları yeterince uyumlu değildir. Türkiye ve Körfez ülkeleri Suriye'de Esat rejimine karşı işbirliği yapmalarına rağmen birbirlerinin tavırlarından rahatsızlık duymaktadırlar. Mısır'da Mübarek'in devrilmesi sonrası Katar'ın Müslüman Kardeşlere, Suudi Arabistan'ın Selefi örgütleri destek yaklaşım farklılıklarını göstermektedir. Mursi yönetimine karşı Temmuz 2013'de yapılan askeri darbeye de Katar dâhil Körfez ülkeleri çoğunlukla sessiz kalmış, Suudi Arabistan yeni yönetime önemli boyutta mali destek sağlamıştır. Türkiye ise yeni yönetime tamamen karşı çıkmıştır.¹⁶²

¹⁶¹ Morton Abramowitz, Eric Edelman, "From Rhetoric to Reality: Reframing U.S. Turkey Policy", **Bipartisan Policy Center**, Oct 2013, s. 37. <<http://bipartisanpolicy.org/library/report/rhetoric-reality-reframing-us-turkey-policy>>, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2014.

¹⁶² Bingöl, a.g.e, s.36.

Diğer taraftan Şii-Sünni ayrımını ideolojik boyutlara dayandırmakta mümkün görülmektedir. 680 yılında Hz. Hüseyin ve 72 arkadaşı dönemin zorba halifesi Yezid tarafından şehit edilmişti. Bu hadise günümüze kadar ezilenler, haksızlığa uğrayanlar olarak addedildi. Bu düşünce sisteminin günümüzde Şiiler için Marksist ideolojiye yakın olduklarını söylemek mümkün olmaktadır. Ali Şeriatî’de Marksizm’den etkilenmiş biri olarak Kerbela metaforunu sınıf çatışması ve anti-kapitalist mücadele olarak gördü. Sünniler ise genel olarak devlet geleneğinden geldikleri için daha çok devletçi bir yapıya sahiptirler. Bu bağlamda isyan, ayaklanma tarzı girişimlere pek tevessül etmemişlerdir ama İslam’ın radikalleşmesine sebebiyet vererek; Selefilik, El-Kaide, IŞİD gibi aşırı fundamentalist örgütlerin çıkmasına hizmet etmiştir.

Sünni-Şii ayrımı sıklıkla demokratik olmayan rejimler tarafından kendi varlıklarının devamı ve meşrulaştırılması için yapay olarak yaratılmakta, var olan farklılıklar abartılmaktadır. Toplumsal ve dinsel bir gerçeklik, küresel ve bölgesel güçler tarafından da kendi çıkarlarına ve amaçlarına hizmet edecek şekilde istismar edilmekte ve kullanılmaktadır. Ayrıca, Sünni-Şii ayrımı tamamen çatışmacı bir ilişki de değildir. Her iki mezhep içinde de bazı gruplar ulusal amaçlar etrafında birbiriyle ittifak kurmaktadır.

Özetle, mezhepçilik Ortadoğu’da önemli bir olgudur, Arap baharı sürecinde belirleyici rolü artmıştır, en azından bu yönde algı yaratılmıştır. Ancak yeniden şekillenen Ortadoğu’nun tek ve baskın dinamiği değildir.¹⁶³

3.4.ORTADOĞU’DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE SİYASAL İSLAM’IN ROLÜ

Demokrasi olgusu, tarihin her döneminde devletlerin ulaşmak istedikleri büyük hedeflerin başında gelmiştir. Batılı ülkelerin bu hedefe ulaşma istekleri her zaman daha güçlü olmuştur. Yaşanan iki büyük dünya savaşı, yaşanan değişme ve

¹⁶³ Bingöl, a.g.e, s.37.

gelişmeler, Ortadoğu bölgesinde artan milliyetçilik akımları, batılı devletlerin bölgeye demokrasi getirme hedeflerinde farklılık yaratmıştır.¹⁶⁴

Yirminci yüzyılın ilk yarısından sonra, ABD'nin Ortadoğu'da kurmak istediği egemenlik fikri ile getirilmek istenen demokrasi birbiriyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca bölgenin geçmişten günümüze kadar Batının müdahalelerine maruz kalmış olması, demokrasi olgusunun yerleştirilmesini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte İslam kimliği ile bağdaştırılan terörizm tehdidi, bu sürecin uzamasına ve zora girmesine neden olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren Batılı ülkelerin Ortadoğu ile ilgili kaygılarına; ekonomik, siyasi eksiklikler ve bölgedeki çatışma ortamı sebep olmuştur. Ayrıca bölgenin stratejik önemi nedeniyle büyük devletler tarafından paylaşılmaya çalışılması, bölgede yeni bir düzen kurmayı engellemektedir. Stratejik önem taşıyan bir bölgeyi diğer devletlerle paylaşmak istemeyen büyük güçler, kendi çıkarları için bölgede demokrasinin gelişmesi adına gerekli müdahaleleri yapmamış, otoriter rejimleri sorgulamamışlardır. Çıkar çatışmalarının en fazla olduğu Ortadoğu'ya, batılı devletlerin modernleşmeyi getirmek istemelerinin ardındaki temel unsur "güvenliktir". ABD, "yumuşak güç" olarak dünya politikasında etkinlik sağlamayı hedefleyen Avrupa ülkelerine karşın, farklı bir politika izlemiş ve gerektiğinde askeri müdahalelere başvurmuştur.

Çeşitli dönemlerde kazanılan bağımsızlıkların ardından bölgede demokratikleşme için fırsatlar doğmuştur. Ortadoğu devletlerinde seçimler yapılarak parlamentolar kurulmuştur. Yeni devletlerin sınırları bölge coğrafyasına uygun belirlenmemiştir. Kurulan devletlerin nüfus dağılımları etnik, dini veya mezhepsel açıdan farklılıklar göstermiştir. Mezhep ve bağlı bulunulan aşiret farklılıkları sebebiyle kanlı iktidar mücadeleleri yapılmış ve bunların sonucunda otoriter rejimler kurulmuştur. Tek parti iktidarlığına geçilerek parlamento dağılmıştır. Ordu zamanla politikada en büyük güç haline gelmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Ekrem Memiş, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s.36.

¹⁶⁵ Pehlivanoglu, a.g.e. ,s. 43.

Ortadoğu'da siyasal istikrarın tam anlamıyla hayat bulmamasın temel sebeplerinden bir tanesi de; siyasal ve toplumsal kuruluşlara yeterince özgür alanlar yaratılmamasından kaynaklanmaktadır. Demokrasi yaşantısının gereği olan katılım taleplerinin şiddetle bastırılmaya çalışılması, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Meşru siyasal taleplerin mevcut yönetimler tarafından alan dışına itilmesi, ilerleyen zamanlarda siyasal İslam'ın devrimci bir hale bürünmesine sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin ve Arap sosyalizminin kitlesel desteğini kaybetmesiyle siyasal İslam artan oranda hâkimiyet kazanmıştır. Ortadoğu'da istikrarsızlığın temelini teşkil eden bu durum, devlet elitlerinin siyasal gücü paylaşmaya yanaşmamlarından da ileri gelmektedir.¹⁶⁶

Günümüzde yaşanan şiddet olaylarına baktığımızda bu olayların bir kısmının dini yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Ortadoğu coğrafyasının bazı bölgelerinde bireyler inançlarının tehdit altında olduğunu düşünmekte, bu nedenle birbirlerine kenetlenip, kendilerinden olmayı dışlamaktadırlar.

Ortadoğu'da din faktörü çeşitli mezhepler arasında karşıt gruplar oluşturmuş ve bu da yeni kimliklerin belirlenmesine yol açmıştır. Sadece dinsel kimliklerini kullanan insanlar radikalizme diğer bireyle nazaran daha yakındır.

Bölgedeki bazı gruplar bireylerin dinsel duygularını sömürmeye çalışarak, dinin sadece çatışma ile ilgili taraflarını aşmıştır. Bu nedenle Ortadoğu'da radikalizm ve çatışma ortamı oluşmuştur. Bu durum demokrasinin bölgede sindirilmesine engel olmuştur.

11 Eylül terör saldırıları, Ortadoğu'nun kaderinde büyük değişimler meydana getirmiştir. Bu saldırıyı yapan terörist örgütün Müslüman olması nedeniyle, bütün gözler Ortadoğu'ya çevrilmiştir. İslam ve terörizm kavramları birlikte kullanılmaya başlamış ve bu dönemden sonra bölgede çeşitli operasyonlar gerçekleşmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonraki dönemin bölgeye demokrasi getirip getirmediği ise hala tartışma konusudur.

¹⁶⁶ Dağı, a.g.e.,s.211-214.

Ortadoğu'nun son zamanlardaki en büyük sancısı demokratikleşme sürecidir. Bu süreç öyle bir şeydir ki; “...geçmişin siyasal tecrübelerini yıkmakla kalmamış, kimi analistlerin özelde İslam dünyasının ve Arap ülkelerinin anayasal hukuk ve demokrasiyle bir arada olamayacağı savını yerle bir etmiştir”.¹⁶⁷ Artık Ortadoğu'da diktatöryal düşünce ile yönetmek veya benzeri şekilde ülkeyi idare etmek söz konusu olmayacağı kesindir. Bunun en büyük göstergesi “Arap Baharı”dır.

Ortadoğu'nun I. Dünya savaşı sonrasında halkların uluslaşma sürecine ve günümüze kadar ki süreçte demokrasi istemi tam manasıyla vuku bulamamıştır. Buradaki kastedilen demokrasi Batı menşeli olarak değil Ortadoğu'nun karakteristik ve dini özelliklerine göre biçimlenen bir demokrasi anlayışıdır. Lakin Ortadoğu'nun iç dinamikleri ve toplumsal yapısı yüzünden bölgede değişik anlayışlar çerçevesinde batıya benzer yeni demokrasi istekleri de oluşmuştur. Bu istekler genel çerçevede yukarıdan aşağı bir oluşum şeklinde olmamış tam aksine aşağıdan yukarıya doğru oluşum göstermiştir. Yani halkın istek ve batıya benzer refah, ekonomik gelişmişlik ve modernleşme istemi şeklinde bir demokrasi perspektifi içinde yer almak istemişlerdir. Yine Ortadoğu'da Arap Baharı sürecinde meşruiyet krizini çözecek olan demokratikleşme sürecine hız verilmesidir.¹⁶⁸ Bu doğrultuda genellikle halk hareketlenmeleri bu bakış açısı içinde olmaktadır. “İslam dünyası bağlamında demokrasi bugüne değin bir “yokluk” ve “eksiklik” söylemi çerçevesinde düşünüle geldi. Oryantalist/kültürcü gelenek bu eksikliğin kaynağını İslam'ın öğretilerinde, ürettiği kurumlarda, kurduğu öznenin zihin dünyasında ararken; Marksist/liberal gelenek Ortadoğu'daki “demokrasi açığı”nı kolonyal dönemden tevarüs edilen sınıf yapılarıyla, iflas eden ulus-inşası projeleriyle, ekonomik bağımlılıkla, sivil toplumun zayıflığıyla, kapitalist kalkınma evrelerini tamamlayamamakla izah etmeye çalıştı. İki gelenekte de ortak olan tavır modernleşme teorilerinin sunduğu çerçeve içerisinde meseleyi Ortadoğu halklarının eksiklikleri üzerinden tartışmalarıydı. Sonuç olarak, bir kısım Marksist analizler dışında, sorunun kaynağı olarak Ortadoğu halklarının bizzat kendisi işaret edilmekteydi. Ortadoğu rejimlerinin

¹⁶⁷ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi** (Bildiri Çağrısı), Sakarya, 9-11 Ekim 2012, s. 3.

¹⁶⁸ Dağı, a.g.e, s.156.

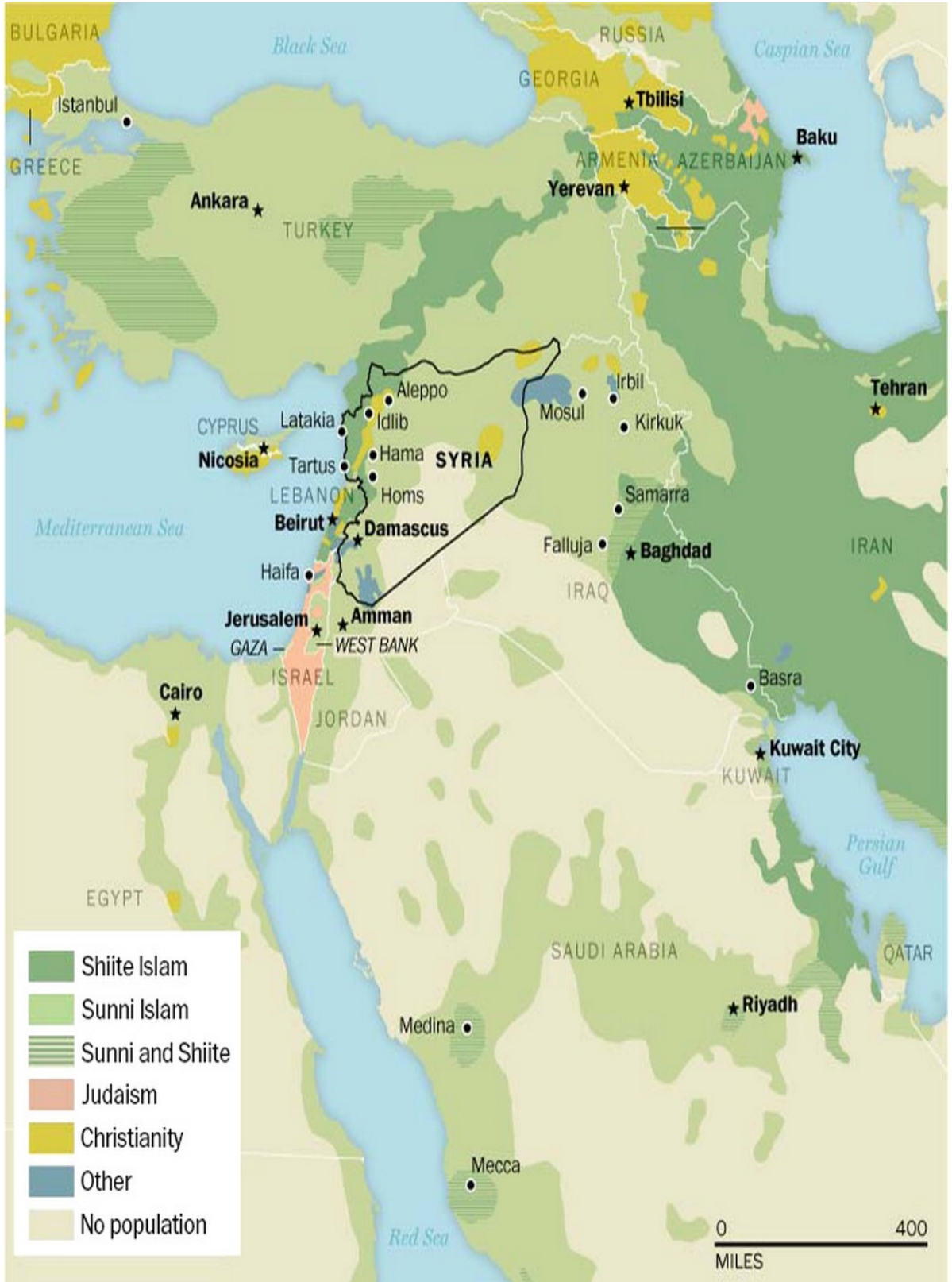
demokratik meşruiyetinin olmadığı bir gerçek. Dünya halkları arasında demokrasi talebinin en fazla olduğu bölge yine Ortadoğu”¹⁶⁹

Ortadoğu'nun İslami hareketler çerçevesinde şekillenen demokrasi anlayışı bir uluslaşma veya bir ulus-devlet şeklinde olmaktan çok dini söylemlerde ve hareketler içinde kendi karakteristik yapısı üzerine inşa etmeye çalışmaktadır. Günümüzde ise Ortadoğu halklarının model olarak gördüğü ülke Türkiye ve dolaylı da olsa Mısır'dır.¹⁷⁰

Ortadoğu'daki halklar artık demokrasinin İslami şekliyle değil İslam'ın demokrasisi şekliyle, refah ve kendi geleceklerini özgürce kendileri inşa etmek istemektedir. Bunu yaparken siyaseti kullanma, ideolojiler yaratma ve uygulama, dini bir bütünlük ve birleştirici rolünü benimseyerek hareket etme düşüncesi bulunmaktadır.

¹⁶⁹ Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 23.

¹⁷⁰ <http://politikakademi.org/2013/04/ortadogunun-temelini-olusturan-arguman/>, Erişim Tarihi:18 Nisan 2014.

Ortadoğu Mezhep Haritası (Harita-3)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI ve SONUÇLARI

4.1.1848 DEVRİMİ VE ARAP BAHARI ARASINDA Kİ PARALELLİK

XIV. yüzyılın ortalarında, Avrupa'da Sanayi Devrimi büyük ölçüde tamamlanmış ve sanayicilerin ve şirketlerin gelirlerinde büyük bir artış görülmüştü; fakat köylerde ve kentlerde yaşayan fakir halk bu zenginliklerden nasibini alamamış ve sefalet içinde yaşamaya mahkûm edilmişti. İşçiler günde 13-15 saat aralıksız çalışıyor aynı zamanda, sağlıksız ve kirli ortamlarda yaşamaya devam ediyorlardı. Köylerde artan nüfus, işsizliğe ve toprak yetersizliğine yol açmış, alt yapının yetersiz kalmasına neden olmuştu. 1845 ve 1846 hasat mevsimlerinde Belçika'da ortaya çıkarak diğer Avrupa ülkelerine yayılan Patates Hastalığı (*Phytophthora infestans*) Avrupa'da büyük bir açlık salgınına yol açmış toplumun yoksul kesimlerinde büyük bir tatminsizlik duygusuna neden olmuştu.¹⁷¹

Aynı yıllarda Alman Karl Marx ve Friedrich Engels'in birlikte yazdığı ve 1 Şubat 1848 tarihinde yayınlanan 'Komünist Manifesto' özel mülkiyeti bir devrimle ortadan kaldırarak sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzenini gerçekleştirmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Marx ve Engels'in yazdıkları 1848 devrimlerine zemin hazırlamıştı. Bu koşullar altında devrim düşüncesi toplumun çeşitli kesimlerinde çok sayıda taraftar bulmuş ve sonunda 1848 yılında bu devrimler bütün şiddetiyle patlak vermiştir. 1848'de "Halkların Baharı" olarak anılan bu sene boyunca, şubat ayında Fransa'da başlayan ayaklanma dalgası, tüm kıtayı sarmıştı. Avrupa'dan Güney Amerika'ya, yaklaşık 50 kadar ülkede, birbirinden bağımsız sokak hareketleri patlak vermişti. Bu ayaklanmaları tetikleyen başlıca etkenler, "sıradan vatandaşların", devletin insan hayatını biçimlendiren kararlarında söz sahibi olma arzusu,

¹⁷¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/1848_DeVRimleri, Erişim Tarihi: 10 Kasım 2014.

çalışanların haklarının verilmesi talepleri ve var olan hâliyle siyasete karşı duyulan memnuniyetsizlikti.

Bütün bu parametreler devrime giden yolda mihenk taşı olmuş, Fransız İhtilalından sonra dünya ve insanlık tarihinde gelecek kuşaklara özgürlük ve bağımsızlık adına çok kıymetli miras bırakmıştı. Bu değerli miras tam 163 yıl sonra bu arzın çocukları tarafından bu kez Arap coğrafyasında tekrar gün yüzüne farklı versiyonlarda servis edildi.

Arap coğrafyasında ki ayaklanma ile 1848 Devrimleri arasında belli açılardan bazı benzerlikler vardır. Bu benzerliğe her ne kadar bazı kesimler karşı çıksa da somut gerçekler bunu mümkün kılmaktadır. Ortadoğu’da ayaklanan madunlar; sadece sınıf altı ya da sınıf dışı nitelendireceğimiz yoksullar değil, demokratik haklardan da mahrum olanlardı aynı zamanda. Özgürlük talepleriyle ayaklananların kaybedecekleri bir şeyleri yoktu tıpkı 1848’deki Komünist Manifestoda “zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şeyi olmayan” işçiler gibi.¹⁷²

Devrimler genel olarak geleceği belirsiz hareketlerdir. Hem bu açıdan hem de lidersiz, kürsüsüz olmaları bakımından 2011 ve 1848 devrimlerinin dinamiklerinde benzerlikler söz konusudur. Bu dinamikleri, ayaklanmaların yaşandığı tüm Ortadoğu ülkelerinde aynı kabul etmek mümkün değildir. Bu açıdan Tunus ve Mısır’ı, Libya, Suriye, Bahreyn ve Yemen’le aynı kefiye koymak yanlış olur. Mısır ve Tunus iyi-kötü devlet ve ordu geleneği olan, orta sınıfı güçlü, daha eğitilmiş, muhalefeti görece örgütlü ülkeler. Libya, Suriye ve Yemen ise yönetimde ki liderlerin ve bu liderlerin ailelerinin yürüttükleri sistemlere sahiptirler.¹⁷³ Dolayısıyla bu örnekler kaotik dış müdahaleye, manipüle edilmeye açık ve iç savaşların yaşandığı bir geçiş sürecine sahne olma potansiyeline sahiptirler. Diğer yandan karşılaştırdığımız bu iki olgunun dönemseller şartlarını da göz önüne aldığımızda: Ortadoğu’da yaşanan bu olaylar zincirini 1848 Avrupa’sından ayıran diğer bir etkende; Arap halklarının özgürlük ve ekonomik mücadelesinin Batı kıyas edilerek ortaya çıkan kavramların

¹⁷² Sezin Öney, **Halkların Baharı**, <http://www.taraf.com.tr>, Erişim Tarihi: 10 Kasım 2014.

¹⁷³ Çubukçu, a.g.e, s.38.

aksiyona dönüşmesi sonucunda bir takım eylemler gerçekleşmesi olarak zuhur etmişti. 1848'de yaşanan olaylarda ise kıyas yapılacak herhangi bir ülke veya medeniyet yoktu tamamen insanlık tarihinin geçmişten o güne kadar getirmiş olduğu tecrübelerin dışı vuruşundan ibaretti.

Avrupa'da ilk ayaklanma Fransa'da başlamıştı, 1830 yılında Fransa tahtına oturan Louis Philippe, iktidarını 1848 yılına kadar zengin burjuvaziye dayayarak yürütmüştü. Ülkede 1848 Devrimi'nin patlak vermesinde kralın bu adaletsiz yönetim biçiminin payı büyüktü. Neticede toplumsal sorunların kronikleşmesi, günden güne kötüleşen hayat şartları nedeniyle işçiler greve gidiyorlardı. Bunun karşılığında kral otoritesini zalimleştirerek her geçen gün özgürlükleri kısıtlıyordu. Ortadoğu'da ki halk hareketlerinde ise aynı durumdan söz etmek mümkün; Zeynel Ali 23 yıl, Hüsnü Mübarek 30 yıl, Muammer Kaddafi 41 yıl ve Salihi 33 yıl iktidarda kaldı, mevcut yönetimin tahakkümü altında sıkışıp kalan halk; kronikleşen bu haksızlıklar karşısında iktidarın işçileri olarak kitlesel gösteriler yaptılar. 1848'deki ayaklanmalar genel anlamda; ekonomik tatminsizlik ve hegemonik güçlerin halk üzerinde ki baskısı, yönetime olan memnuniyetsizlik gibi nedenler devrim hareketlerini başlatan en büyük etkendi, aynı zamanda hareketi başlatan ve sürdürenler alt tabakayı oluşturan işçi sınıfıydı. 2011'de ki ayaklanmalar ise ekonomik hakların yanında özgürlük, yönetimde olma isteği ve sosyal talepler mevcuttu, burada hareketin öncüleri işçi sınıfı değil eğitimli orta kesim insanlardı. Arap ayaklanmalarında, 1848'deki ayaklanmalara nazaran, milliyetçilik egemen bir tetikleyici bir rol oynamadı. Meydanları, caddeleri, parkları dolduran insanlar küresel güçlere karşı adeta kitlesel öfke kusmasını yaşıyordu.

Ortadoğu'da ayaklanmaların uğramadığı; Suudi Arabistan, Ürdün, Katar gibi Arap ülkelerinde bu durum bazı tedirginliklere yol açmıştı; ama bu ülkelerin halkın ekonomik taleplerini, kısmen özgürlük taleplerini yerine getirmedeki başarısı diğer ülkelere kıyasla daha önde olduğu için bu hareketler pek yaşanmadı. Her ne kadar halkın ekonomik ve özgürlük talepleri karşılasa da özellikle Suudi Arabistan'ın bu ayaklanmalar karşısında bazı tedirginlikler yaşadığı aşikârdır. Hem bu diğer ülkelerde ki hareketlere destek verip hem de Facebook üzerinden örgütlen gençlerin, 11 Mart Facebook sayfasındaki sözde Eylem Günü tarihinde kitlesel gösteri ihtimali

ile karşı karşıya gelince Suudi yöneticiler bu yorumu sokaklara çok sayıda polis konuşlandırarak uyguladı. Diğer taraftan bölgede ki Şii tehlikesi Suudi yönetimini temkinli davranmaya itmiş ve ABD'nin Ortadoğu'da ki jandarması ve en büyük silah müşterisi olması ABD için büyük bir kayıp olacağından Suudiler yalnız bırakılamazdı. Suudi yönetiminin ülke içinde kamu harcamalarını arttırması sükûneti sağlamasına rağmen korkuyu devam ettirmekteydi. Bu olayı Avrupa'da ki, Britanya ve İspanya'nın dokunmadığı 1848 devrimleri ile karşılaştırmak gerekirse, Avrupa'da Kraliçe Viktorya bile Çaristlerden korkmuştu. Belçika Hükümdarlığında mahsur kalan yeğenine yazdığı mektupta, devrimcilere sempatisi olduğunu ifade ederken, bir yandan da yataklarında uyurken katledilip katledilmeyeceklerini merak ettiğini söylüyordu.

Yaşananları 'devrim' olarak ifade etmek de çok doğru değildir, zira devrimlerin neden olduğu keskin kopuşlar söz konusu değildir. Neredeyse hiç bir bölge ülkesinde halk hareketleri daha önceden planlanıp belirli bir program sayesinde sahneye konmuş değildir. Hareketlerin net bir liderliği de yoktur. Ayrıca hem Tunus hem de Mısır örneklerinde görüldüğü gibi, eski düzenin liderleri iktidardan uzaklaşmış olsalar da onların temsil ettikleri yönetim anlayışı ve idari yapılanma hala devam etmektedir.¹⁷⁴

Diğer taraftan Arap Baharı'nı demokratik ihtilaller kefesine koymak mümkündür, çünkü demokrasiye erişmek için genellikle şiddete başvurulmamış ve ihtilal sonrasında dahi zor kullanmaya yer verilmemiştir. 1848 ayaklanmaları ve 1989 Batı ve Doğu Almanya'da diktatörlerin düşmesine yol açan değişimler ve 1968'de Çekoslovakya'da ortaya çıkan Sovyetler Birliği karşıtı halk ayaklanmalarına verilen isim olan Prag Baharı örnek verilebilir.¹⁷⁵

Sonuç olarak demokrasinin zor özümsemiği coğrafyadaki halk hareketlerinin Avrupa'da ki mücadeleye paralel olmasının yanında, daha da ötesine geçtiğini söylemek mümkün olacaktır. Arapların yaptıkları bu hareketlere şüphe duyanlar; 1848'den iki yıl sonra herkes başarısız olduğunu düşünmüş ancak, isyanların olumlu

¹⁷⁴ Tarık Oğuzlu, **Arap Baharı ve Yansımaları**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Aralık 2011, Cilt: 3, Sayı: 36, s.16.

¹⁷⁵ İnaç, a.g.e, s. 487.

etkileri uzun vadede anlaşılmişti.¹⁷⁶ Neocon nosyonun yeni bakış açısı olan, “Araplar/Müslümanlar demokrasi düşmanıdır” düşüncesini ters köşe yapmış ve Negri ve Hardt’ın beyan ettiği gibi “Araplar yeni demokrasinin öncüleridir, özgürlük talebi ve arzusu devam ettikçe mücadeleleri de devam edecektir.”¹⁷⁷ şekline dönüşmüştür.

4.2.ARAP BAHARI VE ORTADOĞU’DA DEMOKRASİ SORUNU

“Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç, başlangıcında iki yıl sonra, kimilerince “Arap Sonbaharı” veya “Arap Baharatı” olarak anılır olmuştur Bunda şüphesiz, sürecin ikinci yılı dolmasın karşın, arzulanan demokrasinin, umut edilen insan haklarının, hedeflenen özgürlüklerin gelmemesinin payı büyüktür. Yakın gelecekte de Arap dünyasına bu değerlerin geleceğine ilişkin güçlü, işaretler yoktur.¹⁷⁸ Arap ülkelerinin hiçbirinde bugüne dek demokrasinin uygulanamamış olması, ülke halklarının tarihin her döneminde temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Ortadoğu ülkelerinin “demokratikleşememe sorunu”, Arap Baharı’nın temel nedenleri arasında değerlendirilmektedir.¹⁷⁹

Arap ülkelerinde Batılı ülkelerle ilişkiler, devlet politikaları ve kurumsal ilişkiler temelinde yürütülmemekte, iktidarda bulunan kişinin/kişilerin şahsi yaklaşımları doğrultusunda hareket edilmekteydi. Bu nedenle Batı ülkeleri ile ilişkiler hep çok değişken bir yapıda olmuş ve genel olarak Arap ülkelerinin çıkarlarının göz ardı edilmesi temelinde ilişkilerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu durumu kendi adlarına yine bir anlamda onur meselesi olarak değerlendiren Arap

¹⁷⁶ <http://www.aksam.com.tr/guncel/hobsbawm-2011-bana-1848i-hatirlatiyor--87679h/haber-87679>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2014.

¹⁷⁷ Antonio -Negri Michael Hardt, **Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.10.

¹⁷⁸ Barış Doster, **Arap Baharı’ndan Demokrasi Beklemek**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Şubat 2013, Cilt 5,Sayı 50, s.56.

¹⁷⁹ İsmail Kapan, **Irklar, Dinler ve Mezhepler Mozaiği Orta Doğu’da Bahar Sancısı: Hem Şam’ın Şekeri Hem Arap’ın Yüzü**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul,2012, s. 388.

halkları, bu yöndeki tepkilerini Arap Baharı bağlamında ortaya koymak adına hareket etmişlerdir.¹⁸⁰

İzledikleri korku ve baskı politikaları ile iktidarların yönettikleri kitlelerle aralarındaki makas giderek açılmış, halklarından kopuk, demokrasi, bireysel özgürlükler ve insan hakları gibi kavramları dışlayan yönetimler varlığını sürdürmüştür. Demokrasi konusunda mahrum bırakılmış olan Arap halklarını bu noktada; kendisinden devrim beklenen ama neyi nasıl yapacağını bilmeyen işçi sınıfı gibidir. “Demokrasi cehaletle birlikte olmaz” diyen Jefferson bir kez daha haklı çıkmıştır. Otoriter rejimler siyasi muhalefetin gelişmesine izin vermemiştir. Muhalif olarak öne çıkan figürler sürgüne gönderilmiş, hapis cezasına çarptırılmış ya da faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Ancak, Arap halkları son yıllarda çeşitli ortamlarda yeni liderler ve yeni söylemler beklentisi içerisinde olduğunu ortaya koymaya başlamıştır. Halkın reform veya ifade özgürlüğü talep ettiği noktada da baskı ile karşı karşıya kalması, toplumsal hareketleri tetikleyen diğer unsur olmuştur.

Tunus'taki İslami iktidarın farklı görüşleri kapsama noktasındaki isteksizliği, Mısır'da seçimle iktidara gelmiş Müslüman Kardeşlerin askeri bir darbeyle indirilmesi, Libya'ya uluslararası müdahale, büyük güçlerin ülke üzerindeki ekonomik paylaşım planları ve Suriye'de devam eden iç karışıklık, Ortadoğu'nun demokratik dönüşümüne ilişkin umutların yok olmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da meydana gelen toplumsal hareketler her ne kadar istenilen sonuçları yaratmasa da, bölgeye ilişkin algılamalarda değişimlere neden olmuştur. Ortadoğu geleneksel olarak batılı güçlerin mücadele alanı olarak algılanmış, Ortadoğu'da meydana gelen siyasi olayların ana aktörleri olarak bölgesel devletler yerine uluslararası güçler görülmüştür. Bu süreç, batının güdümünde hareket eden “çaresiz Arap” imajının sorgulanmasına, Ortadoğu toplumlarının da “devrim” yapabileceğine dair bir inancın oluşmasına yol açmıştır.¹⁸¹ Bu çerçevede, Bernard Lewis'in 1972 yılında yayınladığı bir makalede ortaya attığı “bir Batı doktrini olan kötü hükümetle-

¹⁸⁰ Kapan, a.g.e, s.388.

¹⁸¹Yusri Hazran, **The Arab Revolutions: a preliminary reading**, Middle East Policy 13 (3), 116-122.

re karşı direnme hakkı İslami düşünceye yabancadır” tezi ¹⁸² Ortadoğu’daki hükümet karşıtı ayaklanmalarla birlikte tekrar gözden geçirilmeye başlanmıştır.

Ortadoğu bölgesi tarihi olarak bir dönüm noktasından geçmektedir. Bölgede ilk defa yöneticiler halk ayaklanması sonucu yönetimden uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Bu durum Ortadoğu’daki tüm liderlerin koltuklarını kaybetme korkusunu beraberinde getirmiştir. Arap dünyasında siyasi iktidarların devrilmesi ile birlikte demokratikleşmenin önünün açıldığı düşünülmüştür. Ancak, bugün bölgede yaşananlar beklentilerin son derece gerisindedir. Bu durumda bölgede istikrarın henüz sağlanamamış olmasının ve taşların yerine oturmamasının etkisinin büyük olduğu muhakkaktır. Ancak, iktidardaki isimler değişse de, Ortadoğu siyasetinin gerek yönetim anlayışı gerekse idari yapı anlamında ana hatlarıyla devam ettiği gözlemlenmektedir. Yapılan seçimler, bölgedeki iktidar devri sonrası ortaya çıkan bir eğilime de dikkati çekmiştir. Uzun yıllardır laik yapılar tarafından yönetilen Tunus ve Mısır’da, Zeynel bin Abidin ve Hüsnü Mübarek’in devrilmesinden sonra yapılan seçimlerde İslamcı partiler zafer kazanmıştır. Din üzerinden siyaset yapan partilerin beklenen demokratikleşme taleplerini ne oranda karşılayacağı konusunda tartışmalar yürütülürken, Mısır askeri bir darbe ile sarsılmıştır.

Diğer yandan kendileri her ne kadar demokratik rejimlerle yönetilseler ve demokrasinin propagandasını yapsalar da, başta ABD ve Fransa olmak üzere Batılı devletler, çıkarları doğrultusunda kendileri ile işbirliği yapan diktatörleri desteklemişlerdir. Diğer bir ifadeyle, istikrarı, demokrasiye tercih etmişlerdir. Bu durumda halkların demokrasi talepleri yalancı bir istikrara teslim edilmiştir. İzlenen bu politika ile bölgeye ilişkin ekonomik çıkarlarının devamlılığını sağlamışlardır. Bunun en tipik örneklerinden birisi, tüm dünyada demokratikleşmenin savunuculuğunu yapan ABD’nin, Ortadoğu’nun en otoriter rejimlerinden birisi olan Suudi Arabistan ile kurduğu yakın ilişkilerdir.

Demokrasinin yerleşmesi şüphesiz ki uzun soluklu bir süreçtir ve bu noktada Ortadoğu’ya demokrasinin yerleşip, yerleşemeyeceğine yönelik tartışmalarda işi

¹⁸² Bernard Lewis, **Islamic concepts of revolution. Revolution in the Middle East** içerisinde, der. P.S. Vatikiotis, London: George Allen &Unwin, 1972.

zamana bırakmak gerekmektedir. Bölgenin, sivil toplumun zayıf olması, biat temeline dayalı siyasi kültür ve kurumsal yapıların eksikliği gibi demokrasinin gelişimini engelleyen yapısal sorunları olduğu muhakkaktır. Bu noktada, kritik olan Ortadoğu'daki yeni iktidarların izleyeceği tutumdur. Bölgede yeni kurulan iktidarların, bölge halklarının demokrasi, özgürlük, insan hakları ve ekonomik refah taleplerini karşılayabilmesi için halk nezdinde "rıza" üretmesi gerekmektedir. Aksi halde beklenen değişimin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.¹⁸³

4.3.ARAP BAHARI VE KÜRESEL GÜÇLERİN TUTUMU

Osmanlı İmparatorluğunun bölgede gücünü kaybetmesi ve çekilmesi sonrasında bölgede ki boşluğu İngiltere ve Fransa gibi emperyalist düşünceye sahip ülkeler doldurmaya çalıştı ve bunda kısmen başarılı oldular. II. Dünya Savaşından yenik ve yorgun çıkan bu ülkeler istemeden de olsa bölgede ki faaliyetlerinden feragat etmek zorunda kaldılar ve çekildiler. Bu ülkelerin çekilmesiyle Ortadoğu'da kontrolü halen elinde bulunduran ABD dizginleri eline aldı ve yönetmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu gibi vizyona sahip olmayan ve bu konuda Osmanlı İmparatorluğu kadar istidadı olmayan ülkelerin bölgede söz sahibi olmaları Ortadoğu'nun giderek kötü bir hal almasına vabeste olmuştur.

Ortadoğu, bulunduğu konum sebebiyle bütün küresel ve küresel güç olma yolunda ki ülkeler bu bölgede söz sahip olmak istemektedir. Siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan birden fazla parametreyi barındırması bu bölgeyi cazip kılmaktadır. *"Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin – her kim olursa olsun – birincil hedefi haline getirmiştir. Ortadoğu'da etkili bir varlık kuramayan hiçbir güç dünya egemenliği üzerinde iddia ileri süremez. Ortadoğu tarihin her döneminde, dönemin*

¹⁸³ Duygu Dersan Orhan, **Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği**, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, Şubat 2013, Cilt 3 Sayı 1-2,s.28.

süper devletlerinin çekiştikleri bir arena olmuştur. İsa'dan önceki tarih kesitinde bile dünya'nın kaydettiği ilk ciddi uluslararası çatışmalarda geçit rolünü bu bölge üstlenmiştir."¹⁸⁴ Bu bölge de çatışmalar ve kötü gidişat her ne kadar artarak devam etme eğiliminde de olsa Ortadoğu'nun değerinde eksilme olmayacaktır. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesinde bahsettiği gibi "*Yere düşmekle cevher, sâkıt olmaz kadr-ü kıymetten*"¹⁸⁵ demiştir.

Arap Baharı'nın esintileri yayılmaya başlayınca küresel ve bölgesel güçler gözünü bu coğrafyaya dikti. Bu süreçle birlikte ortaya çıkacak veya çıkabilecek yeni rejimler diğer ülkelerin Ortadoğu'daki nüfuzuna sirayet etmesi açısından büyük önem arz etmekteydi. Bir taraftan bölgedeki etkili gücünü kullanmak isteyen Batı, diğer tarafta ortaya çıkabilecek yeni rejimlerin kendi eksenini etrafında olmasını isteyen Rusya, Çin, İran demokratik rejimlerin bölgeye barışın gelişini kolaylaşmasını sağlayacaktı. Diğer taraftan diktatörlük veya baskıcı rejimlerle yönetilen ülkelerin el değiştirmesi bazı ülkeler tarafından istemeyen bir durum olarak görülmektedir.

Küresel bir vizyonu ve dış politikası olan ABD'nin Ortadoğu ile ilgili politik tasarımları, öncelik ve kaygıları temelde bölgenin istikrarsızlık ile malul olduğu ve daha da önemlisi bütün dünya istikrarsızlık ürettiği bir varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımın öngördüğü temel sonuçlardan bir tanesi de dolayısıyla bölgenin istikrar üretecek şekilde dönüşmesinin ve değişiminin sağlanmasıdır.¹⁸⁶

Arap Baharı sürecinde ABD genel olarak istikrarlı ve tutarlı bir dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Bir taraftan söz konusu Amerikan çıkarlarını gözetirken ve Ortadoğu bölgesinde var olan durumun muhafazasını öngörürken bir taraftan da belirgin bir şekilde değerlere ve prensiplere de atıfta bulunmuştur. Bu yönüyle değerlendirildiğinde içerik ve amaç olarak Bush yönetimi dış politikası ile

¹⁸⁴ Yasin Aktay, Pakinem El-Sharkawy, Ahmet Uysal, **Değişen Ortadoğu'da Kültür ve Siyaset**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi, Seçme Tebliğler, 10-12 Aralık 2010, Ankara.

¹⁸⁵ <http://www.antoloji.com/hurriyet-kasidesi-siiri/>, Erişim Tarihi: 28 Kasım 2014.

¹⁸⁶ Aktaş, a.g.e, s.95.

benzerlikler taşımakla birlikte söz konusu politika stil ve yöntem olarak önemli farklılıklar arz etmektedir.¹⁸⁷

Her şeyden evvel Amerikan yönetimi uzun süreli amaçlarını gerçekleştirmek için elverişli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bölgede uzun süredir değişim arzulayan ABD, dış baskı yerine içsel dinamikler ile bu değişimin gerçekleştirebileceği değerlendirmesinden hareketle bu süreci olumlu bir yaklaşım ile ele almış ve buna uygun adımlar atmıştır. Diğer taraftan İran'a yönelik politikasında da önemli fırsatlar getireceğini düşünen ABD, Arap Baharı sürecinde olaylara daha pragmatik yaklaşmıştır.¹⁸⁸

ABD, söz konusu hareketleri demokratik talep olarak değerlendirmiş ve mevcut rejimlerin bu taleplere olumlu cevap vermesi gerektiğinde ısrarcı olmuştur. Bu mesajı sürekli vurgulayan ABD, bu değişim taleplerinde cevap vermeyen yönetimleri ise halka şiddet kullanmama konusunda uyarmıştır. Şiddetin halkın korunması sorumluluğu ile çeliştiği durumlarda ise uluslar arası hukuka uygun adım atılabilmesi için gerekli tedbirleri alma yoluna gitmiştir. İran'ın nüfuz alanının genişletmesine imkan verebilecek durumlarda ilkesel tutumun daha az vurgulanmasıdır. Bunun en net örneği Bahreyn'de yaşanmıştır. ABD bu ülkede ki barışçıl protestolara yönelik tedbirlere aynı sertlik ve tonda cevap vermemiştir.¹⁸⁹ Amerikan politikası istikrar ve tutarlılığı ile öne çıkarken krizlere ve ani değişimlere çabuk cevap verebilmesi ve çözüm üretebilmesi ile takdir almıştır.

Rusya'nın Arap Baharı sürecinde şekillenen yeni Ortadoğu politikasının ise üç temel hedefi bulunmaktadır: Bölgesel anlamda siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını savunmak, küresel güçler dengesi çerçevesinde Ortadoğu'daki etkin konumunu muhafaza etmek ve Arap Baharı'nın kendi siyasi bağlamı üzerinde yaratabileceği etkilerin önüne geçmek.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Aktaş, a.g.e, s.95.

¹⁸⁸ Aktaş, a.g.e, s.96.

¹⁸⁹ Aktaş, a.g.e, s.95.

¹⁹⁰ Emre Erşan, **Rusya'nın Ortadoğu Politikası**, Ortadoğu Dergisi, Mart-Nisan Cilt: 6 Sayı: 61,s.80-81.

Bu üç temel hedef üzerinden Ortadoğu'da varlığını idame ettirmek isteyen Rusya; Arap Baharı politikasının oluşumunda, ülke bazında farklılaşan bölgesel çıkarlar, oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Moskova, sınırlı ilişkilere sahip olduğu Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmalar sürecinde geri planda durmayı tercih ederken, önemli siyasi, askeri ve ekonomik bağlarının bulunduğu Libya ve Suriye'de çok daha aktif bir politika izlemiştir. Rusya'nın Libya ile ilişkilerinde ekonomik çıkarlar öne çıkmaktadır. Mısır ile arasındaki toplam ticaret hacminin beş katı büyüklüğünde olduğuna özellikle dikkat çekmek gerekir. Ancak Rus şirketlerinin Libya'daki bu ayrıcalıklı konumu, Kaddafi'nin devrilmesi ve iktidarın muhaliflerin eline geçmesinden sonra ortadan kalkmıştır. 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşında açık olarak Moskova'yı destekleyen birkaç devletten birinin de Suriye olmuştur. Suriye'nin Rusya'nın Ortadoğu'daki bölgesel çıkarları açısından öne çıkmasının bir başka nedeni de Tartus'ta bulunan, Rus ikmal ve bakım üssüdür. 1971'den beri faaliyette olan bu üs, hâlihazırda Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası dışındaki tek deniz üssü olma özelliğini korumaktadır. Tüm bu unsurlar, Suriye'yi Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'deki jeopolitik çıkarlarının merkezine yerleştirmektedir¹⁹¹

Rusya'nın, özellikle son dönemde, Ortadoğu'da giderek öne çıkan bir aktör haline geldiği görülmektedir. Ağustos 2013'te Guta kentinde yaşanan kimyasal saldırıdan sonra Esad yönetiminin elindeki kimyasal silahları uluslararası topluma teslim etmesini öngören sürecin mimarı olması ve 2014 başında Suriye'ye ilişkin olarak düzenlenen Cenevre Konferansı'nda etkin bir rol üstlenmesi de Moskova'nın bölgede yükselen nüfuzuna işaret etmektedir. Son dönemde İran, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve hatta İsrail gibi diğer bölge ülkelerinin de Moskova ile diplomatik temaslarının sıklaştığı dikkat çekmektedir. Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan darbe sonrasında ise Rusya ve Mısır'ın yeni yönetimi arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Örneğin Mısır'daki darbeye liderlik eden Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Abdulfettah El Sisi ilk yurtdışı ziyaretini Moskova'ya gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Putin,

¹⁹¹Erşan, a.g.m, s.80-81.

Sisi'nin cumhurbaşkanlığı adaylığını desteklediğini açıklamış, ayrıca iki ülke arasında iki milyar dolarlık bir silah satışı anlaşması yapıldığı iddia edilmiştir.¹⁹²

Arap Baharı'na yönelik politikasını, bölgesel çıkarlar, küresel güç dengeleri ve iç siyasi bağlamı doğrultusunda belirlemeye çalışan Moskova, son dönemde, özellikle bölgedeki Rusya-ABD rekabeti açısından, önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak bu kazanımların, uzun vadede devam edip etmeyeceği, Suriye krizinin seyriyle yakından ilgili olacaktır. Özellikle Esad'ın, Suriye'de kaybeden taraf olması veya onun yer almayacağı bir geçiş hükümetinin işbaşına gelmesi durumunda, Rusya'nın bölgedeki etkisinin de önemli ölçüde mevzi kaybedeceğini öngörmek mümkündür. Bu nedenle, en azından kısa vadede, Moskova'nın Arap Baharı politikasında çok önemli bir değişim beklemek gerçekçi olmayacaktır.¹⁹³

Çin'in XXI. yüzyıldaki Ortadoğu politikası, anti-empyralist hareketlerin ve Filistin mücadelesinin desteklendiği Mao döneminin (1949-76) aksine, ideolojik parametrelerden bağımsız işlemektedir. Çin Ortadoğu'da çoğu ülke ile enerji ortağıdır. Bu süreçte Çin olaylara direkt müdahaleden ziyade yumuşak güç yöntemini tercih etmiştir. Demokrasiyi Çin şartlarına uyarlanamayacak bir "Batı icadı" olarak gören yönetim, içeride ve dışarıda, tabandan gelen değişim hareketlerine ihtiyatla yaklaşmıştır. Ortadoğu'daki gelişmelere referansla Batı'da kullanılan ve olumlu bir çağrışımı olan "Arap Baharı", bu yüzden Çin'de revaçta değildir. Çin'in Arap Baharı'nda sergilediği bu reelpolitik tavrın notunu uzun vadede Ortadoğu halkları verecektir. Ancak kozmopolit bir insan hakları söyleminin (gerek İslami hareketler gerekse seküler gruplar nezdinde) henüz geçer akçe olmadığı, Ortadoğu ülkelerinde "Amerikan rüyası"nın bir süre daha Çin'deki muadilinden daha fazla tepki çekeceği aşikârdır.¹⁹⁴

Arap Baharı pek çok uluslararası aktör gibi Avrupa Kıtasını da hazırlıksız yakaladı. Ekonomik ve kimlik krizlerinin AB tartışmalarını etkilediği bir dönemde bölgede patlak veren geniş halk hareketleri, bir yandan AB dış politikası için yeni fırsatlar yaratırken, diğer yandan pek çok zorluğu beraberinde getirdi. Öncelikle

¹⁹² Erşan, a.g.m, s.80-81.

¹⁹³ Erşan, a.g.m, s.80-81.

¹⁹⁴ Çağdaş ÜNGÖR, **Arap Baharı: Çin Rüyası**, Ortadoğu Dergisi, Mart-Nisan Cilt: 6 Sayı: 61, s. 77.

bölgede yükselen demokrasi talepleri, AB'ye otoriter rejimlerle kurulan istikrar endeksli ilişkileri ve bunun sonucunda tahrip olan AB'nin normatif imajını düzeltme fırsatı sağladı. Benzer bir şekilde, mali sıkıntılar nedeniyle ihmal edilen dış politikanın yeniden tartışılmasına olanak vererek, yeni bir dış politika revizyonu sürecinin fitilini ateşledi.¹⁹⁵ Bu yeni dış politika da AB ve üye ülkeler maddi yardımlarını arttırdılar. 2011-13 yılları arasında Avrupa Komşuluk ve İşbirliği Enstrümanı altında Güney komşularına dört milyar Avro tahsis eden AB, bu miktarın büyük bir bölümünü ikili yardım programları çerçevesinde yürütmüştür.¹⁹⁶

Üye ülkelerin Arap Baharı esnasında izlediği tutarsız politika AB'nin bölgedeki güvenilirlik problemini derinleştirdi. Tunus'ta Bin Ali rejiminin yanında saf tutan, Bahreyn'de çıkan gösterilerin bastırılmasına ses çıkarmayan, Kuzey Afrika'dan gelen sığınmacılara kapılarını kapatan, Libya'da demokrasi ve insan haklarının havariliğine soyunan Fransa, elbette kafalarda soru işaretleri yaratmıştır. Aynı şekilde Tahrir'deki barışçıl gösterileri destekleme konusunda isteksiz olan İngiltere Başbakanı Cameron'ın, savunma sanayicileriyle beraber gittiği Körfez ülkelerinde yaptığı insan hakları vurgusu, samimiyetini töhmet altında bırakmıştır..¹⁹⁷

Arap baharı sürecinde batı karşıtlığı-yanlılığı fay hattının önem kaybetmesine koşut olarak ABD'nin etkisi de azalmıştır. Bölgede Rusya'nın sınırlı etkisine ilaveten başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinin enerji güvenliği kapsamında siyasi ve ekonomik açılımlar yapmaları mümkün görünmektedir. Bu durum, bölge ülkelerinin küresel bağlarını çeşitlendirmekte ve tüm ülkelere yeni seçenekler sunmaktadır.¹⁹⁸

Arap baharı ile birlikte etkinliğini artıran ve bölgesel güç olma umutları taşıyan Türkiye'nin politikası; Suriye'de rejimin dayanıklılığı ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin devrilmesi ile ciddi bir zarar görmüştür. Son dönemde her iki ülkeye yönelik politika hakkında batı ile ters düşen Türkiye, aralarında Körfez ülkeleri de olmak üzere iyi ilişkilerinin tamamının bozulmasıyla yüz yüze kalmıştır. 2013'ün

¹⁹⁵ Müjge Küçükkeleş, **AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı**, Ocak 2013, s.9.

¹⁹⁶ European Commission, “**A New Response to a Changing Neighbourhood: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions**”, Brüksel, 25 Mayıs 2011.

¹⁹⁷ Küçükkeleş, a.g.e, s.24-25.

¹⁹⁸ Bingöl, a.g.e, s.46.

son çeyreğinde Türkiye'nin bölgede tek dostane ilişkisi Irak'ta Kürt Bölgesel Yönetimi ile olanıdır. Bu durum Türkiye'nin bölgesel etkinsi sınırlamaktadır. Öngörülebilir bir gelecek için bölgenin farklı dinamiklerin etkileşiminde şekillenmeye devam edeceği çeşitli ittifak arayışları ve çoklu eksen algılamalarının baskın olacağı ve her bir dinamiğin ağırlığının bölge ülkelerinde değişiklik göstereceği değerlendirilmektedir. Ortadoğu bu özellikleri ve dinamik yapısıyla yeni baharlara, uyanış ve dönüşümlere hazırlık yapmaktadır.¹⁹⁹

4.4.ARAP BAHARI ve AYAKLANMALAR

4.4.1. Tunus: Arapların Devrim Ateşini Yakması

Tunus'ta devrime giden sürecin oluşumu, polis memuru Fadiye Hamdi'nin tezgâhına tartaklayarak el koyan Tunuslu genç olan Muhammed Buazizi'nin 17 Aralık 2010'da kendisini yakarak, hastanede hayatını kaybetmesiyle başlamıştır. Buazizi'nin cenaze törenine katılan gruplar rejimi protesto etmiştir. Yapılan protesto gösterilerini bastırmakta yetersiz kalan Devlet Başkanı Zeynel Abidin, çıkan çatışmalarda birçok kişinin hayatını kaybetmesi üzerine 14 Ocak 2011'de Tunus'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ülkede katı laikliğin mimarlarından olmasına rağmen garip bir şekilde Suudi Arabistan'a sığınmıştır.²⁰⁰

Bin Ali'nin ülke dışına kaçmasıyla sonlanan süreç genellikle "Yasemin Devrimi" olarak adlandırılmıştır. "Yasemin Devrimi" ifadesi, henüz "Arap Baharı" tabirinin yaygın bir şekilde kullanılmadığı günlerde, kitlesel gösterilerin Mısır ve Libya gibi ülkelere yayılmasının akabinde bu ülkelerdeki sokak hareketlerini de kapsar şekilde kullanılmıştır.²⁰¹ Avusturya veliahtı Franz Ferdinand'ın Haziran 1914'te Gavrilo Princip tarafından öldürülmesi nasıl I. Dünya Savaşı'nı başlatan ilk kıvılcım olduysa, Buazizi'nin kendini yakarak öldürmesi de "Arap Baharı" olarak bilinen sürecin ilk kıvılcımı olmuştur. Buna dayanarak Tunus'u "Arap Baharının

¹⁹⁹ Bingöl, a.g.e, s.46-47.

²⁰⁰ <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=93591&q=devrimden-demokrasiye-tunus-un-secimi>. Erişim Tarihi: 21 Şubat 2014 .

²⁰¹ Konur Alp Koçak, **Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus**, Yasama Dergisi, 2012,s.25.

beşiği” olarak nitelendirenler de olmuştur.²⁰² Muhammed Buazizi’nin kendisini yakması sonrası başlayan gösterilerde, “Göstericilere ateş açan polisin şiddet kullanmak yerine eylemcileri koruması gerektiğini” savunan Tunuslu blog yazarlarının “Polise karşılık olarak yasemin verelim” sloganıyla yola çıkarak, devrimi ülkelerinin bir anlamda sembolü olan “Yasemin çiçekleriyle” özdeşleştirmesiyle bu tanımlama benimsendi ve bu durum sosyal paylaşım ağlarına da bu haliyle yayıldı. Böylelikle de “Yasemin Devrimi” adı ortaya çıktı.²⁰³

Devrik Devlet Başbakanı Zeynel Abidin’in ülkeyi terk etmesi, devrim süreci diğer bir adıyla “Arap Baharı” olarak anılan Ortadoğu’daki mübadele sürecinin ilk olarak Tunus’ta başlamasına sebep olmuştur ve Tunus’ta bir geçiş dönemi yaşanmıştır²⁰⁴. Tunus’ta ilk kez 23 Ekim 2011’de genel seçimler yapıldı. Seçimlere başta birçok partinin ilgisi olmakla beraber seçmenlerin de büyük bir katılımı oldu. Önce Fransa’nın sömürgesi etkisinde olan, daha sonrada uzun yıllar Habib Burgiba ve Zeynel Abidin Bin Ali tarafından yönetilen Tunus’ta halkın ilk defa yönetime doğrudan müdahale etme şansı tanınarak yapılan seçimlerde birinci En-Nahda seçildi.²⁰⁵

23 Ekim’de gerçekleştirilen seçimler, “Yeni Tunus”un hem iç siyasetinin hem de dış politikasının yapılandırılması için önemli bir adımdır. Halkın iradesinin devlet idaresine etki etmeye başladığı bu adımın hem Tunus hem Arap dünyası hem de Ortadoğu coğrafyası içerisinde yer alan dış aktörler üzerinde etkileri olacaktır. Bu yüzden Tunus seçimlerine sadece Tunus açısından değil, bölgesel açıdan da bakmak gerekmektedir.²⁰⁶ Örnek olarak; Devrim öncesi Tunus’ta yedi parti varken, devrim

²⁰² , Mohamed El Dahshan “**Tunisia stakes a claim.**” Foreign Policy Middle East Channel.. http://transitions.foreignpolicy.com/posts/2012/05/21/tunisia_stakes_a_claim. Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2014.

²⁰³ <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadogu/3674-arap-bahari-ve-nedenleri>. Erişim Tarihi: 18 Kasım 2014.

²⁰⁴ Bed’il hamleti’l İntihabiyye fi Tunus li’htiyari cemiyeti siyağati’d dustur, BBC Arabic, 1 Ekim 2011, http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2011/10/110925_tunisia_election.shtml, Erişim tarihi: 12 Kasım 2014.

²⁰⁵ Eda Kılıç, vd., **Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye’de Halk Ayaklanmaları**, İstanbul: Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi (TUIÇ-YADAM) Rapor No: 1, Ekim 2012, s. 11.

²⁰⁶ <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=93591&q=devrimden-demokrasiye-tunus-un-secimi> Erişim Tarihi: 21 Eylül 2014.

sonrasında parti sayısı 100 geçmiştir. Baharın demokrasiye geçişinde katalizör görevi üstlendiğinin göstergesidir. Bu dönemlerle birlikte “Arap Baharı” sürecinde yaşanan olaylar ve dış aktörlerin devrime ve “Yeni Tunus”a bakış açıları ve bu süreçte gösterdikleri davranışlar da ülkenin yeniden şekillenecek ilişkiler bağının tayininde belirleyici olacaktır.²⁰⁷

Libya ve Suriye’deki kadar olmasa da Tunus da siyasi anlamda çalkantılı ve istikrasız bir dönemden geçiyor. Nahda’nın kurucu meclis seçimlerinden günümüze kadar siyasi anlamda verdiği tavizler kuşkusuz Tunus’taki devrimi kurtarmıştır. Mecliste çoğunluk olmasına karşın Nahda iktidarını laik duyarlılığı yüksek Cumhuriyet Kongre Partisi ve Ettakol partileri ile paylaşması, suikastların ardından hükümet karşıtı protestolardan sonra Nahda’nın ülke yönetimini teknokratlara bırakması Tunus’u krizin içinden çıkarmıştır.²⁰⁸

4.4.2. Mısır: Arap Baharının Ruhu

Arap coğrafyasında Tunus’ta başlayarak vuku bulan halk ayaklanmalarının nedenleri arasında, liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi, reformların geciktirilmesi, babadan oğla intikal eden iktidar temelli faktörleri saymak mümkündür. Bunun yanı sıra işsizlik, toplumsal haksızlık, idari ve ekonomik yolsuzluklar gibi toplumsal bozukluklarının giderilememesi ciddi sorunlar teşkil etmiştir. Son dönemde yabancı güçlerin; devletlerin ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşamlarına dolaylı ya da dolaysız müdahil olmaları hasebiyle bu süreçte oynadıkları rollerini de ihtiva eden dış etkenler bulunmaktadır.²⁰⁹

Mısır’da Tahrir Meydanı’nı dolduran halkın, siyasi sistemde değişim, demokrasi talepleri etrafında gelişen olaylar Mısır’da geleceğe dair beklentilerin oldukça fazla olduğunun göstergesiydi. 25 Ocak 2011 itibariyle Mısır tarihi yeni bir kırılma noktasını kaydetmeye hazırlanırken, halk da bu süreci belirleyici aktör olmak

²⁰⁷ http://www.partistunisie.com/ar/Orientations_Politique--1.html, Erişim Tarihi:11 Kasım 2014.

²⁰⁸ Bozan İrfan, **Tunus Devriminde Uzlaşa Sağlandı**, <http://www.aljazeera.com.tr/imzali-haberler/tunus-devriminde-uzlasi-kazandi>, Erişim Tarihi:26 Ocak 2014.

²⁰⁹ Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, Mana Yayınları, İstanbul, 2001, s.98.

için Tahrir'deki yerini almıştı. Mısır, Kifaye hareketi ve gençlik gruplarının örgütlenerek milyonları bir araya topladığı “Öfke günü” olarak isimlendirilen büyük bir gösteriye sahne olmuştu.²¹⁰

25 Ocak devrimi, Mısır'da 2003 yılından bu yana belirli aralıklarla vuku bulan gösterilerden farklılık arz ediyordu. Tahrir bu kez “Amerika, İsrail, emperyalizm” karşıtı ifadeler ve ideolojik söylemler yerine, “ekmek, özgürlük, sosyal adalet, reform, demokrasi” sloganlarına sahne oluyordu. Mısır rejiminin uyguladığı tüm siyasi baskılara karşın, ülkede özellikle son on yıl içinde toplumsal muhalefetin sokaklara taşınmasına tanıklık edilmiştir. Yıllardır devam eden söz konusu kısıtlamalar ise halk arasında güçlü bir protesto kültürünün gelişmesine yol açmıştır.²¹¹ Arap Baharı sürecinde Mısır'ın bu en güçlü siyasi hareketi olan Müslüman Kardeşler büyük bir siyasi vizyon sergileyerek kendisini olayların hem merkezinde hem de çevresinde konumlandırmıştır.

Müslüman Kardeşler'in süreci güçlü yapısıyla kendi kontrolü altına alabileceği açıkken, farklı bir siyaset izleyen Müslüman Kardeşler bir yandan varlığını hissettirmiş bir yandan da olaylarda yüzde yüz rol alarak süreci kendi kontrolünde yönetmeyi başarmıştır. Böylelikle geçiş döneminde Mısır ordusuyla ters düşmemeye yönelik bir politika izlemiştir²¹²

Arap coğrafyasında tezahür eden halk ayaklanmaları devam ettiği süre boyunca, dış ülkeler tarafından hem merakla hem de büyük bir tedirginlikle izlenmiştir. 2011 yılı öncesi Mübarek'in gitmesiyle Mısır'da başlayan demokratikleşme girişimlerini yakından takip eden aktörlerin başında ABD ve İsrail gelmektedir. Çünkü Mısır; Enver Sedat dönemiyle birlikte ABD'nin Ortadoğu'da ki en büyük müttefiki olmuştur.

Mübarek iktidarının devrilmesiyle birlikte, ülkede seçimlerin gerçekleştirilmesi ve anayasanın yeniden hazırlanması için geçici hükümet

²¹⁰ <http://carnegieendowment.org/2011/01/28/day-of-anger-new-protest-scene-in-egypt/fll>, Erişim Tarihi:20 Mayıs 2014.

²¹¹ Kılıç, vd., a.g.e, s.14.

²¹² Hasan Kösebalan, **Mısır'da Zor olan Devrimden İstikrara Geçiş**, Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/Yazarlar/kosebalaban/2012/02/04/misirda-zor-olan-devrimdenistikrara-gecis>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2014.

oluşturulmuştur. Ordunun gerek Halk Meclisi seçimleri gerekse anayasa hazırlığı için ileri bir tarih vermesi halkı yeniden meydana indirmiş, ülkenin hala ordunun yönetiminde olması isyanları yeniden alevlendirmiştir. 28 Kasım 2011 tarihiyle Mısır'da seçim süreci başlamış, 19 Martta yapılan kısmî anayasa değişikliği referandumu bazı taraflarca eleştirilmesine rağmen %77,2 gibi bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Ocak 2011 devrimi sonrası farklı İslami hareketler ve cemaatler, siyasi partilerin önündeki yasal engellerin kalkmasıyla parti bünyesinde toplanarak siyasal hayat içerisinde yer almaya başladılar.

16 – 17 Haziran 2012 tarihlerinde gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde Hürriyet ve Adalet Partisi adayı Muhammed Mursi,²¹³ Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanan resmi rakamlara göre, 50 milyondan fazla seçmenin bulunduğu ülkede, yüzde 51.73 oyla rakibi Şefik'i geride bırakarak Mısır cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Mursi'nin iktidara gelmesiyle hem Mısır'da hem Batı dünyasında gelecek yönetime dair endişe ve tartışmalar artmıştır. Ancak Müslüman Kardeşlerin verdikleri beyanatlarda değişimden ve adaletten bahsetmeleri halkın güvenini kazanmasından etkili olmuştur. Müslüman Kardeşler, yeni anayasanın yazılması sürecinde Hıristiyanlar dâhil İslamcı olmayan grupların da söz hakkı olması gerektiğini vurgulamasıyla tüm Mısır'ı kucaklayan bir düzenin getirileceğini vaat etmişti.

Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, 30 Haziranda protestolarla başlamış ve Mursi karşıtı gösteriler ordunun etkisiyle yönetimin zayıf tarafları krizi adeta beslemiştir. Mısır halkı diktatör yönetimini ekonomik sorunlar temelinde sonlandırmış, seçtiği temsilcinin problemlerini çözmesini beklemiştir. Yönetim kanadındaki çok kutupluluk kutuplar arası mücadeleye neden olmuş, yönetimde birlik sağlanamaması nedeniyle ülke sorunlarına çözüm bulamamıştır. Yönetimdeki kutuplardan Mübarek dönemi elit kesimi ve ordu, sokakların hareketlenmesini yönetimin zayıf taraflarını öne çıkararak darbeye giden yola zemin hazırlamıştır.

²¹³ <http://english.ahram.org.eg/NewsContentMulti/42975/Multimedia.aspx> Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2014.

Sokak hareketlerinin başlamasıyla ordu ipleri eline alarak yönetime baskı uygulamaya başlamış ve 3 Temmuz'da darbeyi gerçekleştirmiştir. Darbeyle beraber Muhammed Mursi ile birlikte birçok kişi tutuklanmıştır.

2014 yılına gelindiğinde ise devrik lider Muhammed Mursi artık yargılanmaya başlanmış ve geçici hükümetin referanduma sunduğu anayasa taslağı kabul edilmiştir. Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve seçimi, Abdülfettah Sisi açık ara farkla önde göğüslemiştir. Seçimleri kazanacağından oldukça emin olan Sisi, Cumhurbaşkanı adayı olmaya karar verdiği gün istifasını sunması ile bunu açıkça göstermiştir. Sisi'nin seçilmesinden oldukça memnun olan halk, Mısır'da artık istikrarın sağlanması ve çatışma ortamının son bulmasını istiyordu. Ancak Mısır halkının ülkenin kötüye giden ekonomisi ve artan işsizliğine karşı ne kadar sessiz kalacakları ise bilinmemektedir.

Nihai itibarıyla görülmektedir ki, Mısır'da yaşanan ayaklanmalar, demokrasiye geçiş hareketleri ile ilintili olarak ortaya çıkmakla birlikte, halkın siyasi ve ekonomik yaşama dâhil edilmeye yönelik istemleri ile de ilgilidir. Bu yöndeki istemlerin başarıya ulaşabilmesi ise; mutlaka salt siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yaşamda söz konusu edilmesi gereken birçok değişimle amacına ulaşabilmiş olacaktır.

4.4.3. Libya: Sonu Belli Olmayan Devrim

Mısır'dan sonra Arap Baharı Libya'da etkisini gösterdi. Libya rejim karşıtı avukat Fethi Terbil'in tutuklanması üzerine Bingazi polis merkezi önünde başlayan gösterilere polisin sert müdahalesi oluşturmuştur. Fethi Terbil'in bırakılmasını isteyen göstericilerin sayısı giderek artmış bunun üzerine yaşanan olaylara polis müdahalede bulunmuş ve bazı göstericiler yaralanmıştır.²¹⁴ Yönetimine karşı Ocak 2011'de başlayan ve daha çok ekonomik problemlerin dile getirildiği protestolar kısa

²¹⁴ Veysel Ayhan, **Libya Savaşı, Uluslararası Müdahale ve Türkiye**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2011325_orsam.libya.2.pdf.s.9, Erişim Tarihi:09 Eylül 2014.

sürede siyasi bir nitelik kazanmış ve 17 Şubat'ta düzenlenen "Öfke Günü" Libya'daki rejim karşıtı ayaklanmanın da dönüm noktası olmuştur. Kaddafi'nin yaptığı 24 milyar dolarlık yardım paketi gösterileri dindirmeye yetmedi.²¹⁵ Kaddafi'nin gitmesi ve reform talebi ile Bingazi'de başlayıp diğer şehirlere sıçrayan gösterilerin güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılması ve sonrasında çıkan çatışmalar, bu ülkede değişim rüzgârını kısa sürede bir iç savaşa dönüştürmüştür.²¹⁶ Ayrıca ülkedeki kabilelerin birbirlerine karşı tutumları süreci etkilemiştir.²¹⁷

Bu gelişmelerle başlayan Libya'da ki süreç Tunus ve Mısır'dan farklı bir seyir izlemiştir. Libya'daki durum özellikle Trablus merkezli Kaddafi güçleriyle, Bingazi merkezli muhalif güçler arasında bir iç savaş niteliği taşımıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde alınan kararlarla Muammer Kaddafi ve yakınlarına seyahat yasağı, mal varlıklarının dondurulması, Libya'ya yapılan silah ve mühimmat sevkiyatlarının durdurulması gibi çeşitli yaptırımlar uygulamaya konulmuştur.²¹⁸ Yaptırımlar da akan kanın durmasını sağlamamış ve nihayetinde ülkeye operasyon düzenleme kararı alınmıştır. Operasyonları gerçekleştiren NATO, Libya'daki operasyonların Muammer Kaddafi'ye bağlı güçlerin teslim oluncaya ya da kışlarına dönünceye kadar devam edeceğini bildirmiştir. Nitekim NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen yaptığı açıklamada, Libya rejiminin parçalanmakta olduğunu ve Kaddafi'nin bunu ne kadar erken anlarsa gelişmelerin o kadar iyi olacağını ifade etmiştir.²¹⁹ Bu gelişmeler ve ülkede yaşanan uzun süreli çatışmalarla birlikte, BM'nin Kaddafi'ye uyguladığı yaptırımlar, ambargolar ve NATO operasyonlarının her ne kadar tartışmalı olsa da, ülkede durum muhaliflerin

²¹⁵ **Libya protest over housing enters its third day**, el-Ahram Gazetesi, 16 Ocak 2011.

²¹⁶ Kılıç, vd.a.g.e, s. 29.

²¹⁷ Ali Oğuz Diriöz, (2012), **Libya'daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları**, Ortadoğu Analiz,

http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012214_ali.oguz.dirioz.pdf,s.66-67, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2013.

²¹⁸ Yaptırımların Hedefi Kaddafi, (2011), Habertürk, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/605237-yaptirimlarin-hedefi-kaddafi> , Erişim Tarihi: 25 temmuz 2014.

²¹⁹ NATO: **Libya Operasyonu Devam Edecek**, Zaman Gazetesi Dış Haberler İnternet Sayfası, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1171889>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2013

lehine dönmüştür. Sonuçta Kaddafi'nin kalesi Trablus düşmüş, ardından Muammer Kaddafi saklandığı Sirte'de öldürülmüştür.²²⁰

Libya'da Muammer Kaddafi'nin öldürmesinin ardından yönetimi Bingazi'deki geçici Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) devralmıştır. Konsey Başkanı Mustafa Abdül Celil ülkede şeriat kurallarının uygulanacağını belirtmiş ve yakın tarihte Libya'da seçimlere gidileceğini açıklamıştır.²²¹

Yeni dönemde Libya'nın demokrasiyi benimsemiş, serbest piyasa ekonomisini uygulamaya çalışan, dış ilişkilerinde ise başta komşuları olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı dostluk ve anlayışa dayalı iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan, dengeli, karşılıklı çıkarlara dayalı dış politika geliştirmeye çalışan bir ülke olacağı öngörülmektedir.²²²

4.4.4. Suriye: Baharın En Kanlısı

2011 yılında Suriye'de çıkan çatışmalar ile Arap dünyasında çıkan çatışmalara bir yenisi eklenmiş oldu. Onlarca protestocunun Suriye İstihbarat Teşkilatı (GSD) tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. Suriye halkını sokağa döken sebepleri ise şöyle sıralayabiliriz:

- Babadan oğula geçen bir iktidar,
- Mezhep ve kan bağı üzerine kurulmuş bir siyasî ve askerî yapı,
- Esed'in yakınlarının ve Baas Partisi'nin önde gelenlerinin elinde olan bir ekonomi
- Sayıları %10'u bulan istihbarat teşkilatlarının halka uyguladıkları baskıcı, psikolojik zulümler,
- İdam edilen muhalif liderler ve protestolarda öldürülen binlerce kişi.²²³

²²⁰ Diriöz, a.g.e. s.67-68.

²²¹ Libya's Month of Rage (2012), Euronews, <http://www.euronews.net/2012/02/16/libya-s-months-ofrage/>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2013.

²²² Saliha Ziya, "Libya Büyükelçisi Ali Kemal Aydın: "Libyalılar devrime sahip çıktıklarını gösterdiler" Yorum&Haber, 31 Ağustos 2012.

²²³ Eda Kılıç, vd., a.g.e, s. 38.

2011 yılının Mart ayında Dera'da başlayan gösteriler ülke geneline yayılmaya başlamış ve Şam, Halep, Hama, Lazkiye ve Banyas gibi şehirlere de sıçramasıyla Beşar Esed yönetimi bir muhalefet dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır.²²⁴ Beşar Esed ilk başta gösterileri ciddiye almamış ve protestocuları “Emperyalist güçlerin kuklası teröristler” olarak tanımlamıştır.²²⁵ Hareketin etkisinin artmasıyla Beşar Esed ülkede yaşanan olayları sona erdirmek amacıyla birtakım politikalar izlemeye başlamıştır. Esed, hükümetin istifasını kabul etmek, askeri kadrolarda rotasyon, tutukluların serbest bırakılması gibi hamleleri içeren bu yeni politikaları yeni bir anayasa yapılabileceğini söyleyerek devam ettirmiştir. Esed'in öncelikli amacının şiddeti durdurmak ve seçim ile anayasa çalışmalarını başlatmak olduğunu söylemek mümkündür.²²⁶

Nitekim sonuç alamayan Esed yönetimine karşı protestolarına devam eden halk, Suriye'deki gerilimi tırmandırmıştır. Bunun üzerine Beşar Esed iktidarı olayları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmış ve ülke bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Suriye muhalefeti silahlı ve silahsız güçleriyle iktidarın baskısına karşı tepkisini göstermeye var gücüyle devam ederken Suriye'deki gidişattan endişe duyan ülkeler ise olaylara kayıtsız kalamamıştır.²²⁷ Bu süreçte Amerika Başkanı Barack Obama, ülkesi ve müttefiklerinin Suriye'deki masum insanların katledilmesini önlemek amacıyla baskıyı arttıracaklarını ve eldeki tüm araçları kullanacaklarını söylemiştir.

Suriye'de üç yıla yakın bir süredir devam eden iç savaşta 120 binden fazla insan hayatını kaybederken 4 milyondan fazla insan kendi ülkesinde yerlerinden edilmiş ve 2 milyon insan başka ülkelerde mülteci konumuna düşmüştür. Mültecilerin yarısından fazlası 18 yaşın altındadır. Kimyasal silahların kesin bir

²²⁴ Nuri Salık, **Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esed Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri**, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Rapor No:85, http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/20111116_85raportum.pdf, Erişim Tarihi:08 Şubat 2014, s.26.

²²⁵ Furkan Ayhan, **Küresel Aktörlerin Mücadelesi: Suriye'yi neler bekliyor?**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3216>, Erişim Tarihi:26 Şubat 2013.

²²⁶ Ayhan, a.g.e.

²²⁷ Nuh Yılmaz, **Arap Baharı'nda Sahne Suriye**, Star Gazetesi İnternet Sayfası, <http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.htm>, Erişim Tarihi:26 Şubat 2013.

şekilde kullanıldığının tespit edilmesi rejim, muhalefet ve uluslar arası toplumun pozisyonlarında değişikliğe neden olmuştur²²⁸. Şam'ın doğusundaki saldırı sonrası İngiltere, Fransa ve ABD askeri müdahale yönünde niyet beyan etmişlerdir. Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar ile birlikte Suriye muhalefetine önemli bir bölümü müdahale fikrini desteklerken Rusya müdahaleye kesinlikle karşı çıkarak Esed rejiminin yanında yer almıştır. Kimyasal silah kullandığını kabul etmeyen rejim, artan uluslararası baskı ve ABD'nin askeri tehdidi karşısında kimyasal silah stokunu yok etmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Suriye'de 15 Mart'ta başlayan gösteriler bugün adı konulmamış bir iç savaşa dönüşmüş durumdadır. Ülkede bir başka grup ise rejimin başta çok partili hayata geçiş gibi kilit reformları yapmaya yönelik söz vermesi hâlinde kısa süre içerisinde demokratik yollarla yıkılacağını savunmaktadır.²²⁹ Sonuç olarak ülkede yaşanan Arap Baharı süreci çok sancılı bir şekilde geçmektedir.

4.4.5. Yemen: Değişim Kaçınılmaz

Yemen'in sınırlarında, İran ve Suudi Arabistan'ın rekabetlerini yansıtan çatışmaların yanı sıra şehirlerinde yaşanan hükümet veya karşılıklı aleyhte gösteriler, 2000'lerde adeta alışkanlık halini almıştı. Ancak 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, burada ilave bir yankı buldu. Zannedildiğinin aksine Yemen halkını harekete geçiren Arap Baharı ile başlayan süreç değildi. Bu süreç Yemen'deki halk hareketlerine sadece meşruiyet kazandırdı. Üstelik Yemen halkının neredeyse tamamının silahlı olmasına karşılık başka yerlere nazaran Yemen'deki halk hareketleri sosyolojik incelemeleri hak edecek kadar barışçı bir süreç gösterdi.²³⁰

²²⁸ Ahmet Han, "Suriye'de Kimyasal Silah Kullanımı: Gerçekten bir "Oyun Dönüştürücü" mü?" Ortadoğu Analiz, Eylül 2013, 35-44.

²²⁹ Ufuk Ulutaş, **Suriye Arap Baharı'nın Neresinde?, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriye-arap-bahari-ninnesinde>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2013.

²³⁰ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-sonrasi-yemenin-cikmazlari>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2014.

Yemen'deki halk ayaklanması da köken/kaynak, motivasyon ve dinamikler açısından diğer Arap ülkelerindeki ayaklanmaların bu ortak özelliklerine sahiptir. Başka ülkelerde olduğu gibi ayaklanma, kendilerini yerleşik siyasî örgütlenme dışında gören gençlerin girişimiyle yaygın sosyo-ekonomik sıkıntılar, yüksek düzeydeki yoksulluk ve işsizliğe tepki olarak ortaya çıkmıştır. Arap dünyasının diğer ülkelerinde de olduğu gibi Yemen'deki barışçıl ve kapsayıcı ayaklanmalar sosyal medyanın siyasî mobilizasyon açısından önemini ortaya koymuştur. Sosyal medyanın, bu olaylardaki rolü abartılmış olsa da Arap dünyasının en fakir ve internete erişimi en düşük ülkesi olan Yemen'de bile *Facebook* ve *Twitter* gibi sosyal medya kanallarının kullanımı bu ayaklanmaların ortaya çıkmasında ve yürütülmesinde önemli bir faktördür.²³¹

Şehirlerde yaşayan gençler, ihmal edilmiş kadınlar ve hatta çocuklar Yemen'deki yeni devrimin temellerini attılar. Olayların Körfez ülkelerine sıçraması ihtimaline karşı Körfez İşbirliği Teşkilatı (KİT) inisiyatif kullanarak Cumhurbaşkanı Salih'in görevini devretmesini sağladı ve Yemen'de yeni bir dönemi başlattı. 2012-2013 yılları için Yemen'in yeniden inşa edilmesine dair planlar yapıldı. Geçici cumhurbaşkanlığına Abdurabbuh Mansur Hadi seçildi, geçici hükümet ve geniş katılımlı Ulusal Diyalog Kongresi oluşturuldu.

Husiler, Selefilere buldukları şehirden çıkarmışlar ayrıca Haşid kabileleri ile çarpışmaktadırlar. Husilerin temsilcisi durumunda olan Ahmed Şerefuddin'in öldürülmesi ise yeni Sünni-Husî tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu şartlarda "çözüm belgesi" nin dikkate alınması bir hayli zor olduğu gibi, Hadramut, Lahc, Me'reb vs. bölgelerinde de ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmiştir.

Uzun süren bir protesto gösterileri dizisi sonrasında Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih, önce 2011 yılının ekim ayında 33 yıllık iktidarı bırakacağını açıklamış, sonrasında da, 23 Kasım 2011 tarihinde resmen istifa etmiştir. İddialara

²³¹ Vincent Durac, "Yemen's Arab Spring-Democratic Opening or Regime Maintenance." BRISMES Annual Conference 2012 Revolution an Revolt: Understanding the Forms and Causes of Change. <http://brismes2012files.wordpress.com/2012/02/vincent-durac-yemens-arabspring> pdf, 2012. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2014.

göre, Salih'in istifa etmesindeki temel etken, Libya lideri Muammer Kaddafi'nin feci şekilde öldürülmesi, ordunun kendi içinde bölünmesi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin, kendisi hakkında, görevini acilen bırakmasını aksi hâlde malvarlıklarının dondurulacağını ve ambargo uygulanacağını belirten kararıdır.²³²

Haziran ayında BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle Yemen'le ilgili önemli bir karar alarak, Yemen'in siyasi geçiş sürecini zora sokan ya da tersine çevirmeye çalışan eylem ve davranışlarda bulunan grupların yaptırımlara muhatap olacağını ilan etmiştir. Ali Abdullah Salih'in Yemen'de bulunan yakınları ve destekçileri bu uyarının hedefi olmuştur.²³³

Yemen güvenlik sorunlarını aşamamıştır. El Kaide ve benzeri terör örgütlerinin bu coğrafyada kolayca varlık gösterebilmesini bahane eden ABD'nin insansız hava uçakları sivilleri tehdit etmektedir. Diğer taraftan Arap Baharı sonrası inisiyatif alan Körfez ülkeleri gözlemci olmayı sürdürmüş ama gerekli ve yeterli katkıyı sunamamışlardır. Yemen halkının yarısı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Yemen'in sınırlı kaynaklarının, hükümetin bölgelere adil dağıtması ve merkezi otoriteyi sağlayacak teşkilatlanmaya imkân verememesi, Yemen'in en temel çıkmazlarından biridir.

Her şeye rağmen Arap Baharı süreci Yemen'e çok şey kazandırdı. Siyasetten uzak geleneksel yapıların değirmen taşlarında ezilen halk, bağımsız siyaset yapma yolunda adım attı. Gençler ve kadınlar olmadan siyasetin yapılamayacağı gerçeği ortaya çıktı. Bu sürecin en azından Türk asıllı Tevekkül Karman gibi bir kadın aktivisti çıkarması bile Yemen tarihine kaydedilebilecek en büyük kazanımlardan birisidir.

4.4.6. Fas ve Cezayir: Zayıf İsyanlar

²³² Tom Finn, "Yemen President Quits After Deal In Saudi Arabia", The Guardian, 23 Kasım 2014.

²³³ Ömer Ersoy, "Yemen'de Neler Oluyor?", Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/-yemende-neler-oluyor/2984>, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2014.

Arap Baharına verdiği tepkiler bakımından Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri iki kategoride değerlendirilebilir. İlkinde Tunus, Mısır, Libya gibi Arap Baharının rejimin sonunu getirdiği ülkeler; ikincisinde Cezayir, Fas, Bahreyn ve Katar gibi sınırlı ve yukarıdan aşağı kontrollü reformlar yoluyla Arap Baharını rejim değişikliğine gitmeden atlatan ülkeler yer almaktadır.

Tunus'taki gösterilerin ardından 5 Ocak 2011'de Cezayir'e sığrayan protestolar yalnızca dört gün sürmüştür. Göstericiler, doğrudan rejimi hedef almamış, daha ziyade gıda fiyatlarının artması, konut sorunu, işsizlik gibi sosyoekonomik söylemler kullanmıştır. Emniyet kuvvetlerinin aşırı güç kullanmaktan imtina ettiği ve nispeten etkili şekilde bastırılan gösterilerin ardından, 21 Ocak'ta oluşturulan Değişim ve Demokrasi için Ulusal Koordinasyon (CNCD) Hareketi, muhalefet partilerine yer vererek siyasileşmesi, meşru liderlik sorunları ve kendi içindeki bölünmeler nedeniyle ulusal bir boyut kazanamamıştır. Öte yandan hükümet, ivedilikle siyasi ve sosyo-ekonomik önlemler alarak halkın nabzını düşürmeye çalışmıştır. Mayıs 2011'de anayasal reform toplantılarına başlanmış, Ocak 2012'de seçim sistemi, siyasi partiler, medya ve derneklere ilişkin yeni yasalar parlamentoda kabul edilmiştir. Diğer yandan, gıda sübvansiyonları, maaş zamları, genç girişimcilere yönelik destekler ve konutlandırma projeleri ile halkın talepleri karşılanmaya çalışılmıştır. Cezayir hidrokarbonlardan elde edilen gelir sayesinde sosyal barışı sağlamakta başarılı görünmektedir.²³⁴

Fas'ta ise Arap Baharı'nın etkisiyle başlayan 20 Şubat Hareketi demokrasi ve ekonomi alanında geniş kapsamlı reform çağrısında bulunmuştur. Kral Muhammed halkın taleplerine hızla yanıt vererek Anayasa Komisyonu kurmuş ve anayasa yapım sürecine siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşlarının katılmasını sağlamıştır. 1 Temmuz 2011 tarihinde referanduma sunulan yeni Anayasa yüzde 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir.

²³⁴ www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/62-98.pdf. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2014.

Arap Baharı'nda çıkan olaylarının Cezayir'de etkili olmamasında ülkenin geçmiş tecrübelerinin de etkisi yadsınmaz. Devrimler ve değişimler Cezayir halkı için hep çok büyük fedakârlıklar gerektirmiş, büyük bedeller ödetmiştir. Arap dünyasında bugünkü halk isyanlarını yaratan koşulları bundan çeyrek asır önce yaşayan, çok partili seçimlerle demokratikleşmeye yönelik adımların baltalandığı karanlık bir on yıl geçiren Cezayir'de halk, istikrarı demokratikleşmeye en azından şimdilik tercih etmiştir. Nitekim Arap Baharı olaylarında Cezayir halkının tercihi rejimin tamamen tasfiyesi değil, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışı yönünde olmuştur.²³⁵

Arap Baharının Fas'ta zayıf kalmasının başlıca iki sebebi vardır. Birincisi: Fas halkı, 20 Şubat Hareketiyle birlikte ekonominin olumsuz bir şekilde etkileneceğinden endişe etmesi ile birlikte Libya, Suriye ve Tunus'ta olanların kendi başlarına gelme ihtimalidir. Bu yüzden hükümete şans vermeyi yeğlemişlerdir. İkincisi ise: 2011 Anayasasıyla birlikte Fas'ın siyasi yaşantısında radikal anlamda yapılmış olan değişiklikler söylenebilir.

4.5.ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU'NUN GELECEĞİ

Arap baharı süreci ile ortaya çıkan değişimler henüz tamamlanmamıştır. Süreç devam ettikçe ortaya çıkan olguların bir kısmı etkisini kaybederken bir bölümü değişime uğramaktadır. Gelecek dönemde öncekilerle ilişkili yeni dinamiklerin gündeme gelmesi de olasıdır.²³⁶ Zaman geçtikçe yerine oturan taşlar, demokrasi kavramının pratikte de hayata geçmesiyle gerçekleşeceği aşikârdır.

Uzun zamandır hasret oldukları demokrasi ve insan hakları gibi değerlere sahip olmaya çok yaklaşan Arap coğrafyası, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirme gayretindedir. Ne yazık ki devletlerin hücrelerinde kadar işlemiş olan statükocu yapı

²³⁵ Boundaoui, Assia. “‘Reform not revolt’ in Algeria.” Al Jazeera. 2/3/2011. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011-03/201132131733827907.html>. Erişim Tarihi: 14.11.2014.

²³⁶ Bingöl, a.g.e, s.41.

ve bölgesel-küresel güçlerin bir takım menfaatleri yüzünden bu olgular tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Bu olguları kısa vadede aldığımız neticelere göre değerlendirmek zordur. Değişimler beyaz-siyah, başarılı-başarısızlık mantığıyla değerlendirilemez. Zira herhangi bir toplum veya ülkedeki sosyal-ekonomik-siyasi-kültürel dönüşümler, mekanik, otomatik, hızlı ve sürpriz değildir. Diktatörün gitmesi diktatörlüğün tamamen gittiği anlamına gelmiyor. Bölge ülkelerinin toplumlarındaki diktatörlük zihinsel ve kültürel; gelenekler ve psikoloji, yönetici ve muhalif siyasi bilinçte kronikleşmiştir. İktidarın yolsuzluğu muhalefetin yolsuzluğudur. Toplumsaldan bireysele doğru gittikçe, bireylerde ki ıslah olmadığı sürece her şey deveren edecektir.²³⁷

Ortadoğu bölgesi tarihi olarak bir dönüm noktasından geçmektedir. Bölgede ilk defa yöneticiler halk ayaklanması sonucu yönetimden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum Ortadoğu'daki tüm liderlerin koltuklarını kaybetme korkusunu beraberinde getirmiştir. Arap dünyasında siyasi iktidarların devrilmesi ile birlikte demokratikleşmenin önünün açıldığı düşünülmüştür. Ancak, bugün bölgede yaşananlar beklentilerin son derece gerisindedir. Bu durumda bölgede istikrarın henüz sağlanamamış olmasının ve taşların yerine oturmamasının etkisinin büyük olduğu muhakkaktır. Ancak, iktidardaki isimler değişse de, Ortadoğu siyasetinin gerek yönetim anlayışı gerekse idari yapı anlamında ana hatlarıyla devam ettiği gözlemlenmektedir.

Arap Baharı'nda kaybedenler yöneticiler olmuşken kazananlar ise demokrasi yokuşunda galip gelen ve halk ile birlikte olan Müslüman Kardeşler, En Nahda ve FIS gibi örgütler olmuştur. Bu tarz örgütler diktatör yöneticilerin baskısı altında kendilerini gösterememişlerdir. Sürecin başlamasıyla birlikte bunu fırsat bilerek Ortadoğu coğrafyasında etkili olmaya çalışmışlardır. Müslüman Kardeşler; Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden önemli paya sahip olmuş ve Mısır'ın yeni yönetiminde çok önemli haklar elde etmiştir.

Yapılan seçimler, bölgedeki iktidar devri sonrası ortaya çıkan bir eğilime de dikkati çekmiştir. Uzun yıllardır laik yapılar tarafından yönetilen Tunus ve Mısır'da,

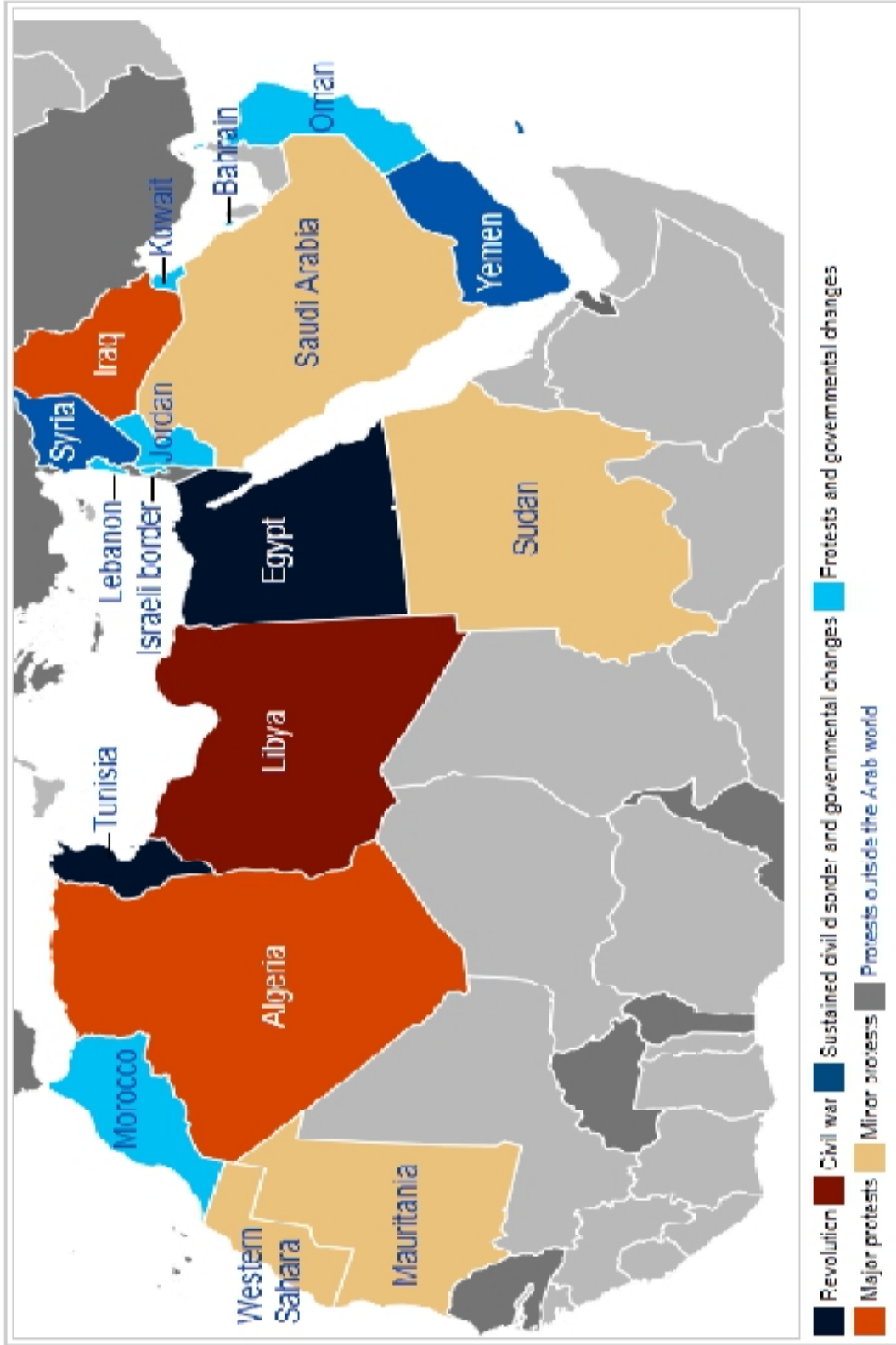
²³⁷ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-basarili-oldu-mu>, Erişim Tarihi: 22 Ekim 2014.

Zeynel bin Abidin ve Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra yapılan seçimlerde İslamcı partiler zafer kazanmıştır. Din üzerinden siyaset yapan partilerin beklenen demokratikleşme taleplerini ne oranda karşılayacağı konusunda tartışmalar yürütülürken, Mısır askeri bir darbe ile sarsılmıştır.

Gelinen son noktada Ortadoğu coğrafyası çok kötümser bir bakış açısıyla bakmamakla birlikte, hiçte iç açıcı bir durumda değildir. İlkbahar havasında başlayan süreç bir anda sonu belli olmayan sonbahara dönmeye başlamış. Mısır da farklı firavunlar varlık göstermekte, Tunus'ta yeniden yapılan seçimler, suikastlar ülkeyi sarsmakta, Libya halen devam eden iç çatışmalarla boğuşmakta, Suriye adeta kangrenli bir kol gibi zehirli kan yavaş yavaş tüm vücuda yayılmaktadır.

Demokrasinin yerleşmesi şüphesiz ki uzun soluklu bir süreçtir ve bu noktada Ortadoğu'ya demokrasinin yerleşip, yerleşemeyeceğine yönelik tartışmalarda işi zamana bırakmak gerekmektedir. Bölgenin, sivil toplumun zayıf olması, biat temeline dayalı siyasi kültür ve kurumsal yapıların eksikliği gibi demokrasinin gelişimini engelleyen yapısal sorunları olduğu muhakkaktır. Bu noktada, kritik olan Ortadoğu'daki yeni iktidarların izleyeceği tutumdur. Bölgede yeni kurulan iktidarların, bölge halklarının demokrasi, özgürlük, insan hakları ve ekonomik refah taleplerini karşılayabilmesi için halk nezdinde "rıza" üretmesi gerekmektedir. Aksi halde beklenen değişimin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.²³⁸

²³⁸Orhan, a.g.e, s.27-28.

Arap Baharının Yaşandığı Ülkeler (Harita-3)

SONUÇ

Arap Baharı denilen süreç, 2010 yılı Aralık ayında başlayıp ve günümüze kadar devam eden, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkmış olan, rejim, yönetim, sistem değişimlerinin gerçekleştirilmesi için ortaya çıkmış Arap halk hareketlerini ifade etmektedir. Bu hareketler; etkisini gösterdiği ülkelerde domino etkisi göstermiş ve rejim değişikliklerine yönelik olarak protestoların, ayaklanmaların, başkaldırıların ve en nihayetinde de en etkili boyutuyla devrimlerin gündeme gelmesine neden olmuştur.

Ortadoğu coğrafyası günümüze kadar hep; siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda çözümler bulmanın ve bunları uygulayabilmenin her zaman güç olduğu zorlu bir coğrafya olmuştur. Habil ve Kabil'in kıssasının laneti gibi bu coğrafyadan kan ve kaos eksik olmamıştır. Ortadoğu'da istikrarsızlık ve kötü yönetim bu bölgenin genlerine işlemiş ve kronikleşmiş bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Bu durum, aslında bölgenin siyasi tarihinin, değişime kapalı toplum yapısının ve dış müdahalelerin bir sonucudur. Bölgede çok farklı yönetimlerin egemenliklerinin yaşanması, siyasi ve ekonomik anlamdaki geri kalmışlık, yüksek sayılara ulaşan işsiz genç nüfus, yeterli demokratik temsil sistemlerinin gelişmemesi, taleplerin dile getirilmesini sağlayacak politik alternatifsizlik ve yabancılaşma, Ortadoğu'daki istikrarsız yapının temel nedenleri olarak gözükmektedir.

Ortadoğu için söz konusu edilen bu bakış açısı tarihsel süreç içerisinde önce Osmanlı İmparatorluğu, ardından Büyük Britanya ve son altmış yıllık dönemde de ABD tarafından değerlendirilmiştir. Söz konusu edilen bu ülkeler, farklı dönemlerde de olsa bölgesel dinamiklerin belirlenmesi noktasında en önemli aktörler olarak temel belirleyici olma vasfına yönelik hareket etmişlerdir. Bununla birlikte özellikle küreselleşmenin ve küresel hâkimiyet mücadelelerinin kendisini ortaya koyması doğrultusunda bölge insanının kendi kaderini belirlemekten giderek daha fazla uzaklaşmaya başladığı görülmektedir.

Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla önce ülke içinde daha sonra Ortadoğu geneline yayılan ayaklanmalar, geniş halk kesimlerini rejimlere karşı birleşmesine zemin hazırlamıştır. Mısır'da 1928 yılından bu yana var olan ve aktif bir şekilde faaliyetlerini devam ettiren Müslüman Kardeşler ile 1981 yılında Tunus'ta kurulan Nahda Hareketi Ortadoğu coğrafyasında en bilindik hareketlerdir. Özellikle Mısır, Tunus gibi ülkelerde bu şekilde örgütlenmelerin olması elbette tesadüfî değildir. Ekonomik, sosyal gelişmişlik açısından bölgenin en güçlü ve en dinamik ülke olmaları başlıca sonuçlarıdır. Bunun yanı sıra bu iki ülkenin diğer Arap ülkelerine kıyasen entelektüel ve toplumsal farkındalık açısından önde olmaları ve çok iyi bir şekilde organize olmaları önemli faktörlerdir. Arap halk ayaklanmaları için gerekli olan şartların olgunlaşması bu coğrafyada devrime giden yolu göstermiş ve neticesinde iktidara gelmelerine ortam sağlamıştır.

Arap Baharı sürecinde değişim için verilen çabalar sadece bir yolla talep edilmemişti. Toplumsal hareketler bağlamında değerlendirdiğimiz zaman, değişim talepleri süreç içerisinde değişik şekillerde karşımıza çıkmıştır. Kitlesele protestolar, sendikal hareketler ve STK'lar değişim talebinin farklı türlerini yansıtmıştır. Halk eylemlerini icra ederken ülkenin en büyük meydanları kullanmıştır. Bu süreçte Arap Baharı ile özdeşleşen Tahrir ve Adeviye meydanları olmuştur.

Sosyal medya, Arap Baharı sürecinde etkin bir şekilde kullanmıştır. Özellikle Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri, halkı harekete geçirmede katalizör görevi görmüştür. Devrimci grupların katılım, örgütlenme ve eğitim masraflarını azaltmasına imkân sağlayan bir araç olmuştur. Diğer yandan sosyal medyanın sunmuş olduğu imkânlar bu hareketin ortaya çıkmasında ki başlıca sebep değildir. Daha önce bahsettiğimiz gibi sosyal medya sadece bir araç işlevi görmüştür. Sosyal medya hiç kullanılmamış olsa bile yine de bu sürecin ortaya çıkacağı aşikardır. Dolayısıyla bölgede yaşanan süreç, söz konusu ülkelerde ki uzun süre devam edegelen toplumsal bunalımın ve kaynamanın bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı devletinin dağılmasının ardından büyük bir ümitsizlik ve hayal kırıklığı İslam coğrafyasına hakim olmasıyla ortaya çıkan boşluğu sömürgeci güçlerin doldurması ve bölge halkına eziyet ve ezadan başka bir şey vermemiş olması Ortadoğu coğrafyasında Batı'ya karşı güvensizlik ve düşmanlık telkin etmesine sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'da ortaya çıkan siyasal-radikal İslami hareketlerin doğmasına Batı karşıtlığı yani kâfire olan nefretten ötürü olmuştur.

Ortadoğu'da siyasal istikrarın tam anlamıyla hayat bulmamasın temel sebebi siyasal ve toplumsal kuruluşlara yeterince özgür alanlar yaratılmamasından kaynaklanmaktadır. Demokrasi yaşantısının gereği olan katılım taleplerinin şiddetle bastırılmaya çalışılması, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Meşru siyasal taleplerin mevcut yönetimler tarafından alan dışına itilmesi, ilerleyen zamanlarda siyasal İslam'ın devrimci bir hale bürünmesine sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin ve Arap sosyalizminin kitlesel desteğini kaybetmesiyle siyasal İslam artan oranda hakimiyet kazanmıştır. Ortadoğu'da istikrarsızlığın temelini teşkil eden bu durum, devlet elitlerinin siyasal gücü paylaşmaya yanaşmamlarından da ileri gelmektedir.

Arap Baharı ile birlikte artan düzensizlik ortamı bölgede ki radikal İslamcı örgütlerin güç ve nüfuz kazanmalarına olanak sağlamıştır. Süreçle birlikte Ortadoğu'da El-Kaide, IŞİD, Selefî düşünceye sahip örgütler bu düzensiz ortamdan güçlenerek çıkmışlardır. Bu örgütlerin güçlenmesi Ortadoğu'daki siyasal boşlukların bu terörist örgütler tarafından doldurmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Irak, Suriye gibi ülkelerde mevcut kamu düzeni radikal örgütler tarafından idare edilmesine sebebiyet vermiştir.

Arap Baharı sürecine yön veren olgulardan bir tanesi de bölgede ki mezhepler çatışmasından kaynaklanmaktaydı. Bugüne kadar tedricen artan mezhep mücadeleleri, son kırk yıldır ayyuka çıkmış ve bu coğrafyanın yeni kaos ve kan enstrümanı olmuştur. Arap Baharı sürecinin işlemesiyle birlikte gelen kaos ortamında kendi nüfuzu için arttırmak ve bölgesel güç olmak isteyen Şii İran ve buna

karşı Ortadoğu'da Sünni egemenliğini devam ettirmek ve neo-Osmanlı hayalini hayata geçirmek isteyen Türkiye'nin çekişmesine sahne olmuştur.

Sonuç olarak üzerinden dört yıl geçen Arap Baharı sürecinin de Ortadoğu halkları için şu ana kadar yeni hüsranslar ve yeni acılar dışında kazandırdığı bir husus olmamıştır. Değişen zaman içerisinde bu coğrafyanın kendi iç dinamiklerini lehine çevirdiği an küllerinden yeniden doğuşunu tüm dünyaya gösterecektir. Ortadoğu'da Arap Baharı sonrası yaşanmakta olan güç mücadelesi de küresel ve bölgesel güçlerin aslında hâkimiyet alanlarını genişletebilme mücadelesinin ötesine geçememiş, süreç öncesinden daha iyi durumda bir ülke henüz olmamıştır.

KAYNAKÇA

Kitap, Dergi, Makale, Gazete

3. Uluslararası Ortadoğu Kongresi: **Mezhepler ve Etnisite: Çatışma Çözümü**, Şanlıurfa, 2014.

AKBIYIK, Nihat ve ÖZTÜRK, Mustafa, **Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri**, 2012.

AKTAŞ, Murat, **Arap Baharı: Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, , Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.

AKTAY, Yasin, EL-SHARKAWY, Pakinem ve UYSAL, Ahmet, **Değişen Ortadoğu’da Kültür ve Siyaset**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010.

AKYOL, Taha, **Ortadoğu’da Demokrasi!** Hürriyet Gazetesi, 29 Temmuz 2013.

ALEXANDER, Christopher, **Tunisia Stability and Reform in the Modern Maghreb**, USA: Routledge, 2010.

ALİYA, İzzetbegoviç, **İslam Deklarasyonu**, (çev. R. Ademi), İstanbul: Fide Yayınları, 2011.

ALPEREN, Abdullah, **Sosyolojik Açından Türkiye’de İslam ve Modernleşme**, Adana: Karahan Kitabevi, 2000.

ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa: Marmara Kitap Merkezi, 2008.

AYHAN, Veysel, **Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması**, Ankara: Ortadoğu Etütleri, 2012.

BABACAN, Mehmet Emin, HAŞLAK, İrfan ve HİRA, İsmail, **Sosyal Medya ve Arap Baharı**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011.

BALCI, Kerim, **Kimin Savaşı**, İstanbul: Zaman Kitap, 2003.

BAŞER, Erkilet, **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler**, Ankara: Hece Yayınları, 1999.

BAYAT, Asef, **Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal ve Siyasal Hareketler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

BİNGÖL, Oktay, **Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2013.

BOZARSLAN, Hamit, **Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi**, Çeviren: Ali Berktaş Editör: Belge Can, Ankara: İletişim Yayınları, 2012.

BOZARSLAN, Hamit, **Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

CANSEVER, Edip, **Sonrası Kalır-I**, İstanbul: YKY Yayınları, 2010.

COŞKUN, Bezen Balamir **Arap Baharı ve Sonrası: Ortadoğu'daki Toplumsal Hareketler Bize Ne Anlatıyor?** Ortadoğu Analiz Dergisi, 2013.

CÜNDİOĞLU, Düccane, **Kur'an'ı Anlamanın Anlamı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

ÇAHA, Ömer, **İslam ve Demokrasi**, İslâmiyat, 1999.

ÇAKMAK, Cenap, ÇOLAK, Fadime Gözde ve YETİM, Mustafa, **Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye**, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2011.

ÇETİNKAYA, Doğan(Der), **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

ÇEVİK, Halis, **Kadim Toprakların Trajedisi Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2003.

ÇUBUKÇU, Mete, **Yıkılın Bu Düzen: Arap Ayaklanmaları ve Sonrası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

DAĞI, İhsan, **Ortadoğuda İslam ve Siyaset**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002.

DALAR, Mehmet, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi**, Alternatif Politika, 2010.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.

DEKMEJIAN, Richard, **Islam in Revolution Fundamentalism in the Arab World** (Cilt 2), New York: Syracuse University Press, 1994.

DEMİR, Yeşim, **Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği ve Siyaseti**, The Journal of Academic Social Science Studies, 2012.

DENİZ, Şadiye, **Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2012.

DOSTER, Barış, **Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek**, Ortadoğu Analiz Dergisi, 2013.

DUNN, Michele, **The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution**, J. Ruedy içinde, Islamism and Secularism in North Africa, Washington: Macmillan, 1996.

DURGUN, Sezgi, **Memalik-i Şahaneden Vatana**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

DURSUN, Davut ve ARI, Tayyar(Ed.), **Ortadoğu'da Siyaset**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1997.

DURSUN, Davut, **Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal, Siyasi Yapısı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler**, Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F, 2003.

ENFAL Suresi, **Kur'ân-ı Kerim**.

ERDEM, Ruhat Gülşah, **Tunus'ta İslamcı Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği**, Ankara: Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ERENDİL, Muzaffer, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınevi, 1992.

ERŞEN, Emre, **Rusya'nın Ortadoğu Politikası**, Ortadoğu Analiz Dergisi, 2014.

EUROPEAN COMMISSION, “**A New Response to a Changing Neighbourhood: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions**”, Brüksel, 2011.

FIRAT, Melek ve KÜRKCÜOĞLU, Ömer, Ortadoğu'yla İlişkiler Editör: B. Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919–1980)**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2006.

FİNN, Tom, **Yemen President Quits After Deal In Saudi Arabia**, The Guardian, 2014.

FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Yayınları, 1993.

FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999.

GÜN, Mehmet Salih ve KOÇAK, Konur Alp, **Arap Halk Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası**, Ankara: Yasama Dergisi, 2011.

HAN, Ahmet, **Suriye’de Kimyasal Silah Kullanımı: Gerçekten bir “Oyun Dönüştürücü” mü?**, Ortadoğu Analiz, 2013.

HAZRAN, Yusri, **The Arab Revolutions: a Preliminary Reading**, Middle East Policy, 2012.

HUNGTINGTON, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

İBRAHİM, Ferhad, WEDEL, Heidi, **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, der. çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- İNANÇ, Hüsamettin, **Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Değişim ve Dönüşümü**, Arap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi, 2012.
- İŞERİ, Emre ve DİLEK, Oğuz, **Enerji Güvenliği, Ortadoğu Jeopolitiği ve Türkiye**, Ortadoğu Analiz Dergisi, 2012.
- JANKINS, Craig ve FROM, Walter, **Siyaset Sosyolojisi: Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.
- KAPAN, İsmail, **Irklar, Dinler ve Mezhepler Mozaigi Orta Doğu'da Bahar Sancısı: Hem Şam'ın Şekeri Hem Arap'ın Yüzü**, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2012.
- KESKİN, Deniz, **Toplumsal Hareketler: 1750-2005; Dipten Gelen Dalgalar**, İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- KHAN, Muqtedar, **The political philosophy of Islamic resurgence**, Cultural Dynamics, 2001.
- KILAVUZ, Muhammet Tahir, MERCAN, Muhammed Hüseyin ve GÜDER Süleyman, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu**, İstanbul: İlim Kültür Eğitim Derneği (İLKE), 2012.
- KILIÇ, Eda vd., **Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de Halk Ayaklanmaları**, İstanbul: Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi (TUIÇ-YADAM), 2012.
- KIŞLAKÇI, Turan, **Arap Baharı**, İstanbul: Mana Yayınları, 2012.
- KİRMAN, Mehmet Ali, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- KOCAOĞLU, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, 1995.
- KOCAOĞLU, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 2002.
- KOÇAK, Konur Alp, **Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus**, Yasama Dergisi, 2012.

- KONA, Gamze Güngörmüş, **Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi**, Antalya: Akdeniz Ün. İ.İ.B.F Dergisi, 2004.
- KÖKALAN, Çımrın, **Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam**, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 2010.
- KURTOĞLU, Zerrin, **İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- KUTUB, Seyyid, **Son sözler: Beni niçin idam ettiler**, (çev. B. Bezirci), İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.
- KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, **AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı**, SETA Analiz, 2013.
- LAÇİNER, Sedat ve AKINCI, Arzu Celalifer, **11 Eylül Sonrasında Orta Doğu**, Ankara: USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, 2011.
- LAPIDUS, Ira Marvin, **İslam Topluları Tarihi: 19.Yüzyıldan Günümüze**, Çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu-Yasin Aktay ,Cilt 2: İstanbul: İletişim Yayınları,2013.
- LEWIS, Bernard **Ortadoğu**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010.
- LEWIS, Bernard, **Islamic Concepts of Revolution. Revolution in The Middle East** içerisinde, der. P.S. Vatikiotis, London: George Allen &Unwin, 1972.
- LEWIS, Bernard, **Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1964.
- Libya protest over housing enters its third day**, el-Ahram Gazetesi, 2011.
- MANAZ, Abdullah, **Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık**, İstanbul: Ayraç Yayınları, 2005.
- MAZİN, Hasan, **Osmanlı Eyalet Sınırları, Şii Federalizmi ve Irak’taki Enerji Anlaşmazlığı**, 2006.
- MELİA, Angel Rabasa, **The Muslim World After 9/11**, Rand Corporation, Santa Monica USA, 2004.

- MEMİŞ, Ekrem, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- MEMİŞ, Ekrem, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Konya: Mimoza Yayınları, 1995.
- MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- MİTCHELL, Richard, **The Society of the Muslim Brothers**, New York pub.by Oxford University Pres, 1993.
- MUNSON, Ziad, **Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood**, The Sociological Quarterly, 2001.
- NAHDAH PARTY, Encyclopadiaea Britannica.
- NEGRI, Antonio, HARDT, Michael, **Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, (Çev. Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- OĞUZLU, Tarık, **Arap Baharı ve Yansımaları**, Ortadoğu Analiz, 2011.
- ORHAN, Duygu Dersan, **Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği**, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 2013.
- OSMAN, Fethi, **İhvan-İslam ve Demokrasi**, Çeviri: Aydın Ünlü, İzzet Akyol ve Ahmet Yıldız, İstanbul: Endülüs yayınları, 1991.
- ÖNGÖR, Sami, **Ortadoğu (Siyasî ve İktisadî Coğrafya)**, Ankara,1965.
- ÖZCAN, Mesut, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
- ÖZEY, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu, "Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar"**, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1996.
- PAMİR,Necdet, **Irak Hem Gözden, Hem de Gönülden Irak mı?**, Stratejik Analiz, 2005.
- PARLAK, Suat, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1997.
- PEHLİVANOĞLU, Öner, **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul: Kastayayınevi, 2004.
- ROGAN, Eugene Regional Overview. CMEC içinde, **The Arab Spring: Implications for British Policy**, 2011.

ROY, Oliver, **Siyasal İslam'ın İflası**, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Metis yay. 2005.

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi (Bildiri Çağrısı)**, Sakarya, 2012.

SÖNMEZ, Hasan Alper, **Toplumsal Hareket Anlamında Müslüman Kardeşler Hareketi**, Akdeniz Üniversitesi, 2013.

SZAJKOWSKI, Bogdan, “**Social Media Tools And The Arab Revolts**”, **Alternative Politics**, 2011.

ŞİMŞEK, Erdal **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.

TANRIVERDİ, Nebahat **Toplumsal Hareketler ve Ortadoğu: Komplo Teorileri ve Ortadoğu'da Sokak Siyaseti**, Ortadoğu Analiz Dergisi, 2013.

TAYLOR, Charles, **Modernity and the Rise of the Public Sphere**, The Tanner Lectures on Human Values, Lecture Delivered at Stanford University, 25 Şubat 1992.

TELCİ, İsmail Numan, **Mısır Devrim Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü**, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 2013.

TEMEL BRİTANNİCA, Ana Yayıncılık, cilt 15, 1992.

TİLLY, Charles, **Toplumsal Hareketler**, İstanbul: Babil Yayınları, 2004.

TURAN, Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu**, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998.

USTA, Ahmet, **Büyük Ortadoğu Projesinin Bölge Ekonomilerine Etkisi**, 2006.

ÜNGÖR, Çağdaş, **Arap Baharı: Çin Rüyası**, Ortadoğu Analiz Dergisi, 2014

YALÇINER, Mustafa **Arap Dünyasında Ayaklanma: Nedenler-Olasılıklar-Sonuçlar**, İstanbul: Evrensel Yayınevi, 2011..

YILDIZ, Yavuz Gökalt, **Global Stratejide Ortadoğu**, İstanbul: Der Yayınları, 2000.

YÜKSEL, Müfid, **Selefilikten IŞID' de: Radikal İslamcı Akımların Serüveni**, Derin Tarih Dergisi, 2014.

ZİYA, Saliha, **Libya Büyükelçisi Ali Kemal Aydın: Libyalılar Devrime Sahip Çıktıklarını Gösterdiler**, Yorum&Haber, 2012.

Elektronik Kaynaklar

Nuri Salık, Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esed Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Rapor No:85,
http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/20111116_85raportum.pdf,
Erişim Tarihi: 08 Eylül 2013.

Furkan Ayhan, Küresel Aktörlerin Mücadelesi: Suriye'yi neler bekliyor?, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ORSAM,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3216>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2014.

NATO: Libya Operasyonu Devam Edecek, Zaman Gazetesi Dış Haberler İnternet Sayfası, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1171889>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2013.

Libya's Month of Rage (2012), Euronews,
<http://www.euronews.net/2012/02/16/libya-s-months-ofrage/>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2013.

Veysel Ayhan, Libya Savaşı, Uluslararası Müdahale ve Türkiye, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi,
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011325_orsam.libya.2.pdf,s.9, Erişim Tarihi:09 Eylül 2014

Ali Oğuz Diriöz, (2012), Libya'daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları, Ortadoğu Analiz,
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012214_ali.oguz.dirioz.pdf,s.66-67, Erişim Tarihi:10 Temmuz 2013.

Yaptırımların Hedefi Kaddafi, (2011), Habertürk,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/605237-yaptirimlarin-hedefi-kaddafi>, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2014.

<http://english.ahram.org.eg/NewsContentMulti/42975/Multimedia.aspx>, Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2014.

Hasan Kösebalan, **Mısır’da Zor olan Devrimden İstikrara Geçiş**, Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/Yazarlar/kosebalaban/2012/02/04/misirda-zor-olan> devrimdenistikrara-gecis, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2014

Sezin Öney, Halkların Bahar. <http://www.taraf.com.tr>., Erişim Tarihi: 10 Kasım 2014.

Mohamed El Dahshan “**Tunisia stakes a claim.**” Foreign Policy Middle East Channel, http://transitions.foreignpolicy.com/posts/2012/05/21/tunisia_stakes_a_claim. Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2014

<http://www.aksam.com.tr/guncel/hobsbawm-2011-bana-1848i-hatirlatiyor--87679h/haber-87679>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2014.

<http://www.antoloji.com/hurriyet-kasidesi-siiri/>, Erişim Tarihi 28 Ekim 2014.

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=93591&q=devrimden-demokrasiye-tunus-un-secimi> Erişim Tarihi: 21 Şubat 2014.

<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadogu/3674-arap-bahari-ve-nedenleri>, Erişim Tarihi 18 Kasım 2014.

Bed’il hamleti’l İntihabiyye fi Tunus li’htiyari cemiyeti siyağati’d dustur, BBC Arabic, 1 Ekim 2011, http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2011/10/110925_tunisia_election.shtml, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2014.

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=93591&q=devrimden-demokrasiye-tunus-un-secimi> Erişim Tarihi: 21 Eylül 2014.

http://www.partistunisie.com/ar/Orientations_Politique--1.html, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2014.

Bozan İrfan, Tunus Devriminde Uzlaşısı Sağlandı, <http://www.aljazeera.com.tr/imzali-haberler/tunus-devriminde-uzlasi-kazandi>, Erişim Tarihi: 26.01.2014

<http://carnegieendowment.org/2011/01/28/day-of-anger-new-protest-scene-in-egypt/fl>, Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2014.

D. Dursun, “Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi Ve Tarihi”, 2003. http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2014.

<http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/ortadoguda-dini-bayagilastiran-siyaset-ya-da-din-%E2%80%93-siyaset-baglaminda-ortadoguyu-okumak-6576,27.11.2012>, Politika Yazısı, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2014.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Jeopolitik>, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2014

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/>, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2014.

http://www.radikal.com.tr/dunya/musluman_kardeslerin_partisi_kapatildi-1205860,

Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2014.

Serpil Açıklan, "Mısır'da Neler Oluyor?"

<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1824>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2013.

<http://www.setav.org/public/indir.aspx?yol...pdf>, Erişim Tarihi: 25 Kasım 2013.

Dr. Marvin Weinbaum, "Egypt's Brothers

Rise", <http://www.mei.edu/Publications/WebPublications/MEICommentaries/CommentariesArchive/tabid/624/ctl/Detail/mid/1531/xmid/1905/xmfid/13/Default.aspx>,

Erişim Tarihi: 12 Kasım 2014.

Tunus'ta Ennahda'ya laiklikten kapatma davası. (2012, 10 13). Taraf

<http://taraf.com.tr/haber/tunus-ta-ennahda-ya-laiklikten-kapatma-davasi.html>, Erişim

Tarihi: 26 Eylül 2014.

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5168>, Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2014.

<http://www.etha.com.tr/Haber/2011/11/19/emek/arap-bahari-tamamlanmadi/>, Erişim

Tarihi: 01 Kasım 2013.

Stephan Rosiny, *German Intitute of Global and Area Studies*. The Arab

Spring: Triggers, Dynamics and Prospects: [http://www.giga-](http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/)

[hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/](http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/), Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2014.

<http://bianet.org/biamag/ifade-ozgurlugu/127684-arap-devrimindesosyal-medyanin-rolu>, Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2014.

Morton Abramowitz, Eric Edelman, "From Rhetoric to Reality: Reframing U.S.

Turkey Policy", **Bipartisan Policy Center**, Oct 2013, s. 37.

<http://bipartisanpolicy.org/library/report/rhetoric-reality-reframing-us-turkey-policy>, Erişim Tarihi:09 Kasım 2014.

<http://politikakademi.org/2013/04/ortadogunun-temelini-olusturan-arguman/>, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2014.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-basarili-oldu-mu>, Erişim Tarihi: 12 Ağustos, 2014.

www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/62-98.pdf Erişim Tarihi:12 Kasım 2014

Boundaoui, Assia. “‘Reform not revolt’ in Algeria.” Al Jazeera. 2/3/2011. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011-03/201132131733827907.html>, Erişim Tarihi: 14 Kasım 2014

Ömer Ersoy; “**Yemen’de Neler Oluyor?**”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/-yemende-neler-oluyor/2984>, Erişim Tarihi:11 Kasım 2014.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-sonrasi-yemenin-cikmazlari>, Erişim Tarihi:12 Ekim 2014.

Vincent Durac, “Yemen’s Arab Spring-Democratic Opening or Regime Maintenance.” BRISMES Annual Conference 2012 Revolution an Revolt:Understanding teh Forms and Causes of Change. <http://brismes2012files.wordpress.com/2012/02/vincent-durac-yemens-arabspringpdf>, 2012. Erişim Tarihi:12 Kasım 2014.

Nuh Yılmaz, (2011), Arap Baharı’nda Sahne Suriye, Star Gazetesi İnternet Sayfası, <http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.htm> , Erişim Tarihi: 26 Şubat 2012.

Ufuk Ulutaş, (2011), Suriye Arap Baharı’nın Neresinde?, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı,

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriye-arap-bahari-ninneresinde>, Erişim Tarihi:26 Şubat 2014.

<http://haber.stargazete.com/acikgorus/gazze-yanarken-firavunlara-meydan-okuyan-esma/haber-926548>, Erişim Tarihi:26 Ocak 2014.

<http://www.bianet.org/biamag/ifade-ozgurlugu/127684-arap-devriminde-sosyal-medya-nin-rolu>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2014.